

№ 4(31) 2008

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, академік Академії педагогічних наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, проректор Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили

Віль Бакіров, доктор соціологічних наук, ректор Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Євген Бородин, доктор історичних наук, доцент Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Микола Василенко, доктор фізико-математичних наук, професор Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Світлана Василенко, доктор політичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, професор Одеської національної морської академії

Микола Головатий, доктор політичних наук, академік Міжнародної кадрової академії, перший віце-президент – ректор Міжрегіональної академії управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувачий кафедрою соціальних наук Університету економіки та права „КРОК”

Сергій Кисельов, кандидат філософських наук, керівник магістерської програми „Політолог” Національного університету „Києво-Могилянська академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, завідувача відділом Інституту держави і права ім. В. Корецького Національної академії наук України

Ольга Куценко, доктор соціологічних наук, завідувача кафедрою соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Юрій Левенець, доктор політичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Сергій Макеєв, доктор соціологічних наук, завідувачий відділом Інституту соціології Національної академії наук України

Микола Михальченко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, президент Української академії політичних наук

Володимир Полтораки, доктор філософських наук, директор Центру соціологічних і політичних досліджень „Соціополіс”

Анатолій Романенко, заступник головного редактора журналу

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік Української академії політичних наук, завідувачий відділом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, народний депутат України, шеф-редактор журналу

Микола Чурилов, доктор соціологічних наук, генеральний директор ТОВ „TNS – Ukraine”

Юрій Шайгородський, кандидат психологічних наук, президент Українського центру політичного менеджменту, головний редактор журналу

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор кафедри політології Національного університету „Києво-Могилянська академія”

ТЕОРІЯ	
Георгій Почепцов. Наратив як інструментарій: від літературознавства до боротьби з тероризмом	3
ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ	
Тетяна Татаренко. Територіально-просторовий аспект дослідження сучасних регіональних процесів	12
Свєн Ніколаєв. Проблеми застосування категоріального апарату науки про національну та соціально-економічну безпеку	23
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИКИ	
Марія Кармазіна. Кланова конкуренція у „післяпомаранчевий” період	33
ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	
Леонід Рябошапко. Політичний вимір державотворення: конституційний аспект	48
Фелікс Барановський. Спільність внутрішніх та євроінтеграційних потреб вдосконалення політичної системи України	57
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ	
Анара Абулкасова. Політичний менеджмент на рівні місцевого адміністративного управління	66
ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ	
Олександр Романюк. Моделі державного правління: світовий досвід і реалії посткомуністичних суспільств	74
ПАРТОЛОГІЯ	
Марія Мілова. Партийна система Болгарії в контексті сучасних європейських тенденцій	88
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ	
Костянтин Вітман. Придністров'я: перспективи розв'язання конфлікту	101
Вікторія Туренко. Аспекти націософії українського організованого націоналізму	107
СОЦІОЛОГІЯ	
Микола Сидоров, Дмитро Табаков. Інтернет як засіб соціальної комунікації та соціального впливу	119
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА	
Фікрат Мехдізаде. Функція держави у системі міжнародних відносин щодо проблем національної безпеки	126
Володимир Остроухов, Валентин Петрик. До проблеми забезпечення інформаційної безпеки України	135
ВОЄННА БЕЗПЕКА	
Вадим Скворцов. Європейський вибір України як фактор впливу на її цивільно-військові відносини	142
АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
Микола Іщенко, Оксана П'єцух. Імідж України в контексті глобальних трансформаційних процесів	154
Нахла Юсеф. Політичні пріоритети розвитку Близького Сходу в контексті глобальних процесів	163
СТОРІНКИ ІСТОРІЇ	
Валерій Бебик. Інглінги: скіфські королі Європи?	172
НАУКОВІ ДИСКУСІЇ	
Микола Іванов. Ольвійський форум про стратегії України в сучасному світі	177
АКТУАЛЬНІ ВИДАННЯ	
Юрій Шайгородський. Партийний чинник формування політичної еліти	179
Андрій Кудряченко. Об'єктивно про політику, політичні процеси і політичне життя суспільства	183
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	
186	

Рекомендовано до друку

Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України.

Протокол № 4 від 22.06. 2008 р.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Підписано до друку 24.07.2008 р. Формат 70 x 100/16.

Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 11,75. Облік.-вид. арк. 11,53. Зам. № 449. Наклад 600 примірників

Безоплатно. Не для продажу

Надруковано з готових фотоформ у видавництві "Інтер Графіка"

36000, м. Полтава, вул. Кагамлика, 80

Наратив як інструментарій: від літературознавства до боротьби з тероризмом

Георгій Почепцов,

доктор філологічних наук, професор
Національної академії державного управління
при Президентові України

Наратив є типовим інструментарієм з точки зору соціального інжинірингу, бо дозволяє як утримувати соціальну систему в стабільності (і тоді вона переходить в метастабільний стан), так і виводити її звідти. Наратив несе в собі ідеологію, оскільки він є поглядом на світ з цілком конкретної позиції, звідки впливають поняття ворога/друга.

Ідеологія визначається нині досить широко як уявлення реальності, що впливає на сприйняття людей і подій [1, р. 95]. Саме звідси впливає те, що ми вважаємо правильним чи ні. Більше того, ми завжди захищаємо нашу модель сприйняття від будь-якого впливу, тому так важко її змінювати.

Систематика впливу може реалізуватися в трьох можливих напрямках:

- у фізичному просторі, коли застосовуються чисто військові методи;
- в інформаційному просторі, коли йдеться про інформаційну війну, яка змінює інформаційні потоки, які отримує супротивник і його населення;
- у віртуальному просторі, коли є прагнення працювати з моделлю світу з тим, щоб зняти мотивацію на ведення війни.

Зараз нас цікавить саме останній шлях. На найбільш глибинному рівні конфлікт записаний в наших головах як зіткнення Добра і Зла. Коли ми дійдемо в його реалізації до конкретних персонажів, то на екрані чи в книзі перед нами буде виникати конкретика конфлікту у вигляді, наприклад, зіткнення мільйонера і злочинця чи навіть начальника ЖЕКу і мешканця будинку.

Кіно активно відтворює потрібну модель світу, оскільки воно додатково володіє гедоністичними функціями, бо нам приємно дивитися й дізнаватися про розвиток подій саме таким чином. Саме кіно є сьогодні основним джерелом породження й утримання віртуального простору.

Георгій Почепцов

І тут завжди буде національна специфіка. Якщо „Мосфільм” радянської доби вивищував секретаря обкому як найвищий прояв Добра, то „Голлівуд” робив те саме в образі шерифа. Дж. Бонд як кіногерой у цьому плані перебував на межі між силами Добра і силами Зла, тому це давало багато можливостей для розвитку сюжету.

Примати мають відстежувати соціальну інформацію. У зв'язку з цим виокремлюються деякі моменти, що становлять особливий інтерес у цьому плані. Водночас саме такі моменти і мають бути в основі тих чи інших видів наративів, які, наприклад, реалізуються в драмі. Це може бути, серед іншого, боротьба за статус чи вибір пари. Тоді виникає наступний варіант класифікації п'єс У. Шекспіра [2, р. 72].

Тип конфлікту	Розв'язання	
	Негативне	Позитивне
СТАТУС	Трагедія	Героїчна драма
	Річард III	Генрі V
ПІДБІР ПАРИ	Любовна трагедія	Комедія
	Ромео і Джульєтта	Дванадцята ніч

Комунікативний вплив як такий досліджується досить давно. Античність, шукаючи методи впливу, віднайшла на цьому шляху риторику. Одночасно ті автори були першими, хто відкрив інструментарій сократичної бесіди, яка надає право постійного контролю для співрозмовника на відміну від монологічного виступу [3, с. 148]. Цікаво, що в довоєнний час цей тип впливу був відроджений у вигляді панельного виступу Г. Оверстрітом, коли є кілька промовців, а потім до обговорення підключається і вся аудиторія. Під час війни К. Левін, вивчаючи споживання субпродуктів, довів, що метод обговорення за участю аудиторії більш переконливий, ніж лекційний.

Сьогодні відбулося відродження уваги до поняття наративу, який тепер розглядається як один з методів боротьби з тероризмом [4]. Реально наратив є вербальним виразником причинно-наслідкових конструкцій, притаманних людині. Саме тому зустрічаємо його всюди – від кіно і літератури до новин.

Наратив в головах військових стає заміником поняття ідеології, оскільки саме він формує модель світу (і базується на ній). А саме модель світу відкриває людині, хто в неї ворог і хто друг, які цілі вона має і що її очікує. І оскільки терористичні мережі не мають нічого, окрім наративів, що тримають їх вкупі, робота з наративами стала нині роботою військових.

Організаційні риси тероризму виносять на одне з перших місць саме об'єднавчу роль факторів, які перетворюють мережеву структуру на таку, що може бути ефективним суперником структури ієрархічної. Можна згадати наступні характеристики терористичних організацій, які, на нашу думку, підштовхують його до використання саме наративних форм об'єднання. Вони мають такі відмінності від політичних структур [5]:

- вони є таємними;
- таємний характер робить важливим акцент на лояльності груп;
- незаконний характер заважає рекрутуванню нових членів.

Тобто закриті структури найбільш зацікавлені в наявності чіткої власної ідеології, що дозволяє їм відокремитися від інших, на власний розсуд інтерпретувати події, створювати в системі великого світу свій власний малий світ. Аль-Каїда, наприклад, базується на одному такому тексті, який виховав радикальний ісламізм. Це коментарі С. Кутуба до Корану. В результаті поширення цього тексту тип мислення однієї людини охопив велику кількість його послідовників.

Якщо нині війну з тероризмом реально намагаються переформатувати на війну ідеологій, то, відповідно, збільшується і роль наративів. Взагалі зміна наративів масової свідомості є передумовою будь-якої соціальної трансформації. Як „перебудова”, так і „помаранчева революція” базувалися на зміні домінуючого наративу. Комплекс „Ленін – Партія – Комсомол” у першому випадку потрапив під обстріл саме заради того, щоб дати можливість увести новий наратив, який умовно можна позначити як „Капіталізм – Ринок – Демократія”.

В ідеологічному плані перемогу у війні з тероризмом вбачають сьогодні у створенні „конкурентного продукту” [6, р. 70].

Щоб побачити в наративі те, чого не помічають у ньому військові і тому не можуть з ним адекватно оперувати, слід повернутися до вихідного розуміння наративу в літературознавстві, звідки він і походить. О. Фрейденберг відстежувала появу нарації в античності [7 – 10]. Її погляди і сьогодні цікавлять дослідників, хоча й змінилися базові школи та академічні „боги”, бо О. Фрейденберг належала до школи М. Марра [11 – 13]. Цікаво, що батько О. Фрейденберг був далеким від античності, він створив сучасну АТС [14]. А також сконструював аеростат і тричі літав в Одесі на ньому, зробив варіант кіноапарата, а 1914 року надсилав до військово-морського відомства креслення підводного човна [15].

Те, що Ю. Лотман фіксує як ваду саме школи М. Марра, з точки зору завдань військових є якраз цікавим, бо відображає саме той аспект моделювання світу наративом, який тепер став ще цікавішим. Ю. Лотман пише, що формальна школа, вивчаючи синтагматичні відношення, загубила значення [13, с. 483]. Реакцією на це стало вивчення саме семантики школою М. Марра – соціологічної, культурної, релігійно-міфологічної. О. Фрейденберг цікавлять в текстах фрагменти минулих конструкцій – міфів і ритуалів, що не мають сенсу в нових контекстах. Саме тому дослідники, які працювали в цій школі, називали свій метод палеонтологічним.

Стратегія О. Фрейденберг будується на двох напрямках [12]:

- продемонструвати незвідність первинного мислення до сучасного;
- пояснити можливості щодо підсилення цих форм в системі міфологічної образності.

Реально О. Фрейденберг, якщо поглянути з точки зору завдань, про які говоримо вже ми, прагне увійти в систему цього мислення, а не просто розкрити структурні основи побудови тексту. Вона намагається аналізувати глибинні структури віртуального простору. Але ці глибинні структури теж можуть мати або глибший, або поверховий характер. Структуралізм пішов за більш поверховими конструкціями, хоча, безумовно, і віртуального простору. Саме тут він і здобув свою славу [16]. Це стосується як російських, так і французьких структуралістів.

З точки зору О. Фрейденберг, розквіт грецької драми, до речі, демонстрував якраз невміння розповідати, яке прийшло пізніше. Архаїчні міми обманювали око, а не душу [8, с. 234]. Фокусники, акробати, жонглери виконують зорові функції.

Морфологія сюжету раніше збігалася з морфологією дії, а не слова. Це виникло, коли людство перебувало на етапі долітературного існування [9, с. 222]. І такі типи сюжетів теж є в нашому житті.

В грецьких романах, що будуються на архаїчних міфах, немає описів дій героїв, вони розповідають все прямою мовою [10, с. 110]. Тобто немає ситуації, коли об'єкт оповіді і оповідач існують роздільно. Вони поки що єдині. Взагалі нарацію створює понятійне мислення [8, с. 226]. Тобто це новий етап розвитку людини, а не просто зміна типів фіксації дійсності.

Персонаж і сюжет мають спільний генезис [7]. Саме це виштовхує цю проблематику в бік військової справи і боротьби з тероризмом. Цікаве зауваження у О. Фрейденберг, що жанри тоді створюються в усій повноті, коли за своїм матеріалом вони починають збігатися з історичним періодом розвитку цивілізації [7, с. 229].

Наратив упорядковує модель світу. Причому робить це позасвідомо, оскільки його сюжети після своєї появи відходять на периферію. Ми можемо лише підставляти нові події і нових героїв у вже існуючі схеми.

Революція 1917 року, наприклад, приносить новий наратив, спрямований проти існуючого. Це чітко видно з такого гасла, як „Мир хатам, війна – палацам”. „Перебудова” знову змінює домінуючий наратив – як і „помаранчева революція”. Кожна зміна наративів, як наслідок, дозволяє йти до змін в наступних просторах: від простору віртуального до простору інформаційного та фізичного.

Військові вимагають побудови контрнаративної стратегії боротьби з тероризмом [17]. Це, в першу чергу, є творенням нових міфів. Сюди підпадає також пошук таких історичних прикладів, де насильство не було базовим інструментарієм вирішення проблем. Інструментарій із зміни ідентичності теж фіксується як ефективний варіант роботи із зміни ситуації.

Потенціал змін може лежати ще в реінтерпретації ситуацій, яка базується на феномені, відкритому Л. Виготським. Досліджуючи сприйняття дитиною літературних текстів, він побачив, що коли дитина не намагається відгадати, що саме від неї хочуть дорослі, то вона дає

інтерпретації, які повністю розходяться з тими, що зафіксовані у світі дорослих. Наприклад, у випадку байок І. Крилова [18, с. 273] розподіл позитиву/негативу у дітей зовсім інший. Ми можемо побудувати таблицю, яка відобразить саме реальне дитяче сприйняття, яке виявилось протилежним до дорослого.

Байка	Позитивний герой	Негативний герой
„Ворона і Лисиця”	Лисиця (розумна)	Ворона (дурна)
„Бабка і Мураха”	Бабка	Мураха (скнара)
„Вовк на псарні”	Вовк	Собаки і псарі

Тобто дорослий, мабуть, спирається на модель світу, якої ще немає в дитини. В результаті він реінтерпретує більш „біологічне” розуміння цих історій.

Є також давніші причинні зв'язки, загублені сьогодні. Так, С. Ейзенштейн у другій серії „Івана Грозного” відтворив схему, коли царя замінює заступник тоді, коли цареві загрожує небезпека [19, с. 108 – 109]. С. Ейзенштейн знаходить багато прикладів такої нейтралізації соціальних протиставлень: не тільки цар – слуга, а й каліфи й султани, які йдуть у народ, щоб послухати правду, чи Бог у вигляді жебрака [20, с. 319].

М. Бахтін досліджував карнавалізацію як заміну верху й низу [21]. Ще раніше цей аспект намагався розкрити С. Лур'є. До речі, С. Лур'є констатував, що в житті людського суспільства позасвідомо діяльність відіграє дуже велику роль [22, с. 8]. Тобто цю фразу можна розуміти і як перенесення методології З. Фрейда з індивіда на все суспільство.

Чим взагалі можна пояснити цей дивний для нас сюжет „випробувань” соціальної структури тим, що її ієрархічна будова починає скасовуватися на певний термін? Ця перевірка структури на міцність тільки підсилює її, оскільки знімає автоматичність її сприйняття.

Дослідження О. Фрейденберг демонструють широке коло прихованих для нас сьогодні символізацій. Це дає нам можливість зрозуміти символізації, які ми використовуємо сьогодні, без відповідного знання. Коли колишній міністр оборони США Д. Рамсфельд говорив про терористів в Афганістані, що ми викуримо їх з їхніх нір, наприклад, то тут верхи закріплені за вищими творіннями, а низи – за нижчими.

У прадавні часи сакралізації влади цар прирівнювався до сонця, відповідно низи видаються нижчими істотами [9]. Система заміни царя на раба була пов'язана із загибеллю царя під час циклу і заміни його новим. Як можна зрозуміти сьогодні, було знайдено компроміс, який дозволяв зберегти і царя, і ритуал – замість царя кілька днів правив раб, якого потім і вбивали. Як підкреслює О. Фрейденберг, щороку помираючий цар є основним образом первісного суспільства [9, с. 82].

До речі, ці символізації дали відповідь і на те, чому юродивих як „блаженних” ніхто не чіпає. Виявляється, „блаженний” відноситься

Георгій Почепцов

до мертвих, у Гомера цей епітет застосовувався тільки до богів [9, с. 130]. Божевілля – це „божа хвороба”, що протиставляється пророцтву, ясновидінню.

Увесь цей блок символізацій, що не є проявленими для сучасної людини, все одно тисне на неї. З ними неможливо сперечатися, оскільки ми сприймаємо їх як закон природи. Тому подальші дослідження повинні продемонструвати розрізнення двох моделей впливу: тих, що ми відчуваємо, і тих, що ми не відчуваємо, оскільки вони закодовані в нашій системі ментальності. Останні можемо назвати ментальними структурами закритого типу. Основною їх характеристикою стає неможливість їх заперечення. Це можуть також бути більш сильні структури, на зразок тих, які вивчає психоаналіз, наприклад, колективне позасвідоме К. Юнга [23]. К. Юнг, до речі, так підкреслював свою відмінність від З. Фрейда: якщо З. Фрейд вивчає хвору людину, що перебуває в невротичному стані, то він, К. Юнг, навпаки, вивчає людину здорову [24, с. 63]. Тобто працює не лише розрізнення рівнів індивідуального і колективного, а й розрізнення невротичний стан – нормальний стан.

Це може бути і дія інших ментальних структур, що простежується в боротьбі християнства з язичництвом [25, с. 51]. Якщо природа в християнстві слугує Творцеві, то в народній медицині саме вона є базовою, тому церква всіма силами завжди боролася проти жінок-знахарок. Тобто це дві різні ієрархічні системи, які присутні в нас і сьогодні.

Сюди слід віднести й різні методи впливу на глядача, відпрацьовані у своїх основних моментах ще за часів античності [26 – 29]. Мається на увазі, в першу чергу, поняття катарсису, який виступав як очищення людини від афектів.

Аристотель у „Поетиці” підкреслював якраз загальний характер своїх правил. Це принципово мета-рівень. Наприклад, він стверджує, що поет має розповідати не про те, що трапилося, а про те, що могло би трапитися. В цьому відмінність між поетом і Геродотом [30, с. 35 – 36]. Цікаве з точки зору систематики впливу і його зауваження про те, що нас не турбує, коли ворог примушує страждати ворога [30, с. 42]. Тобто чутливою для нас є боротьба між двома світами, між двома протилежностями. В „Політиці” Аристотель також звертається до поняття катарсису [31].

Слід згадати дослідження О. Лосева, який підкреслював, що неможливо, виходячи з сьогоденного розуміння і психології, і інших підходів, реконструювати очищення за Аристотелем [32].

Минуле не бачило індивідуального, оскільки було зорієнтоване на вічне [25, с. 67 – 68]. А. Гуревич в одній з ранніх праць писав, що деконтретизація того періоду є зворотним боком атемпоральності [33, с. 144]. Про брак індивідуального багато писав і П. Біццеллі [34]. Тобто вибудовується системний ланцюжок, який дозволяє (чи не дозволяє) породження певних понять. Ми навели цей приклад, коли одне породжує інше, для того, щоб звернутися до проблеми програмування свідомості наступних поколінь

деякими типами текстів.

Коли Sandia Laboratory (США) констатувала, що ідеї чи то В. Леніна, чи то А. Гітлера були видруковані за 10 - 15 років до того, як вони отримали реалізацію в житті, вони тим самим сформулювали нову наукову проблему: робити моніторинг Інтернет-простору на предмет появи революційних ідей наперед. Якщо С. Кутуб своїм текстом породив Аль-Каїду, то новий автор також може це зробити.

Один з цікавих варіантів методологічного обґрунтування цього підходу – це поняття антисистеми, яке задається як протистояння як минулого, так і сучасності конкретному варіанту майбутнього [35 - 36]. При цьому знищення „чужого” стає основним заняттям цього сегмента суспільства. Посилаючись на Л. Гумільова, автори цього напрямку знаходять антисистемність в більшовизмі, фашизмі, оприччині і старообрядництві.

І. Шишкін запропонував розподіл антисистем на три типи [37]:

- релігійно-філософські, який не сприймають матеріальний світ;
- суспільно-політичні, які не визнають багатоманітність суспільного розвитку;

- технократичні, які не приймають „нерозумні” стихії природи.

На жаль, вивчення антисистем у цьому вигляді пішло винятково шляхом намагання створити теорію зіткнення етносів, хоча системно це більш широкий вид теорії. По суті ми можемо говорити про наукові, політичні, ідеологічні, релігійні антисистеми, які не матимуть жодного стосунку до етнічного фактора.

В. Вернадський, наприклад, робив акцент на книгодрукуванні, коли говорив, що тільки разом з ним виникла можливість протистояти домінуючим поглядам [38, с. 82]. І майбутній розвиток науки він вбачав тільки в еретиках, а не в тих, хто підтримував панівні теорії. Якщо подумати, в чому могла полягати саме роль книгодрукування, то можна дійти наступних висновків з точки зору співвідношення системи і антисистеми:

- книгодрукування дає можливість утримувати антисистемні уявлення;

- тиражування не дає можливості повного знищення ідей;

- тиражування знижує рівень уваги, оскільки виникає безліч різних теорій.

Книга О. Фрейденберг „Поетика сюжету і жанру” була заборонена через кілька тижнів після її виходу [39, с. 147]. Отже і її побачили як таку, що могла зашкодити режимові, як чергову антисистему. Про це О. Фрейденберг згадує у своїй коментарях до листів Б. Пастернака, свого двоюрідного брата.

Загалом наратив ми можемо поставити ще в один контекст. Це **звуження простору можливого**, оскільки зовнішній світ постає тепер перед нами винятково як варіант реалізації одного з можливих сюжетів. Ю. Лотман колись писав, що література дає ширше коло можливостей, з яких тільки

частина може реалізуватися в реальному житті. Якщо В. Пропп ще 1928 року віднайшов один сюжет чарівної казки [40], то, відповідно, це говорить або про звуження фізичного простору, або про звуження віртуального простору. Ми бачимо в навколишньому світі тільки те, що повинні там побачити.

Література:

1. **Corman S.** Weapons of mass persuasion: communicating against terrorst ideology // Connections. - 2006. - Vol. V. - N. 3
2. **Nettle D.** What happens in Hamlet? Exploring the psychological foundations of drama // The literary animal. Evolution and the nature of narrative. Ed. by J. Gottschall, D.A. Wilson. - Evanston, 2005.
3. **Зелинский Ф. Ф.** Древнегреческая литература эпохи независимости. Ч. I. - П., 1919.
4. **Cillufo F. J.** Some thoughts on networked radicalization. Interview // IO Sphere. - 2007. - Summer.
5. Cyberterror. Prospects and implications. White paper – Monterey, 1999 / Center For the Study of Terrorism and Irregular Warfare.
6. **Perl R.** Combating extremist ideologies: measuring effectiveness – considerations for public diplomacy // Connections. - 2006. - Vol. V. - N 4.
7. **Фрейденберг О. М.** Система литературного сюжета // Монтаж. Литература. Искусство. Театр. Кино. - М., 1988.
8. **Фрейденберг О. М.** Миф и литература древности. - М., 1978.
9. **Фрейденберг О. М.** Поэтика сюжета и жанра. - М., 1997.
10. **Фрейденберг О. М.** Происхождение греческой лирики // Вопросы литературы. - 1973. - № 11.
11. **Иванов Вяч. Вс.** Вводные замечания к статье О. М. Фрейденберг „Система литературного сюжета” // Монтаж. Литература. Искусство. Театр. Кино. - М., 1988.
12. **Олейников А.** Теория наррации О. М. Фрейденберг и современная нарратология: попытка сравнительного анализа // kogni.narod.ru/freiden.htm
13. **Лотман Ю. М.** О. М. Фрейденберг как исследователь культуры // Труды по знаковым системам. Вып. VI. - Тарту, 1973.
14. **Ксендзюк О.** Нужные вещи // www.migdal.ru/times/51/4748/?print=1
15. **Рабинянц А. Г.** Борис Пастернак и Петербург // www.roerich-museum.org/PRS/book4/13-Rabinyantc.pdf
16. **Барт Р.** Введение в структурный анализ повествовательных текстов // Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму. - М., 2000.
17. **Casebeer W. D., Russel J. A.** Storytelling and terrorism: towards a comprehensive ‘counter-narrative strategy // Strategic Insights. - 2005. -

Vol. IV. – І 3.

18. **Выготский Л. С.** Педагогическая психология. – М., 1991.
19. **Иванов В. В.** Очерки по истории семиотики в СССР. – М., 1976.
20. **Эйзенштейн С. М.** „Медник Сляй” // Эйзенштейн С. М. Метод. Т. II. – М., 2002.
21. **Бахтин М. М.** Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М., 1990.
22. **Лурье С. Я.** История античной общественной мысли. – М. – Л., 1929.
23. **Юнг К. Г.** Об архетипах коллективного бессознательного // Юнг К. Г. Архетип и символ. – М., 1991.
24. **Юнг К. Г.** Проблемы души нашего времени. – М., 1994.
25. **Гуревич А. Я.** Средневековый мир: культура безмолствующего большинства. – М., 1990.
26. **Савченкова Н. М.** Производство аффекта в греческой культуре // anthropology.ru/ru/texts/savchenk/affect_0.html
27. **Рабинович Е. Г.** „Безвредная радость”: о трагическом катарсисе у Аристотеля // es-dejavu.ru/c/Catharsis.html
28. **Улыбина Е. В.** Взаимодействие тела и слова в теории катарсиса Выготского // es-dejavu.ru/c-2/Catharsis-2.html
29. **Козлова Г. А.** Проблема творчества в древнегреческой литературе. Православно-христианская точка зрения // kalinin.itech.ru/pravoslavie/publish.php?id=page18
30. **Аристотель.** Поэтика // Аристотель. Поэтика. Риторика. – СПб., 2000.
31. **Аристотель.** Политика // Аристотель. Соч. в 4-х тт. – Т. 4. – М., 1983.
32. **Лосев А. Ф.** Очерки античного символизма и мифологии. – М., 1993.
33. **Гуревич А. Я.** Категории средневековой культуры. – М., 1984.
34. **Бицилли П. М.** Элементы средневековой культуры. – СПб., 1995.
35. **Корявцев П. М.** Философия антисистем // antisys.narod.ru/antisys.html
36. **Лазарев Д.** Опыт диагностики антисистем // antisys.narod.ru/lazarev.html
37. **Шишкин И. С.** Внутренний враг // conrad2001.narod.ru/russian/library/articles/article_7.htm
38. **Вернадский В. И.** Очерки по истории современного научного мировоззрения // Вернадский В. И. Труды по всеобщей истории науки. – М., 1988.
39. Переписка Бориса Пастернака. – М., 1990.
40. **Пропш В. Я.** Морфология сказки. – М., 1969.

Територіально-просторовий аспект дослідження сучасних регіональних процесів

Тетяна Татаренко,
доктор політичних наук,
професор кафедри історії України
Східноукраїнського національного університету
ім. В. Даля

Соціально-економічний і політичний розвиток України, її реформаційні зусилля актуалізували проблеми внутрішньодержавних відносин, у тому числі взаємовідносин центру і регіонів, а також між різними регіонами, що дається взнаки при формуванні структури держави, зміцненні її стабільності, зниженні соціальної напруги в перехідний період.

Дослідження трансформаційних процесів на загальнонаціональному рівні пов'язане з їх аналізом на рівні регіонів України, оскільки саме регіони беруть участь у формуванні загальної картини політичного розвитку країни. Це передбачає перетворення в системі державно-територіального устрою, якісний перелом у політичному способі життя, необхідність встановлення оптимальних взаємовідносин між цілим і частинами, центром і периферією.

Регіональні процеси розглядаються переважно з географічної (яку територію вважати регіоном), з економічної (ступінь економічної самостійності та ефективності конкретного територіального простору), чи з державно-управлінської (ступінь адміністративно-територіальної автономності) точки зору. Адже теоретичною основою в дослідженні регіональних процесів є функціональна складова їх управлінської природи: суб'єкт – держава („центр”, органи державної влади тощо) стосовно об'єкта – регіону (територіальне утворення з адміністративними структурами). Такий підхід є універсальним й одночасно стрижневим майже в усіх теперішніх наукових розробках. Відтак переважає позиція про необхідність формування адекватних принципів управління регіонами, які відповідали б загальнодержавним інтересам і домінували б над частковорегіональними. В історіографії цей напрям визначається як

пандержавна регіональна політика.

Тим часом досвід свідчить, що реформування держави можливе за умов активної участі регіональної складової на політичному рівні, яка передбачає реалізацію їх владних функцій і повноважень. Нині, в умовах пошуку нової моделі регіонального розвитку, ця проблема стає особливо актуальною. Та все ж регіоналізм розглядається як відносно самостійне суспільне явище з особливими тенденціями розвитку. Такий підхід цілком закономірний: регіони зі стану централізованого державного управління поступово набувають нової якості й стають відносно самостійними суб'єктами політичного процесу. Відтак розвиток регіональної системи розглядається, з одного боку, в історичному контексті як об'єкт і результат багатоетапного перетворення структурних елементів регіональних систем на територіальні соціально-економічні утворення, діяльність яких спрямована на задоволення суспільних потреб, з іншого – як предмет і мета управління [1, с. 3 – 16].

Проблеми політичного розвитку України, прогнозування і моделювання її політико-територіальної організації посідають важливе місце в сучасній суспільно-політичній, правовій думці. Однак поняття „region” є багатоаспектним; його вивчення має фрагментарний характер, що негативно впливає на нормативну регламентацію статусу територіальних спільнот.

Певна частина сучасних досліджень стосовно проблем регіоналізму пов'язана з поняттями „територія”, „простір”, „територіальна суспільна система”, „територіальна громада”, котрі відображають процеси, що розгортаються в конкретних територіальних межах. Державне будівництво кожної країни спирається як на загальні принципи, механізми конструювання моделей розвитку територій, так і на індивідуальні методи регулювання територіальним розвитком у залежності від специфіки самої території. Адже територія, на думку В. Лексина і А. Швецова, – це певна частина соціального (в першу чергу щодо населення), природного (в тім числі природно-ресурсного та економічного), інфраструктурного, культурно-історичного та просторового потенціалу держави, яка перебуває в юрисдикції місцевих органів влади [2, с. 24 – 25]. Наявність природних і адміністративних ознак дозволяє використовувати термін „територіальне утворення” як синонім поняття „територія”, яке підкреслює характер процесу формування територіальних кордонів. Це дає можливість державі, місцевим органам влади та органам самоврядування певної території здійснювати відповідні регулятивні дії. На думку дослідників, „єдність” і „цілісність” необхідно розглядати як ідеальні стани територіальних утворень. При цьому територіальний розвиток спрямований на забезпечення стійкості і передбачає системоутворюючі дії, певний режим функціонування регіональної системи, зорієнтований на соціальні пріоритети: стійке соціальне відтворення потенціалів території, позитивну динаміку параметрів рівня та якості життя населення, структурну

збалансованість, стимулювання внутрішньо- та міжрегіональних зв'язків території. Звідси: системне регулювання територіального розвитку є свідомо організованим відтворенням територіального потенціалу як системи і є нормою регіонального буття, будь-які відхилення від котрого сприймаються як деградація, системна криза, депресія тощо [2, с. 26 – 27].

Такі дії стосовно конкретної системи можуть здійснюватися місцевими представницькими та виконавчими органами, громадськими самоврядними організаціями тощо. Це актуалізує одне з найважливіших завдань територіального управління – розв'язання протиріч міжсистемного та ієрархічного характеру.

Роль територіального чинника значно підвищується в управлінському процесі. На думку О. Батанова, це пов'язано з тим, що територія є основою консолідації соціальних суб'єктів з політичними структурами, місцем, де стикаються різнопланові (приватні, колективні, професійні, галузеві, державні) інтереси [3, с. 57]. Територіальний інтерес – один з основних чинників розвитку, який суттєво впливає на взаємовідносини держава – регіони, регіони – периферія.

За С. Саханенком, територіальний інтерес відображає уявлення громади про цілі, засоби політичного, економічного, соціокультурного розвитку. Це інтереси громади в цілому, а не окремих політиків, організацій, підприємств; частина з них збігається з загальнодержавними інтересами, інші – з регіональними чи міськими. Територіальні інтереси залежать від умов життя та місця розташування. Для їх формування і засвоєння потрібен певний час. Та нині однією з основних цілей державної політики є саме поєднання загальнодержавних та регіональних інтересів, але при цьому реалізація загальнодержавних інтересів не має заважати розвитку регіонів.

О. Шапошников розглядає шість стадій розвитку інтересів: 1) усвідомлення потреби; 2) виявлення засобів її задоволення; 3) ухвалення рішення про використання певного засобу; 4) реалізація; 5) інституціоналізація; 6) нормативне оформлення засобу задоволення [4, с. 92, 93]. Будь-який інтерес має певне спрямування, його неможливо відокремити від суб'єкта – виразника та носія інтересу. Чітко сформульовані інтереси можуть стати рушійною силою, ідеєю розвитку території, яка є необхідним соціально-психологічним компонентом механізму управління.

Водночас у теорії і практиці організації внутрішнього життя держави широко використовується категорія простору, особливо щодо його правового забезпечення: фінансово-економічної прозорості, інвестиційної привабливості, захищеності особи та її прав тощо. Не випадково в практиці політичного аналізу широко застосовуються поняття „економічного”, „політичного”, „культурного”, „інформаційного”, „правового” тощо простору.

Погляди на категоріальний апарат просторової концепції відрізняються від трактування поняття території. Н. Косолапов зауважує, що територія – це сфера безпосереднього проживання та життєдіяльності людини [5, с. 6]. Організація території – процес тривалий, еволюційний, який набуває різних форм. „Простори” з’являються в політичній практиці, коли необхідно розвивати організацію територій і діяльність людини на них. Поняття „території” характеризує фізико-географічну та природно-біологічну реальність. Але поняття „простору” стосується зазвичай реальності соціальної (економічна, політична, культурна, правова, інформаційна тощо). Ці явища взаємопов’язані, але їх не можна ототожнювати.

Проте умовою існування території є здатність середовища до життєдіяльності, для підтримання якого необхідні умови, ресурси та їх доступність. Організована територія стає простором, тобто місцем, пристосованим для життя, та розглядається разом з категорією часу. На думку Н. Косолапова, простір – віртуальна конструкція. Її створюють з метою формування тієї чи іншої концепції, теорії, на основі якої можуть будуватися й відтворюватися соціальна практика або її частина.

До такого розуміння простору наближається сучасна політика, в якій простір безпеки, економічний простір, правовий та інші виконують функції штучно створених конструкцій і призначені для кращої організації внутрішньодержавних та міжнародних відносин, де просторові відносини затвердилися на повсякденній основі. Н. Косолапов вважає, що найбільших успіхів у своєму розвитку досягли держави та регіони з складною просторовою структурою. Лише у просторі стають можливими формування, тривале підтримання, інституційне закріплення соціальних відносин. Отже простір є найважливішою передумовою (неодмінною умовою) будь-якого реального розвитку [5, с. 7 – 9].

„Просторові даності” широко використовуються для опису як внутрішніх характеристик державного ладу (фізико-географічні та культурні властивості території також), так і системи її зовнішніх зв’язків. А. Макаричев вважає, що просторова організація держави передбачає освоєння території переважно неадміністративними методами. Тому під час дослідження регіональних процесів використовуються різні просторові маркери, в основі яких міститься переважно культурний підхід, а не географічний; відповідно формуються різні регіональні практики, що базуються на наративах, які конструюються історично. Зрештою утворюються „ментальні простори”, які відрізняються сталими зв’язками, структурою, властивостями і співвідносяться з певними територіальними (географічними) об’єктами [6, с. 9 – 12].

М. Шульга виокремлює категорію „соціальний простір”, яку розглядає як сферу поведінки, способу і стилів життя особистості. Для конкретизації поняття „соціального простору” пропонується використовувати поняття „соціальний ареал життя особистості”, в якому вона (особистість) перебуває постійно чи регулярно, безпосередньо чи опосередковано. Через категорію

„соціальний простір”, зазначає М. Шульга, можна розглядати соціальний устрій суспільства, соціальний порядок у різних сферах, фрагментах, проте поняття „соціального ареалу” має персоноцентричний характер. Соціальний ареал є частиною соціального простору, що забезпечує всебічне відтворення життєдіяльності особистості, та просторовою організацією соціального і культурного буття особистості.

Втім, новою ознакою постсучасності є становлення детериторизованої життєдіяльності особистості. Явище детериторизації пов’язане з такою ознакою державності, як суверенітет, який змінює свої традиційні прояви, втрачати чинність щодо території. Це створює принципово нові умови для реформування життєвого ареалу особистості. Сьогодні національно-державний чинник як детермінанта території, на якій перебуває людина, зберігається, проте він перестає бути єдино визначальним. В сучасних суспільствах буденністю є співіснування багатьох культур, релігій, мов, способів і стилів життя. Таке співіснування стимулює їх взаємодію, результатом чого стає певна конвергенція цінностей і стилів життя [7, с. 21 – 24, 37 – 41].

Одночасно в межах конструктивізму питання просторовості розглядається крізь призму „відкритої географії”, згідно з якою „географічні маркери” стають відносними і залежать від ідентичності. Відтак регіони стають соціально-культурними конструкціями, тобто сприймаються не як адміністративно-територіальні одиниці, а як простори, сконструйовані соціально та інтелектуально. Їх кордони визначаються не географічними категоріями, а загальною ідентичністю: відчуттям приналежності, набором певних норм і цінностей тощо. Просторовість використовується переважно як фактор виміру та виявлення регіоналізму. Однак розуміння регіональних процесів за допомогою „образів” призводить до того, що конструювання ідентичності для зовнішнього „споживання” передбачає ігнорування (приховування) внутрішніх розколів, протиріч. Образ підкреслює одні риси реальності та приховує інші, що дає можливість для їх самостійного „прочитання” [7, с. 13 – 15].

Динамічна взаємодія територіальних, історичних, геополітичних, етнокультурних, соціально-економічних процесів у багатомірному комунікаційному просторі зумовлює появу регіональних культурно-інформаційних систем. На процес їх утворення впливають історико-культурні особливості території, можливості регіонів у сфері управління та використання результатів власної господарської діяльності, специфіка етноконтактних зон. На території України існує чотири виразні культурно-інформаційні системи: центральна, західна, східна та південна [8, с. 81]. Звідси – передумовою раціональної територіальної організації є сукупність взаємопов’язаних складників у їх регіональному просторовому вимірі.

Регіон, на відміну від території, є сукупністю взаємопов’язаних ознак і явищ, які визначають його межі. Існує кілька визначень поняття „регіон”. Окреслимо головні.

1. Особливий вид території, що характеризується специфічною цілісністю, велика територіальна одиниця (група земель, штатів чи держав). У цьому значенні „регіон” тотожний району. Виокремлюють політичний, економічний тощо регіони.

2. Соціокультурна „множинність в єдності”, що забезпечує оптимальну якість життя з урахуванням різних зовнішніх і місцевих чинників. У європейському розумінні „регіон” розглядається як категорія внутрішнього поділу держави, наступна за державою територіальна таксономічна одиниця між державою та індивідуумом. Регіон тлумачиться як територіальне утворення, встановлене, згідно з законодавством, на рівні, нижчому після державного, яке наділене правом політичного самоврядування.

3. Елітний зразок організації життєдіяльності через визнання людиною регіонального самовизначення. Функціонування регіону забезпечується соціокультурним відтворенням (трансляцією культури) і зовнішньо спрямованим вектором розвитку. Регіон завжди самодостатній і самобутній, тобто він володіє внутрішнім соціокультурним кодом, який є домінуючим чинником виокремлення регіону. Соціокультурний код інтегрує місцеву трансформацію природно-географічних, геополітичних, геоекономічних та інших ознак [9].

У науковій літературі немає чіткого визначення предмета самої регіональної науки, що обумовлює різні напрями, підходи і методологічні концепції дослідження регіональних процесів. Існує чи не десяток тлумачень поняття „регіон”. Іноді поняття „регіон” і „район” ототожнюються. Звідси й подвійність, неконкретність у їх визначенні. Не випадково класифікація регіонів за різними ознаками є умовною і пов'язана з існуванням територіальної диференціації. Та в умовах глобалізації традиційне дослідження регіонів тільки з позиції розміщення продуктивних сил втратило свою актуальність. У регіонів з'являється можливість самостійного виходу на міжнародний рівень, світові ринки, поступово збільшується ступінь їх відкритості. Тому в сучасних умовах існуючі парадигми зазнають певних змін, регіон виступає, на думку О. Гранберга, як підсистема інформаційного суспільства чи як безпосередній учасник інтернаціоналізації та глобалізації економіки [10, с. 84].

Суть поняття „регіон” пов'язується з уявленнями про приналежність і зв'язки території з більшими у просторовому відношенні соціальними системами. Розвиток певної території зумовлений історичною еволюцією регіону, діяльністю попередніх поколінь, їх соціальним відтворенням, яке здійснюється безперервно в часі і просторі. Соціальні процеси, пов'язані з розвитком соціальної структури, розподілом владних повноважень і економічних ресурсів, безпосередньо впливають на просторові характеристики території, де у людини виникає прихильність до свого культурного середовища. Регіон виявляється як специфічний соціокультурний простір, що акумулює економічні, соціальні, демографічні,

національні, релігійні та інші особливості території.

У соціально-політичних науках регіон тлумачиться як різновид соціально-територіальної спільності людей, населення певної частини країни, яка формується в процесі історичного розвитку та відрізняється від інших частин спільністю умов існування, що склалися історично, місцем у системі суспільного розподілу праці, своєю індивідуальністю, особливостями культури і стилю життя та мають регіональну ідентичність. Остання визначається не стільки національною, скільки територіальною приналежністю, що виокремлює психологічні, етнокультурні, соціальні риси та відділяє їх від інших. На думку Я. Верменич, „являючи собою компактну територіальну спільноту, регіон характеризується... специфічною самосвідомістю, спільними територіальними інтересами, домінуванням певних мовних і релігійних орієнтацій громадян” [8, с. 83]. Різні географічні територіальні образи формують цілісні просторові уявлення та орієнтації їх жителів [11, с. 212].

Соціально-територіальне утворення формується і функціонує у просторі, який набуває політичного характеру. В сучасних умовах регіон формується як самостійний суб'єкт політики, що передбачає конституційні засади, статус автономії як складової частини держави з відповідною організаційною інституціональною системою і повноваженнями, децентралізовану систему влади та управління, яке здійснюється на основі принципу субсидіарності, у формі партнерства держави й регіону. Відповідно до Декларації про регіоналізм у Європі від 4 грудня 1996 року, прийнятої з ініціативи Асамблеї регіонів Європи, регіон відтворює специфіку політичної самобутності, яка може мати найрізноманітніші політичні форми, що відбивають демократичну волю кожного регіону, приймати ту форму політичної організації, якій він віддає перевагу. Регіон сам обирає своє керівництво і встановлює ознаки його представництва [12, с. 162 – 171].

Із соціального погляду регіон співвідноситься з поняттям соціально-територіальної системи, яка є в цілому стабільною за етноконфесійними, культурними та іншими ознаками соціуму, певним чином організованого для тривалої самостійної життєдіяльності, підтримки свого існування як цілісного соціального організму і розвитку на даній території [13, с. 301]. Обидва поняття містять у собі три основні елементи. Перший – адміністративно-географічні межі регіону чи соціально-територіальної системи. Це певна адміністративна одиниця зі своєю соціально-економічною інфраструктурою, яка здійснює в межах своєї компетенції владні повноваження. Другий – наявність і функціонування територіальної спільноти, об'єднаної економічними та політичними умовами і сформованої в процесі становлення та розвитку адміністративної території. В одному випадку превалюють організаційні чинники, в іншому – соціальні. Третій елемент – наявність певного соціально-політичного місця у владних відносинах, тобто як конкретна місцевість з конкретною політичною

владою, управлінською елітою (а не регіон як адміністративна та соціальна одиниця) проявляє свій вплив у галузі політики.

Поняття регіону має як загальносоціальний, так і конкретний зміст, що розкриває його роль і функції у політичному та соціальному житті, конкретизує його у відносинах з іншими регіонами і центром. Поза конкретним соціальним середовищем регіоном можна позначити сукупність областей, наприклад, Західний, Центральний регіони України тощо. Регіоном називають також сільську місцевість певної області чи навіть окремий сільський район.

Останнім часом у наукових публікаціях набуває актуальності та все частіше використовується поняття „територіальна суспільна система” (ТСС), яка за змістом ототожнюється з дефініціями регіон, місто, область тощо. Головним атрибутом цієї системи є територія. М. Долішній, Л. Шевчук, Я. Шевчук вважають, що регіон можна розглядати як універсальний об’єкт, якщо він визначається як складна територіальна система, що складається з низки ТСС нижчого ієрархічного рівня та є одночасно ланкою ТСС вищого національного ієрархічного рівня [14, с. 3 – 5]. Втім регіональна система не може підміняти чи бути ідентичною національній системі. С. Злупко зауважує, що система – це сукупність, об’єднання взаємопов’язаних і розміщених у відповідному порядку елементів (частин) якогось цілісного утворення; сукупність принципів, що лежать в основі території; сукупність органів, пов’язаних спільною функцією. Окремі системи перебувають між собою в причинно-наслідкових зв’язках, тобто зміна одного елемента чи одного зв’язку між системами спричиняє заміну інших елементів і зв’язків. Кожна система може бути представлена як елемент суперсистеми, тобто системи вищого рангу. Важливим принципом розподілу системи є: 1) збереження загальної цілеспрямованості функціонування всієї системи; 2) підсистема кожного рівня має володіти особливою характеристикою; 3) кількість підсистем має бути мінімальною, але не ускладнювати вивчення систем кожного рівня [14, с. 19].

Відтак регіон – це частина національної території, його економічний, соціальний потенціал, що вливається в потенціал держави; тобто регіон, навіть найрозвиненіший, є частиною державного економічного та культурного організму. Це – фундаментальна засада регіональності, тому, на думку вченого, немає потреби надмірно глорифікувати регіональні переваги, оскільки їх брак компенсується системою ринкових механізмів.

Сучасний погляд на розвиток регіональних систем базується на двох основних позиціях: 1) прихильників домінування географічно-природоресурсного та матеріально-виробничого фактора; 2) переваги інноваційно-технологічного, інформаційного фактора.

Отже природні ресурси, стан економічного та соціального розвитку, культурна спадщина в широкому розумінні, людський потенціал в усіх його вимірах – це найважливіші складові регіональної соціально-

економічної системи, яка ніколи не буває замкненою, а взаємодіє з іншими регіонами в загальнонаціональному організмі. Ця єдність не статична, вона постійно розвивається і вдосконалюється, що призводить до зміни пріоритетів у динаміці регіональних систем, розвиток яких підпорядковується загальноцивілізаційним детермінантам. Крім того, суттєвою ознакою сучасного етапу регіоналізму є інноваційна парадигма моделювання регіонального розвитку, що створює підґрунтя для прояву місцевої активності, ініціативи в пошуку інноваційних ідей, програм, моделей, відповідного інтелектуального потенціалу [14, с. 20 – 26].

Суспільно-територіальні системи створюють своєрідний „суспільний ландшафт” країни. Вони відображають у просторі процес структурування та організації політичних, інституційних, природно-ресурсних, інформаційних, господарських, соціокультурних систем. Об’єктивною основою формування ТСС є система розселення, оскільки суспільно-територіальні системи є місцем перетинання інтересів населення, яке проживає на даній території; підприємств, що ведуть господарську діяльність; територіальних органів влади; загальнонаціональних органів влади, які відображають як національні інтереси, так й інтереси найбільших національних компаній. Наприклад, західна ТСС формується на основі західної системи розселення, структура якої складається з семи регіональних систем розселення обласного рівня, що дозволяє виокремити сім суспільно-територіальних підсистем (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області). Ядром розселення західного регіону є Львів, чисельність населення якого у 3,2 – 6,2 разу більша, ніж в інших обласних центрах регіону. Отже, з точки зору просторового розвитку, в регіоні мають бути оптимально збалансовані функціональні (вертикальні), територіальні (горизонтальні) й часові (динамічні) зв’язки, які формують ТСС [14, с. 31 – 35].

Тим часом В. Чужиков називає наступні фактори ідентифікації регіонів, які впливають на формування їх суспільно-територіальних систем: спільне географічне положення; територіальна єдність; відносна природно-кліматична однорідність; подібна спеціалізація; спільна виробнича та соціальна інфраструктура; стійкі економічні внутрішні зв’язки; формування спільних інтересів територіально-адміністративних одиниць у проведенні єдиної регіональної політики; відносна демографічна єдність; якість людського капіталу; інвестиційна привабливість та інвестиційна ємність; характер внутрішніх і зовнішніх економічних зв’язків. А. Мазур додає такі ознаки, як „інтегроване середовище”, „наявність розвинутої інфраструктури” [15, с. 59].

Втім визначення суспільно-територіальних систем базується на теоретичній моделі регіоналізації, в основі якої – системність, ієрархічність, динамізм, відкритість, стійкість [15, с. 54]. Адже регіон являє собою суспільно-територіальну модель, що характеризується певною структурою, елементи якої тісно пов’язані між собою та залежать одне від одного. Порушення

одного з елементів обумовлює зміну всієї структури. Крім того, поняття ТСС пов'язане з інтегральною парадигмою, в основі якої – уявлення про регіони як про складні об'єднані ієрархічні системи різного таксономічного рівня. Водночас модель регіоналізації має поліструктурний характер, тобто модель на кожному ієрархічному рівні передбачає розвиток політичних, економічних, соціальних, технологічних зв'язків [14, с. 33 – 34].

На думку С. Писаренка, українське суспільство стоїть перед завданням нової організації життєвого суспільного простору держави. „Нова регіоналізація” пов'язана з наданням нового змісту поняттю „адміністративний регіон”. Отже має відбуватися формування нових „культурно-економічних” регіонів, що являють собою спільноти, засновані на просторовій локалізації певних видів діяльності, центром яких є управління фінансами і власністю, розробка нових технологій, створення необхідної для цього інформаційно-комунікаційної інфраструктури, сфери соціально-культурних чи інших послуг, формування регіональних ринків, їх сегментації. Такі спільноти орієнтовані на перехід до постіндустріального суспільства [14, с. 37 – 38].

Таким чином, аналіз принципів реорганізації та особливостей розвитку територіального простору свідчить про загальні й специфічні підходи в дослідженні проблем регіонального розвитку в цілому. Серед науковців, які досліджують регіональні явища в їх зв'язку з політичною сферою, сформувалися підходи, які ґрунтуються на різних методологічних принципах у трактуванні природи та змісту терміна „регіон”. В українських умовах актуальним стає застосування аналітичних підходів, відповідних методик стосовно аналізу розвитку регіональних процесів у політичному просторі, а також розробки моделей їх майбутньої конструкції.

Література:

1. Гвишиани Д. М. Методологические аспекты системных исследований // Философско-методологические основания системного исследования. – М., 1983.
2. Лексин В. Н., Швецов А. Н. Государство и регионы: Теория и практика государственного регулирования территориального развития. – М., 1997.
3. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні. – К., 2001.
4. Саханенко С. Є. Політичне управління містом в умовах самоврядування. – Одеса, 2001.
5. Косолапов Н. А. Глобализация: Территориально-пространственный аспект // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 6.
6. Макарычев А. С. Глобальное и локальное: меняющаяся роль государства в управлении пространственным развитием // Политическая

наука: Пространство как фактор политических трансформаций: Сб. науч. тр. – М., 2003.

7. **Шульга М.** Соціальний ареал життя особистості як предмет соціологічного дослідження // Соціальний ареал життя особистості. – К., 2005.

8. **Ворменич Я. В.** Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. – К., 2003.

9. **Дергачев В. А., Вардомский Л. Б.** Регионоведение: Учебное пособие для студентов вузов. – М., 2004. – С. 9, 10; **Михальченко М. І.** Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич, 2004. – С. 442, 443.

10. **Гранберг О. Г.** Основы региональной экономики. – М., 2000.

11. **Нагорна Л. П.** Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей лінгвістики. – К., 2005.

12. Декларація щодо регіоналізму в Європі, прийнята Асамблеєю Європейських Регіонів від 4 грудня 1996 р. // Управління сучасним містом. – 2001. – № 7 – 9 (3).

13. **Косолапов Н. А.** Политико-психологический анализ социально-территориальных систем: Основы теории и методологии (на примере России). – М., 1994.

14. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи: Зб. наук. праць. Вип. 3 (XLVII) // НАН України. Інститут регіональних досліджень. Ч. 1. – Львів, 2004.

15. **Чужиков В. І.** Регіоналі інтеграційні стратегії в постсоціалістичних країнах Європи. – К., 2003.

Проблеми застосування категоріального апарату науки про національну та соціально-економічну безпеку

Євген Ніколаєв,

асистент кафедри політичної економії
факультетів управління і маркетингу
Київського національного економічного університету
ім. В. Гетьмана

Останнім часом фокус уваги у літературі з питань національної безпеки зміщується із суто прикладних проблем до теоретичних та методологічних узагальнень. У цьому контексті у цій статті аналізується й уточнюється категоріальний апарат, що вживається у дослідженні національної безпеки та її соціально-економічної складової. Пропонуються нові категорії „контекст безпеки” та „критеризація безпеки”.

На початку 1990-х років в процесі роботи над проблемами національної безпеки розпочалися дослідження феномена, відомого як економічна (або соціально-економічна) безпека. Дослідження розвивалися на стику політологічної, економічної та, меншою мірою, соціологічної й юридичної наук. Незважаючи на свій малий вік, сьогодні соціально-економічна безпека є важливою науковою, навчальною та прикладною дисципліною, пріоритетною складовою національної безпеки держави. На нашу думку, це обумовлюється необхідністю визначення шляхів оптимального розвитку країни за наявності несприятливих чинників, зовнішніх та внутрішніх обмежень, що заважають цьому. Адже аналіз суспільних процесів у контексті безпеки дає змогу краще побачити наявні можливості та загрози суспільному розвитку.

Дуже широкий об'єкт (умови розвитку держави і суспільства), межі якого є доволі розмитими, спричинив появу великої кількості практичних, наукових та навчальних праць з проблем соціально-економічної безпеки. Публікації 1990-х та початку 2000-х років приділяли головну увагу розробці практичних заходів із реалізації соціального та економічного вимірів національної безпеки, вони майже не зачіпали методологічних питань. Тому в цих працях ще не було вироблено єдину методологію

і понятійний апарат. Спостерігалось певне розмивання завдань, інструментів, термінології та предмета дисципліни.

В останні роки з'являються праці більш теоретичного характеру (зокрема [1; 6; 8; 14; 15]), в яких автори прагнуть уточнити й узагальнити концепцію безпеки, визначити її межі, надати чіткості „мові дисципліни”. У цьому руслі метою нашої розвідки є розгляд основних категорій, що застосовуються дисципліною, у контексті уточнення їх тлумачення та формулювань.

Почати варто з малоочевидного спостереження, що **під загальною назвою „безпека”** (а також „економічна безпека” та „соціально-економічна безпека”), на нашу думку, **сьогодні поєднуються кілька різнорідних теоретичних схем**, кожна з яких має свою сферу застосування та спрямована на розв’язання окремого кола практичних завдань. До прикладу, оцінка наявних у суспільстві умов та можливостей для розв’язання певного важливого завдання є однією з можливих проблем, визначення самих цих завдань є іншою проблемою, а, скажімо, прогнозування чинників, які загрожуватимуть або, навпаки, сприятимуть стабільності розвитку суспільства за десять років, – третьою. Зрозуміло, що ці проблеми якісно різні і потребують застосування різних підходів. Тим не менше, усі вони розв’язуються у межах дисципліни „безпека”, в якій розмежування теоретичних схем відповідно до якісно різних цілей аналізу не здійснене.

Про останнє свідчить, наприклад, спосіб розв’язання завдання уточнення змісту вихідної категорії дисципліни. Мета одного з досліджень [10] сформульована як „визначення найбільш змістовного і коректного трактування поняття „економічна безпека”. Цієї мети автор дослідження досягає на основі наведення та аналізу кількох десятків (!) визначень вказаного поняття, наявних у літературі. Водночас, якщо прийняти викладену вище гіпотезу про наявність кількох різних схем аналізу економічної безпеки, то мета дослідження визначена помилково. Варто говорити не про пошук єдиного абсолютного, найбільш комплексного та точного визначення поняття, а про те, що категорію „безпека” слід наповнювати конкретним змістом залежно від кожної ситуації та завдання, згідно з яким вибудовується певна аналітична схема. Перехід до такого підходу, з наукового погляду, небажаний. Однак саме такий варіант розв’язання термінологічного питання є адекватним існуючій практиці підведення під поняття „безпека” практично необмеженого кола різнорідних об’єктів та явищ [1, с. 32].

Більше того, оскільки зміст категорії „безпека” слід уточнювати у кожному окремому випадку, то слід припустити, що це поняття не є вихідним. Вихідним поняттям, родовим до категорії „безпека”, є „аналіз суспільного процесу у контексті безпеки”, а отже – „контекст безпеки”. Пропонуємо розуміти **контекст безпеки** як особливий ракурс аналізу явищ і процесів, в якому останні оцінюються з погляду наявності сприятливих

та несприятливих, минулих, поточних та потенційних умов, що впливають або здатні впливати на існування та розвиток відповідного процесу, явища, об'єкта чи суб'єкта. Тобто це особливий погляд, певна позиція або точка зору, з якої розглядаються суспільні процеси. Зміст поняття „безпека” у кожній ситуації буде різним та залежатиме від того, який об'єкт аналізу обрано, який аспект цікавить (політичний, соціальний, міжнародний тощо), якою є мета аналізу тощо.

Разом з тим, вадою пропонованих означень є те, що вони не відповідають інтуїтивному розумінню слова „безпека” як відсутності небезпеки чи загроз. У контексті дослідження суспільних проблем це слово вживається як у сенсі захисту від небезпек, так і в цілком інших значеннях, які практично не відповідають побутовому розумінню. Тобто, на нашу думку, обрання слова „безпека” для вживання у вказаному контексті є невдалим (незважаючи на усталену практику), оскільки це призводить до порушення або штучної зміни його семантики. Звідси, власне, й виникають складнощі щодо надання універсального, вичерпного визначення терміна, яке має не тільки охоплювати майже всі випадки використання даного слова, але й бути наближеним до першої, універсальної дефініції, зберігаючи інтуїтивну зрозумілість.

Подальший матеріал присвячується розгляду термінології, що вживається для опису окремих наявних характеристик, чинників, умов розвитку соціально-економічних процесів, що відповідає позитивній теоретичній схемі аналізу проблем безпеки (на відміну від нормативного підходу, який мав би на меті розробку рекомендацій щодо поліпшення рівня безпеки)¹. В такому випадку пропонуємо під поняттям „безпека” розуміти (1) стан (2) стійкості певної системи, за якого забезпечуються умови для (3) сталого розвитку цієї системи у напрямі, який визначається (4) цілями системи і здійснюється під впливом (5) різних сприятливих та несприятливих факторів. Для соціальних (у тому числі й економічних) систем цілі розвитку задаються **інтересами** соціальних суб'єктів, а несприятливі фактори розглядаються як **загрози**.

Варто наголосити, що в обраному аспекті **безпека** розглядається як характеристика саме певного **стану системи**. Такі поширені означення безпеки, як „відсутність небезпеки (загроз)”, „(спроможність забезпечувати) захищеність інтересів” тощо, характеризують різні аспекти стану, статичних параметрів соціально-економічної системи. За такого підходу динамічні параметри системи (розвиток, його сталість тощо) розглядаються як такі, що відображені у статичних параметрах стану у вигляді характеристик потенційних можливостей системи.

¹ Нагадаємо: позитивна наука висвітлює наявний стан речей, відповідаючи на питання „що є?”, а нормативна розробляє рекомендації щодо поліпшення наявної ситуації, відповідаючи на питання „що робити?”, „що має бути?”. Відповідно, позитивна позиція є більш об'єктивною, тоді як нормативному підходу властивий суб'єктивізм.

Наприклад, серед поширених у нас макроекономічних показників безпеки, запропонованих російським економістом та політиком С. Глазєвим [4], наявний статичний показник „рівень ВВП” та відсутній динамічний показник „фактичний та очікуваний темп зростання ВВП”².

Виходячи з цього, проаналізуємо термінологію, яка застосовується у зв'язку з аналізом явища безпеки, у тому числі соціальної та економічної.

Поняття „**критерії економічної безпеки**” використовується при оцінці існуючого рівня безпеки. Воно розуміється як „оцінка стану економіки з точки зору найважливіших процесів, що відображають суть економічної безпеки” [11, с. 36], „дотримання відтворювальних пропорцій, розвиненість механізмів, відповідальних за економічне відтворення, наявність умов для еквівалентного обміну в економічній системі” [6], „здатність... економіки зберігати... критичний рівень суспільного відтворення в умовах критичного зменшення (припинення) поставок ресурсів... або кризових ситуацій...” [5, с. 14]. Можна бачити, що наведені тлумачення є, по-перше, дещо різноплановими та, по-друге, досить абстрактними для того, аби бути прийнятними для точного аналізу рівня безпеки. Крім того, межа між цим поняттям та усталеною категорією „**показники (індикатори) безпеки**” є дуже умовною³. Тому пропонуємо цілком інший варіант вживання вказаного поняття, який, проте, є більш конкретним та аналітично продуктивним.

Поняття „**критерізація безпеки**” варто розглядати як визначену, виходячи із суб'єктивних позицій дослідника, пріоритетність інтересів, загроз, показників та їх порогових значень щодо їх врахування у процесі оцінки стану системи, себто рівня її безпеки. Іншими словами, критерізація відбувається, коли визначено відносно об'єктивний перелік загроз (інтересів, показників стану системи). Вона полягає у ранжуванні позицій цього переліку за їх відносною важливістю, абстрагуванні від найменш визначальних елементів, оскільки врахувати всі фактори у будь-якому аналізі неможливо. Математично це виражається у наданні кожному показнику безпеки певної питомої ваги, вагового коефіцієнта, який застосовуватиметься при підрахунку агрегованих індексів безпеки. В основу критерізації, отже, покладено **суб'єктивний** експертний метод

² Відмінність від нормативних концепцій полягає в тому, що в останніх безпека розглядається як **процес розвитку**, тобто як динамічна категорія (В. Кириленко тлумачить зазначене поняття як процес досягнення системою певного визначеного стану [9, с. 16], Л. Абалкін – як можливість динамічного розвитку економічної системи).

³ У рубриці „визначення термінів” Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [12] поняття „**індикатори економічної безпеки**” визначено як „реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері”, а „**критерії економічної безпеки**” – як „реальні статистичні показники, за якими здійснюється оцінка стану економіки країни з точки зору забезпечення її сталого розвитку”. Незважаючи на наявність визначення, поняття „критерії економічної безпеки” у вказаному документі не використовується.

формалізації оцінок безпеки. Цей процес може враховувати деякі виявлені наукою й практикою об'єктивні залежності, а може залишати їх поза увагою.

Відійшовши від термінологічної теми, відзначимо, що, наскільки нам відомо, критеризацію оцінок безпеки в Україні поки що здійснено тільки щодо економічної складової національної безпеки (див. [12]). У нормативно-правових актах немає ранжування індикаторів інших напрямів безпеки – військової, політичної, соціокультурної, інформаційної тощо.

Словосполучення „суб'єкт безпеки” та „об'єкт безпеки” є інтуїтивно зрозумілими, однак некоректно сформульованими.

„Суб'єкти безпеки” [5, с. 107; 11, с. 19; 16, с. 134]. Перелік „суб'єктів безпеки” включає міністерства, інші органи державної влади, фінансові установи, всіх учасників відтворювального процесу, у тому числі й громадян. Це ті суб'єкти, що здійснюють підвищення рівня безпеки, властивого тому чи іншому елементові соціально-економічної системи. Тобто більш коректно говорити про „суб'єктів **забезпечення** безпеки”. У більш сучасних джерелах, зокрема у законі „Про Основи національної безпеки України” [7], таке уточнення вже здійснене. Також прийнятним уявляється формулювання „гарант безпеки”.

Інтуїтивний вираз **„об'єкти безпеки”** [3; 5, с. 107; 7, Стаття 3; 11, с. 19; 16, с. 33] є явно невдалим. Безпека є певним станом, характеристикою, властивістю об'єкта. Ми не кажемо про стан, що він є об'єктом речі чи істоти. До прикладу, станом, характеристикою є температура. Ми говоримо про температуру повітря, тіла людини, але не кажемо, що повітря або людина є „об'єктом температури”. Відповідним чином дивно сприймається й фраза „об'єкт безпеки”. У цьому випадку уточнення „об'єкт **забезпечення** безпеки” [6] не є більш вдалим, адже забезпечення – це дія, а певний рівень безпеки (стан, „температура”) може бути властивим об'єкту без додаткових зовнішніх дій. Можна було б говорити про „суб'єкт, якому властивий певний рівень безпеки”, однак це внесло би плутанину, оскільки такий суб'єкт є об'єктом для суб'єкта забезпечення безпеки. **„Об'єктами безпеки” є суб'єкти соціально-економічної системи.**

Схоже, що поява виразу „об'єкт безпеки” спричинена наявністю виразу „суб'єкт безпеки” і необхідністю відмежуватися від нього. Адже склад суб'єктів та об'єктів безпеки майже збігається: до них належать держава в особі її органів влади, підприємства, громадяни. Як „об'єкт безпеки” кожен з них є елементом соціально-економічної системи, якому властивий певний стан (рівень) захищеності, а як „суб'єкт” він здійснює діяльність з поліпшення стану захищеності „об'єктів”. Тобто поняття суб'єкта і об'єкта вживаються як однопорядкові, а розмежування між ними здійснюється за функціональною ознакою. Так, у законі „Про Основи національної безпеки України” спочатку (у статті 3) йдеться про об'єкти національної безпеки, а в наступній статті – про суб'єктів її забезпечення.

Однак таке вживання термінології суперечить філософському

змістові поняття „об’єкт”. „У змістовому плані об’єкт – ім’я предмета або особи, на який спрямована дія, виражена дієсловом” [2, с. 259]. Отже коректно тлумачити вираз „об’єкт безпеки” як **об’єкт діяльності суб’єктів забезпечення безпеки** (такий, на нашу думку, більш коректний вираз водночас є довгим та незручним), але тільки за умови, якщо безпека розглядається не у статичному, а в динамічному, нормативному ракурсі⁴. Справа в тім, що „суб’єкт – носій субстанціональних властивостей і характеристик, що визначають якісні особливості об’єкта. Відповідно, об’єкт – те, що перебуває в залежності від суб’єкта та позбавлене самостійної суті” [13, с. 1001]. Оскільки у межах позитивного підходу безпека розглядається як стан, що існує сам по собі, то в цьому підході вираз „об’єкт безпеки” позбавлений аналітичного змісту, а тому не повинен вживатися.

„Функції безпеки” [9, с. 16]. Стан не може виконувати функції. Функції можуть виконувати суб’єкти. Отже йдеться про **функції суб’єктів щодо забезпечення безпеки**. Аналогічне зауваження стосується виразів **„мета безпеки”** [9, с. 15], **„завдання безпеки”**.

І ще одним не тільки термінологічним, але й методологічним питанням є співвіднесення понять **„економічної”, „соціальної” та „соціально-економічної”** безпеки. Воно уявляється нам питанням світоглядного, ціннісного рівня. Вітчизняна і західна наукова, політична й практична традиції розв’язують його у діаметрально протилежні способи. Наскільки можна зрозуміти, вітчизняна традиція виходить з того, що необхідно забезпечувати безпеку всіх основних соціальних акторів (держави, підприємств, громадян). До сфери **економічної безпеки** належить стан економічної стійкості держави та підприємств. Деякі джерела розглядають також економічний стан суб’єктів мезорівня – галузей та регіонів. Наслідком, похідною досягнення високого рівня економічної стійкості перелічених акторів є забезпечення умов відтворення окремих індивідів та родин, що становить зміст **соціальної компоненти безпеки**⁵.

За такого підходу безпека особи є другорядною щодо безпеки держави. У контексті соціальної безпеки розглядаються як якість життя особи, так і ті параметри діяльності держав і підприємств, що впливають на неї (наприклад, гарантування певного рівня доходів, система освіти, мінімальна та середня заробітна платня тощо [див. 15, с. 18]). Таким чином, у загальному сенсі соціальна безпека – це синонім економічної безпеки особи.

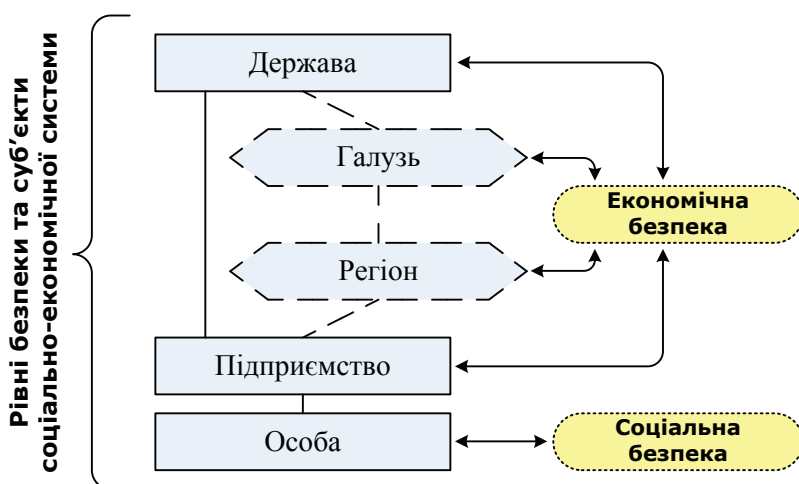
⁴ Навіть у цьому контексті об’єктами (діяльності із забезпечення) безпеки, на нашу думку, коректно вважати не власне фізичних осіб та державу, а інтереси цих суб’єктів та їх рівень реалізації (захисту). Або „дієздатність самої держави... можливість для економічних суб’єктів різних рівнів діяти відповідно до своїх базових інтересів” [6].

⁵ За ширшого підходу соціальна безпека охоплює рівні особи, суспільства і держави. У будь-якому випадку, її цільовою функцією залишається якість життя населення, і функціонування суспільства й держави розглядаються винятково в ракурсі відповідності цій меті. „Соціальна безпека – ...гідний і якісний рівень життя населення” [12].

У свою чергу, механічне поєднання економічної безпеки держави, регіонів, галузей та підприємств із соціальною безпекою населення формує зміст **соціально-економічної безпеки (схема 1)**. Еклектизм цього поєднання полягає у відмінності основних параметрів соціальної та економічної безпеки. Якщо перша зосереджена на параметрах добробуту людини, то друга – на забезпеченні умов для економічного зростання й розвитку, тобто модернізації структури економіки, кількісного збільшення ВВП країни, прибутковості підприємств тощо. Ці цілі можуть суперечити одна одній (наприклад, високого економічного зростання можна досягти в умовах авторитарного владного режиму, коли порушуються й обмежуються права і свободи людини). Тому акценти цих двох вимірів безпеки є принципово різними, що є певною вадою такого тлумачення змісту соціально-економічної безпеки.

Схема 1

Соціально-економічна безпека у вітчизняній науковій традиції

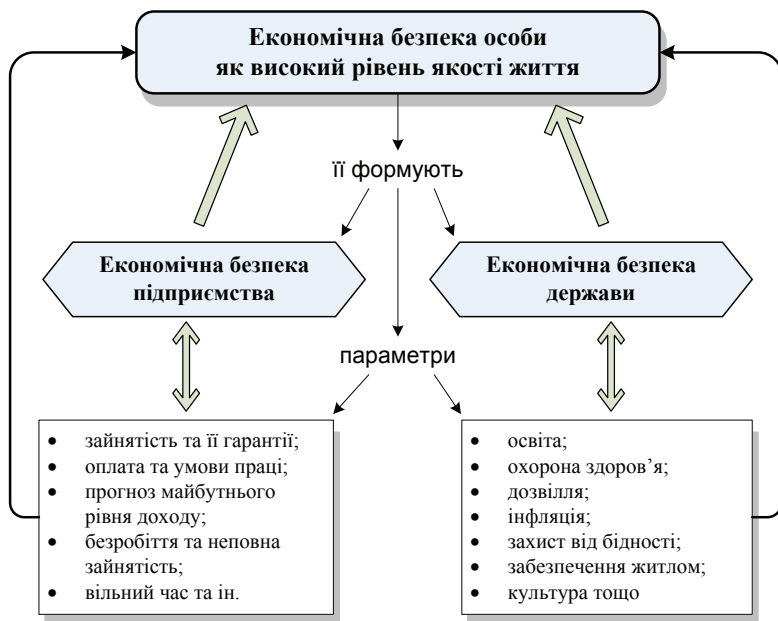
Західна традиція дослідження проблем безпеки є якісно іншою. Як цільова функція розвитку суспільства в ній розглядається досягнення високого життєвого рівня населення, а отже парадигма економічної безпеки починається з рівня окремої особи. Поняття **економічної безпеки** (підкреслимо, не соціальної!) у деяких західних джерелах тлумачиться як таке, що сфокусоване на рівні життя особи. Воно включає такі складові, як рівень бідності, стан системи охорони здоров'я, безробіття, умови праці та загалом відбиває характеристики ринку праці. Найзагальнішим відображенням рівня економічної безпеки західні джерела називають поточний і прогнозований рівень доходів людини, що визначається

місцем її роботи та законодавчими й інституційними перепонами, що заважають свавільному звільненню працівників. Категорія „соціальна безпека” є синонімічною щодо „політики соціального захисту населення” та застосовується для характеристики існуючих в країні соціальних гарантій на випадки безробіття, хвороби, інвалідності, виходу на пенсію, а також рівня надання населенню соціальних послуг. Термін „соціально-економічна безпека” в такій парадигмі не вживається.

Перевага цього підходу полягає в тому, що результати діяльності підприємств і держави оцінюються з погляду їх відповідності центральному завданню: забезпеченню високого рівня добробуту в суспільстві. Наголос зміщується з параметрів ринкової успішності суб’єктів мікро- та макrorівня на соціально важливі параметри (схема 2). Вада в тому, що в „антропоцентричну” систему економічної безпеки не включаються деякі елементи, які аналізуються в межах попередньої, „державоцентричної” парадигми економічної безпеки, такі як фінансова, енергетична, інвестиційна, інноваційна, регіональна безпека. Таким чином, західна концепція економічної та соціальної безпеки є порівняно вузькою, що проте дозволяє їй чіткіше сфокусуватися на головній цільовій функції розвитку суспільства.

Схема 2

Зміст економічної безпеки у західній традиції

Оцінку причин того, з чим пов'язана така концептуальна протилежність пострадянського та західного підходів до змісту економічної безпеки, залишимо за межами цього матеріалу. Дозволимо собі лише висловити думку, що перехід від державоцентричної до антропоцентричної парадигми економічної безпеки у нас сьогодні був би передчасним та не відповідав би поточній логіці вітчизняного політичного процесу.

Неусталеність вживаного науковою дисципліною категоріального апарату є очевидною ознакою її молодості. У дослідженнях безпеки другим фактором термінологічної неузгодженості, що спостерігається в літературі, є строкатість елементів національної безпеки та їх моделей, що, у свою чергу, пов'язано з широтою проблем, які розглядаються цією теорією. Тому нам уявляється, що процес приведення термінології національної безпеки та її відгалужень до одного спільного знаменника ще триватиме.

Література:

1. **Афонцев С.** Национальная экономическая безопасность: на пути к теоретическому консенсусу // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 10. – С. 30 - 39.
2. Большая советская энциклопедия: В 30-ти томах. Т. 18. – М.: Советская энциклопедия, 1974. – 632 с.
3. **Власюк О., Варналій З., Паламарчук В., Жаліло Я.** Програма вступного іспиту до аспірантури зі спеціальності 21.04.01 – економічна безпека держави. – К.: НІСД, 2003. – <http://www.niss.gov.ua/Aspirant/21.04.01.htm>.
4. **Глазьев С.** Основа обеспечения экономической безопасности страны – альтернативный реформационный курс // Российский экономический журнал. – 1997. – № 1. – С. 3 - 19.
5. **Губський Б.** Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: Монографія. – К., 2001. – 122 с.
6. **Жаліло Я.** До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3.
7. Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV „Про Основи національної безпеки України”. – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>.
8. **Ліпкан В.** Національна безпека і національні інтереси України. – К.: КНТ, 2006. – 68 с.
9. **Кириленко В.** Інвестиційна складова економічної безпеки: Монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – 232 с.
10. **Мірошниченко О.** Теоретичні аспекти дослідження питання національної економічної безпеки // Вісник економічної науки України. – 2007. – № 2. – С. 110 - 115.
11. **Мунтіян В.** Економічна безпека України: Монографія. – К.: КВІШ,

1999. – 464 с.

12. Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 „Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України”. – http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.

13. Новейший философский словарь: 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1280 с.

14. **Пироженов В.** Методологія операціоналізації основних понять національної безпеки: гуманітарна складова // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3.

15. Соціальна безпека: теорія та українська практика: Монографія / І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новікова та ін.; За ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.

16. Экономическая и национальная безопасность: Учебник / Под ред. Е. А. Олейникова. – М.: Экзамен, 2005. – 768 с.

Кланова конкуренція у „післяпомаранчевий” період

Марія Кармазіна,

доктор політичних наук,

головний науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Кураса НАН України

Обираючи владу, народ завжди сподівається, що правління „ось цього” правителя стане „кращим”, ніж попереднього, а його „команда” обов’язково буде професійною, альтруїстичною, патріотичною тощо. Українці – не виняток: який був замах, які сподівання... Але – міраж зник: „команди” змінюють одна одну, але стиль їх урядування залишається тим самим – в бажанні максимально розсунути межі свого підвладного простору усі методи здаються добрими, крім, зрозуміло, демократичних.

У листопаді – грудні 2004 року Україна пережила „помаранчеву революцію” – саме так були поціновані тогочасні події численними політиками, політологами, журналістами. Правда, поряд з таким поглядом запанував й інший, представники якого не схильні були розглядати події тієї осені-зими як революційні. Другий український Президент (власне той, чиє десятирічне правління у свій спосіб і підсумувала „помаранчева революція”) писав, що це – „умовна революція” [1]. В. Литвин (тодішній глава парламенту), осмислюючи події кінця року, з одного боку, твердить, що „політичну кризу жовтня – грудня 2004 року, яка виникла у ході президентських виборів, науковцям нав’язали як революцію” [2]. А з іншого боку, зауважує, що для її характеристики доцільно було б застосувати термін „революція” (запропонований англійцем Т. Ешем, оскільки реформи згори йшли у відповідь на тиск знизу, який ставив собі за мету революцію [3]). А дехто розгледів у „помаранчевому” кінці року подію непересічну, одну з найвагоміших в українській історії. Як, скажімо, А. Міхнік, який зауважив, що роль революції – „історична”, оскільки „насправді український народ, українське суспільство отримало незалежність тільки на Майдані” [4]. Суголосні думки висловлюють і представники українського політикуму – безпосередні учасники „помаранчевої революції”. Як, приміром, Ю. Тимошенко, яка переконана,

що „Майдан – точка совісті нації” [5].

Але чим насправді виявилися/виявляться для українців події кінця 2004 року, покаже, зрештою, тільки час. Тобто чим більше віддалятимемося від кінця 2004 року, тим, зрозуміло, більш чітких контурів набуватимуть наші перемоги і поразки.

До такого висновку, з-поміж іншого, підводять думки тих, хто вже за рік-півтора після „помаранчевої” осені-зими категорично заявляв, що „... помаранчева революція закінчилася поразкою” [6], чи висловлював подив стосовно її „короткого віку” [7].

Що ж змушує найактивніших учасників чи сторонніх спостерігачів тих подій схилитися до таких висновків?

Серед багатьох причин, які й зумовлюють появу таких невтішних висновків, передовсім називають кадрову політику Президента, процеси в самій „помаранчевій команді”, особливості її взаємин з тими, хто, втративши наприкінці 2004 року владу, опинився в опозиції тощо.

Підґрунтям, на якому вирости „проблеми помаранчевих”, слід розглядати те, що і сам Президент, і люди його команди хоча й проголошували себе антикучмістами, але, з огляду на те, що саме при Л. Кучмі вони піднялися в політиці (зокрема, як пам’ятаємо, і сам В. Ющенко свого часу називав Л. Кучму „батьком” [8]) чи в бізнесі, успадкувавши багато рис, звичок від попередньої, кучмівської, владної культури. Передовсім це проявилось у ставленні до тих, кого „помаранчеві” вважали своїми опонентами. Відтак розмежування за лінією „свої – чужі” на початку 2005 року стало незаперечним фактом, а межа між двома частинами політичної еліти (переможців і „переможених”) стала досить зримою: адміністративні посади розподілялися Президентом винятково між „своїми”. Політичної ваги набрали люди, які так чи інакше забезпечили перемогу В. Ющенка на президентських виборах, ті, хто наблизився до Президента внаслідок швидкого розвитку інститутів фаворитизму й кумівства [9]. Так, тільки 2005 року близькі до нового Президента люди замінили 9.600 звільнених державних службовців [10] – тих, що отримали призначення у період президентства Л. Кучми.

Такий принцип підбору кадрів незабаром дався взнаки: призначенці виявлялися „неефективними”. Так сталося, наприклад, у випадку з О. Івченком, призначеним на посаду голови НАК „Нафтогаз України”, О. Третяковим, який став першим помічником Президента, чи „проблемними” губернаторами П. Жебрівським, Ю. Артеменком, а згодом і С. Жовтяком та В. Червонієм.

Спостерігаючи за поведінкою цих людей, за їх діями і словами, як і за вчинками та висловлюваннями Президента, бачимо, що той прошарок, що був прихильником і учасником „помаранчевої революції”, нестримно витончувався, адже дуже швидко стало зрозумілим, що Президент не мав стратегії реформування державної системи управління, що якості тієї частини політичної еліти, яка прийшла до влади після виборів 2004 року,

не відповідала рівню свідомості суспільства, його сподіванням. Кадрова політика Президента призвела до того, що в його оточенні сформувалося кілька груп впливу, представники яких досить часто переслідували свої, далеко не альтруїстичні цілі, а до того ж відверто протистояли одне одному. Це засвідчила, зокрема, заява держсекретаря (колишнього члена СДПУ (о) О. Зінченка [11] про корумпованість близьких до Президента осіб.

Показово, що „помаранчеві” відразу „виштовхнули” із „свого життєвого простору” й іншого колишнього члена СДПУ(о) В. Кременя, на початку 2005 року призначеного на посаду заступника керівника Секретаріату Президента [12].

Як акт протистояння всередині „помаранчевих” та боротьбу за посади можна розглядати швидко відставку – через 216 днів, на початку вересня 2005 року – першого „помаранчевого” уряду, який очолювала Ю. Тимошенко. Відставка уряду висвітлила те, що Ю. Тимошенко мала противників не тільки в лавах відвертих опонентів „помаранчевих”, для яких її уряд постав тільки як іпостась необільшовизму (не в останню чергу через дії, спрямовані на ревальвацію гривні, ліквідацію податкових пільг, спробу регулювання цін на пальне та інші товари), і який, як пророкували, „обов’язково захлинеється” [13], але й у „помаранчевому” середовищі. Д. Жванія, критикуючи на початку 2006 року урядову діяльність Ю. Тимошенко, зауважував: „Я не знаю жодного уряду, у якого було стільки повноважень, скільки було у Кабміну Тимошенко. Ющенко зосередився на своєму офісі й зовнішньополітичних питаннях. А уряд із першого дня став популістським. ...Підходити до цього народу з популізмом – явна помилка” [14].

Інші з „помаранчевих”, коментуючи відставку уряду, згодом акцентували якраз жорстку конкуренцію на особистісному рівні, яка, з-поміж іншого, проявилася у діях самого В. Ющенка та найближчих до нього осіб. Т. Стецьків (один з „помаранчевих” польових командирів) писав, що конкуренція „не припинялася весь період діяльності першого помаранчевого уряду і вилилась у накопичування й оприлюднення взаємного компромату, нашіптування главі держави про реальні й вигадані промахи один одного...” [15]. Вказав він і на те, що „призначення секретаря РНБО (П. Порошенка – **М. К.**) фактичним наглядцем над прем’єр-міністром було вибухонебезпечним” [16].

Правда, ця думка дисонує зі словами Д. Жванії про великий обсяг повноважень Ю. Тимошенко, про концентрацію уваги Президентом на власному Секретаріаті та питаннях зовнішньополітичної сфери. В. Ющенкові, як і перед тим і Л. Кучмі [17], не був потрібен „надто самостійний” Прем’єр-міністр.

У зв’язку з цим візьмемо до уваги і ще одну точку зору, озвучену лідером „Пори” і радником Президента України В. Каськівом у серпні 2005 року: „Я взагалі принципово переконаний у тому, що виконавча влада має бути сконцентрована в одних руках. Вона не повинна бути розділена між

Прем'єр-міністром і Президентом. ...Працюючи в Секретаріаті, навіть не в його структурі, і просуюючи певні рішення, які вважаю корисними для суспільства, я реально не відчуваю потреби в Кабінеті Міністрів як інституції. Я абсолютно переконаний, що люди, які працюють з Прем'єр-міністром, так само не відчують потреби в Секретаріаті Президента України. І це навіть не хаос, це абсурдна ситуація” [18]. Таким чином, через трохи більше, ніж півроку представники політикуму зрозуміли, що в українських умовах протистояння між Президентом і Прем'єр-міністром (навіть якщо вони обое – „помаранчеві”), боротьба за сфери і масштаби впливу неминучі.

Ю. Тимошенко ж після відставки швидко дистанціювалася від Президента, заявивши, що „наші стосунки з В. Ющенком від часів помаранчевої революції переросли з дружніх і партнерських у конкурентні, а то й ворожі” [19]. Розбрат Президента із экс-прем'єркою призвів до зниження рейтингу В. Ющенка. „Помаранчеві” Президент і Прем'єр виявилися неготовими до тривалої співпраці, тобто неефективними.

Загалом репутація В. Ющенка як керівника держави страждала раз-по-раз. Дуже часто Президент опинявся в невідгідному для себе становищі як „жертва” дій свого оточення: дехто з членів „команди” (насамперед, як твердить дехто з аналітиків, Р. Безсмертний) у критичних ситуаціях вміло і своєчасно „переводив стрілки” на В. Ющенка, покладаючи відповідальність за ті чи інші прорахунки саме на нього.

Але, напевно, таке судження було помилковим: з кожним днем особа Президента почала викликати все більше й більше запитань у суспільства, навіть у тих його представників, які підтримували кандидатуру В. Ющенка на виборах. А все тому, що, в одних випадках, виникали небезпідставні підозри щодо залежності В. Ющенка від його оточення, в інших – дивувала його інертність, у деяких ситуаціях – розгубленість, уповільнена реакція на політичні події або ж незрозуміла для державного діяча поспішність заяв, висновків, дій. Недавніх прихильників „помаранчевих” почали дратувати „морально ціннісна, релігійна завантаженість, показна набожність”, яку демонструвала нова влада і, насамперед, Президент, а на тлі „цинізму в економіці та політиці” це могло створювати новий горючий матеріал „для соціального вибуху, для неприйняття” [20].

Дивували, а з часом почали й дратувати манера Президента спілкуватися (звертання „любі друзі”, акцентування того, що щось є „унікальним”, чи повторювання того, що „ці руки нічого не крали” – ці вирази вже потрапили до анекдотів) тощо.

Усім тим поспішили скористатися й „чужі” – політики, всілякі „експерти”, політтехнологи, які за кучмізму навчилися планомірно дискредитувати будь-кого, знищувати будь-чию репутацію. Для них В. Ющенко став зручною „мішенню”, оскільки сам, а інколи й члени його родини (зокрема, син) постачали „матеріал” для критики і смакування.

У зв'язку з цим пригадаємо, що свого часу Л. Кравчук, вдавшись

до характеристики діяльності Л. Кучми у 1994 – 1999 роках, іронічно зауважив, що тому знадобилося не менше трьох років, щоб зрозуміти, що таке виконувати обов'язки Президента. Зрозуміло, що у В. Ющенка такого запасу часу не було – суспільство вже піднялося на інший рівень розвитку, і чекати, коли новообраний Президент „дозріє” до своєї посади, уже не бажало. Громадяни, які віддали за нього свої голоси, прагнули стабільності й розвитку країни за всіма напрямками, сподівалися на радикальні реформи, виконання передвиборчих обіцянок.

Не додала рейтингових балів В. Ющенку і його політика щодо представників „старого режиму” як у центрі, так і на місцях. Керівництво МВС та СБУ доклало чимало зусиль для заведення карних справ проти останніх. Ці справи стосувалися найрізноманітніших питань, але передовсім – фальсифікації виборів, незаконної приватизації держпідприємств тощо. Реакція тих, над ким зависла загроза покарання, не забарилася: люди, яким вчора належала влада і які тепер поспішили поіменувати себе опозицією, намагалися подати заведення карних справ на них як політичні репресії. Але багато справ, заведених на початку 2005 року, так і не були завершені. Їх непрозоре проведення згустило незадоволення новою владою, посприяло наростанню недовіри до неї.

Але все було не так однозначно. Якщо проаналізувати дії Президента після відставки уряду Ю. Тимошенко, то побачимо, що уже восени 2005 року ставлення В. Ющенка до недавніх політичних супротивників почало кардинально змінюватися. Президент зробив (перефразовуючи його самого) „кроки назустріч” опонентам. Перший з них був пов'язаний з підписанням 22 вересня 2005 року з лідером Партії регіонів В. Януковичем меморандуму про взаєморозуміння, згідно з яким нові „люди влади” відмовлялися від політичного переслідування опонентів. Такі дії мали свої наслідки: з одного боку, суспільству стало очевидно, що, йдучи так швидко на зближення з учорашніми противниками, Президент ігнорує рішення Верховного Суду, якими були визнані фальсифікації на виборах і призначене переголосування другого туру народного волевиявлення. Очевидною стала фактична відмова Президента не тільки від політичного, але й кримінального переслідування тих, хто скоїв злочин, визнаний судом. В. Ющенко, складалося враження, прийняв рішення суду тільки в тій частині, яка дозволяла переголосування і забезпечувала йому обрання на посаду. Це засвідчило, що повага до суду явно не була одним з пріоритетів Президента. З іншого боку, В. Ющенку за допомогою недавніх супротивників вдалося вирішити важливе кадрове питання: призначити „зручнішого” прем'єра, Ю. Єханурова, у якого було значно менше амбіцій, ніж у попереднього глави уряду.

Таким чином, поділ на „своїх” і „чужих” був дуже умовним. „Своїм” міг бути кожен, хто допомагав не тільки **прийти до влади**, але й **утримувати** її. Але цей „свій” ставав „чужим” чи „майже чужим”, якщо з тих чи інших причин не задовольняв претензій Президента на концентрацію влади.

Про бажання мати обсяг повноважень ніяк не менший, ніж був у Л. Кучми, свідчать факти. Так, у квітні 2005 року з’явилася інформація, що Президент цікавився долею поданого свого часу Л. Кучмою до Конституційного Суду звернення щодо тлумачення деяких статей Конституції. Зокрема, тим, чи може народ як джерело влади безпосередньо здійснювати владу, наприклад, шляхом прийняття законів на референдумі, і чи слід рішення народу, прийняті в такий спосіб, ухвалювати/утверджувати в парламенті. Втім, у тому ж квітні В. Ющенко заявив, що не ініціюватиме референдуму для фактичного перегляду політреформи. Ця думка була повторена главою держави й у травні. На початку 2006 року про нелегітимність конституційних змін, які з січня вступили в дію, заговорив тогочасний секретар Радбезу А. Кінах. А 13 січня і сам В. Ющенко в інтерв’ю провідним телеканалам заявив, що готовий виступити ініціатором референдуму.

Тим часом до активних звинувачень В. Ющенка і його команди з кожним днем долучалися нові й нові сили – крім Партії регіонів та активних провідників російського впливу в Україні комуністів, приєдналися соціал-демократи (об’єднані), першу скрипку серед яких взявся виконувати Л. Кравчук. Позиція першого Президента видавалася особливо цікавою: свого наступника на президентській посаді він усі його роки правління більш чи менш гостро критикував. А от щодо його ставлення до третього Президента, то тут можна сказати тільки одне: воно було особливо непримиренним. Можливо, тому, що особисто Л. Кравчуку чи не найбільше хотілося бачити Президентом нікого іншого, як тільки В. Януковича. „Кандидатуру Віктора Федоровича як єдиного висуванця від провладних сил, – твердив свого часу Л. Кравчук, – уперше назвав я” [21].

Можливо, таке словесне завзяття пояснювалося тільки наближенням чергових парламентських виборів. Вони відбулися у березні 2006 року і стали поворотним пунктом у розвитку подій в країні. Після виборчої боротьба за владу, як відомо, призвела до краху в парламенті „демократичної коаліції” у складі НС, БЮТ та СПУ. „Двигуном” цього процесу став О. Мороз, який у жаданні спікерської посади приєднався до Партії регіонів і КПУ, внаслідок чого відбулося переформатування парламенту: 7 липня постала нова – „антикризова” – коаліція у складі ПР, СПУ і КПУ, яка й забезпечила у серпні подання Президентом до парламенту коаліційної кандидатури прем’єра – В. Януковича. Це сталося після нового шокового для „помаранчевих” кроку Президента – підписання Універсалу національної єдності. Напевно, в країні з укоріненими демократичними політичними традиціями цей крок справді посприяв би стабілізації політичної ситуації, але – не в посткучмівській Україні, де в середовищі еліти надзвичайного поширення набула така риса, як необов’язковість і навіть зрадництво. Адже сумнівний приклад О. Мороза був тільки „однією з перших ластівок”: як згодом зазначить Ю. Тимошенко, її парламентська фракція за півроку в опозиції втратила 26 депутатів, що приєдналися до „антикризової коаліції” [22]. Можна згадати й А. Кінаха, який перейшов

на бік „антикризовиків”.

Якщо абстрагуватися від проблеми „зрадництва” і поглянути на ті події під іншим кутом зору, то треба віддати належне, з одного боку, В. Януковичу, який, попри все, зумів „двічі увійти в одну й ту ж річку” – знову стати прем’єром [23]. З іншого, віддати належне й „помаранчевій революції”: тільки завдяки подіям осені – зими 2004 року (як би їх не кваліфікували) стала можливою демократизація життя в країні, демократизація такого ступеня, що прем’єром стала людина, проти якої (певною мірою) і виступив революційний Майдан. Зрештою можна відзначити й те, що люди українського політикуму з 1991 року так і не навчилися йти на компроміси, домовлятися. Визначальний критерій дії у тій чи іншій ситуації – не інтереси держави, але власна вигода (кар’єрна, бізнесова).

Повернення В. Януковича до прем’єрської посади призвело до того, що кабмінівський „центр влади” [24] почав грати проти Президента, на його ослаблення. Новий прем’єр у листопаді 2006 року, виступаючи в Українському домі, запропонував Президентові „співробітництво”, тим самим задекларувавши свою позицію якщо не сильнішого, то рівного Президентові суб’єкта влади. І справді, Президент втратив контроль над Кабміном. Крім того, зовсім скоро з вуст регіоналів Президент почув про перспективу імпічменту.

У таких умовах восени 2006 року про можливість перегляду реформи заговорили члени „Нашої України”. А на початку листопада Президент видав указ про створення конституційної комісії [25], у якому говорилося, що ця комісія створюється з метою „забезпечення системного та комплексного опрацювання пропозицій з удосконалення конституційного регулювання суспільних відносин в Україні, створення збалансованої системи стримувань і противаг, як це проголошено Універсалом національної єдності, опрацювання пропозицій щодо внесення змін до Конституції України та підготовки проектів законів щодо системного запровадження таких змін, залучення до цієї роботи представників різних політичних сил та, відповідно до Пункту 28 Частини першої Статті 106 Конституції України...”

Якщо одні говорили про імпічмент, то інші – про можливість референдуму, ще інші – про необхідність дострокових виборів.

Тут варто пригадати озвучення у той час – у листопаді 2006 року – Д. Жванією думки, що „після дострокових парламентських виборів саме парламентська форма правління буде стратегічно оптимальною” [26]. Мимо позиції Д. Жванії не можна пройти хоча б тому, що він був свого часу не тільки членом „Нашої України” (правда, на той момент перебував уже поза межами партії), але й тим, хто виступав 2004 року, як визнавав сам, спонсором „Пори” – однієї з рушійних сил „помаранчевої революції”, був людиною, близькою до Президента. І ось ця людина чи не першою з колишніх соратників показала В. Ющенку „червону картку”.

Буквально через тиждень після Д. Жванії про постмайданну еволюцію Президента, про те, що „Ющенко своєї історичної місії не виконав”, сказав польовий командир майдану В. Філенко: „...Стратегічним шляхом для України має стати просування в бік парламентської республіки” [27].

Як свідчать соціологічні дані (див. **таблицю** [28]), Президент втрачав довіру не тільки у представників політикуму, але й в цілому у суспільстві.

Таблиця

Який рівень вашої довіри Президентові України? (%)

Варіанти	2004 Л. Кучма	2005 В. Ющенко	2006 В. Ющенко
Зовсім не довіряю	30,2	8,3	19,9
Переважно не довіряю	27,9	11,4	21,1
Важко сказати, довіряю чи ні	26,7	30,9	29,4
Переважно довіряю	12,6	23,7	23,9
Цілком довіряю	2,4	16,5	5,6
Не відповіли	0,2	0,1	0,1

Відтак 2006 року кількість громадян, які „цілком довіряли” Президентові, зменшилася, у порівнянні з 2005 роком, майже втричі і становила 5,6 %. Цей показник загрозливо наближав рівень довіри до В. Ющенка до рівня довіри В. Кучмі, який той мав 2004 року (2,4 %).

Каскад незгод з політикою Президента увінчався прийняттям у парламенті 12 січня 2007 року Партією регіонів разом з КПУ, СПУ і – головне – з бютівцями закону про Кабінет Міністрів, який сприяв подальшому (після того, як з січня 2006 року набрала чинності конституційна реформа) послабленню Президента. Таким чином, наступну „червону картку” В. Ющенко отримав уже за безпосередньою участю „помаранчевої принцеси”.

Боротьба за владу набирала обертів. Показово, що коли вчинок О. Мороза був усіма „помаранчевими” витрактуваний як зрада, то вчинок бютівців як зраду сприйняли лише сили, близькі до Президента.

Таким чином, початок 2007 року засвідчив про три реально функціонуючі в країні центри протистояння – Президента і його прихильників, бютівців і В. Януковича з його Партією регіонів. Втім поведінка В. Януковича як прем'єра, що не задовольняла Президента, „обміління” лав бютівців у Верховній Раді (за рахунок „перетягування” до фракції регіоналів) дозволяло і президентським силам, і бютівцям все активніше ініціювати розпуск парламенту та проведення дострокових виборів. Виникла нова ситуаційна єдність (тактичне перемир'я) між бютівцями і пропрезидентськими силами.

У квітні Президент пішов на безпрецедентний крок – неконституційний

розпуск Верховної Ради і оголошення дострокових парламентських виборів, які дозволили б, з одного боку, створити зрештою в парламенті „помаранчеву” коаліцію і повернути на посаду Прем’єр-міністра Ю. Тимошенко. З іншого боку, дострокові вибори засвідчили б, що „нема вічних друзів і вічних ворогів”, а є тільки жагуче бажання лишатися при владі, збільшувати її обсяг, урізноманітнювати важелі впливу і підпорядкування застосуванням давнього методу „батога і пряника”.

Що стосується „батога”, то його Президент застосував до умовних „своїх”. За деякими даними, за перші сто днів діяльності уряду В. Януковича до нього від Президента надійшло 88 завдань (у формі указів, доручень і звернень) і 143 завдання від глави президентського Секретаріату; всього – 231 завдання. Уряд Ю. Тимошенко за сто днів роботи отримав від В. Ющенка 621 завдання і 260 завдань від глави Секретаріату В. Балого; всього – 881 завдання (по 8,81 розпорядження на день, включаючи вихідні) [29]. Особливістю останнього часу є майже нескінченне призупинення Президентом рішень Кабміну [30]. Крім того, як вважає фракція Блоку Ю. Тимошенко у Верховній Раді, як і 2005 року, Президент перетворив Раду національної безпеки і оборони України на центр протистояння уряду [32].

„Пряник”, як виявилось, пішов у хід, коли мова зайшла про опозицію. Тож ті, хто зовсім недавно проголошувався представником „злочинного режиму” Л. Кучми, отримували відзнаки. Так, экс-прокурор М. Потебенько був нагороджений орденом Ярослава Мудрого [33], экс-глава Центрвиборчкому С. Ківалов – грамотою ЦВК „за вагомий особистий внесок у забезпечення реалізації конституційних виборчих прав громадян України” [34]. Орден отримав Б. Колесников. Заслуженим юристом України стала М. Приндюк [35].

Відносність поділу на „своїх” і „чужих” засвідчує і те, що на початку 2008 року Президент найтісніше співпрацював не тільки з О. Зінченком, але й з цілою низкою відомих представників попереднього режиму – С. Гавришем [36], В. Шаповалом [37], В. Балогою [38], В. Богатирьовою [39] (як, між іншим, і прем’єр-міністр Ю. Тимошенко, у „команді” якої перебувають, зокрема, О. Іщенко, В. Хорошковський, А. Задорожний, С. Тігіпко, О. Дубина [40]). Подейкують, що незабаром нагадає про себе і знову виступить на арену політичної боротьби В. Медведчук.

Звернемо увагу і на процеси, які з початку 2008 року відбуваються в „Нашій Україні” (почесним головою якої залишається Президент) і, зокрема, на вихід з неї ряду членів партії (найперше – глави президентського Секретаріату В. Балого) та створення нового політичного утворення на чолі з І. Крілем – „Єдиного центру” (до президії якого, крім І. Кріля, увійшли народні депутати О. Білозір, О. Оробець, М. Полянчич, В. Тополов, голова Херсонської облдержадміністрації Б. Силенко, заступник голови Фонду розвитку громадянського суспільства Л. Таран). Це, з одного боку, засвідчило різноспрямованість інтересів людей, які

донедавна входили до однієї партії. З іншого, можна припустити: плани Президента В. Ющенка створити новий оплот „своїх” для завоювання „нового простору влади”, який проступає все чіткіше з наближенням чергових президентських виборів.

Крізь призму президентських інтересів, пов’язаних із збільшенням територій, контрольованих „своїми”, можна розглядати і прагнення Президента монополізувати контроль над усіма силовиками та правоохоронними органами. Про це, зокрема, дозволяє твердити спроба створення Національної гвардії, підпорядкованої безпосередньо Президентові; спроба перепідпорядкування Управлінню держохорони президентського полку; поява законопроекту про виведення з системи виконавчої влади Прикордонної служби та підпорядкування її Президенту із статусом „органу державної влади”; ряд нових, як твердять експерти, незаконних звільнень і призначень.

Характерний момент: якщо Ю. Тимошенко є представником нечисленних „дніпропетровських” (достатньо потужних за часів П. Лазаренка), а глава Радбезу Р. Богатирьова – „донецьких”, то керівник президентського Секретаріату – „закарпатських”, кількість яких в різнорівневих органах влади за останні два роки зростала. Так, до нового потужного клану відносять главу Конституційного суду В. Стрижака, керівника Держслужби охорони В. Гелетя, начальника УСБУ Закарпаття Т. Дурдинця, який згодом став заступником голови СБУ, начальника Західної регіональної митниці, заступника голови Держмитслужби М. Товта, голову Тернопільської ОДА Ю. Чижмаря та інших.

Аналізуючи протистояння „команд”, слід пригадати, що рік перед цим (у квітні 2007 року) Рада Європи констатувала, що „політичні реформи, які закріпили б „правила гри” і створили передумови для гарантування демократичних прав і свобод законними інституціями і сприяли б політичній конкуренції, не було завершено й дотепер” [41]. ПАРЕ відзначила, що „особисті суперечки та недалекоглядні змагання за особисту користь, пов’язану з посадами, призвели до спроб деяких політичних сил використати конституційний вакуум, що з’явився після набуття чинності в січні 2006 року суперечливих конституційних змін 2004 року. Асамблея шкодує, що брак належних противаг дає змогу ключовим державним органам відчувати себе понад законом. Це серйозно заплямувало репутацію усіх політичних лідерів в Україні” [42].

Тим часом сьогодні бютівці заявляють вже про „антиукраїнську діяльність” Президента В. Ющенка, про його свідомі дії, спрямовані на руйнування і знищення демократичної коаліції заради перемоги на наступних президентських виборах [43]. Про зростання градусу протистояння між Ю. Тимошенко і В. Ющенком свідчить і те, що керівник уряду чітко заявила про свою прихильність до ідеї трансформації України в парламентську республіку, у якій Президент зберігається, але практично без повноважень. У цих умовах кожен з лідерів – і В. Ющенко, і Ю.

Тимошенко, і В. Янукович – працюють над прийнятним для себе варіантом Конституції. Тож час тактичного перемир'я скінчився.

А ми можемо тільки констатувати: у переддень нових президентських виборів стратегічні компроміси – поза межами можливого. Клані борються за владу. І в цій боротьбі політичні опоненти сприймаються як вороги, а не сили, за якими стоїть якась частина України.

Роки правління третього українського Президента дозволяють твердити, що, попри багатообіцяючі демократичні заявки часів „помаранчевої революції”, В. Ющенко як Президент мало відрізняється від свого попередника. По-перше, та ж демократична риторика, за якою приховуються недемократичні дії. По-друге, ті ж бажання концентрації влади і збільшення „підконтрольних територій”. По-третє, неповага до принципу верховенства права. По-четверте, використання управлінського інструментарію, так би мовити, з арсеналу Л. Кучми для здійснення влади – призначення на ключові посади „своїх”, опори на них, статус яких визначається винятково здатністю підпорядкуватися волі й бажанням В. Ющенка залишатися на президентській посаді за будь-яких обставин; пасивне спостереження за деградацією судової гілки влади; намагання розширити свій вплив на силові та правоохоронні структури; прагнення апелювати до народу та використати на референдумі його некомпетентність.

Все це говорить тільки про одне: у внутріполітичному житті країни з часу Л. Кучми демократичні зміни „пробуксовують”.

Література:

1. **Кучма Л. Д.** После майдана: Записки президента. 2005 – 2006. – К.: Довира; М.: Время, 2007. – С. 110.
2. **Литвин В.** Україна – 15 років невизначеності. Що далі? // Дзеркало тижня. – 2006. – 25 листопада. – С. 13.
3. Там само.
4. **Адам Міхнік:** „Україна має пройти свій шлях історичного компромісу” // Всеукраїнська експертна мережа. – 2006. – № 1. – С. 34.
5. **Тимошенко Ю.** Мать вашу! // Дзеркало тижня. – 2006. – 18 листопада. – С. 4.
6. **Філенко В.** Крок, який треба було зробити // Там само. – 5 серпня. – С. 3.
7. Ханне Северинсен: „Жодна країна Ради Європи не може висувати претензій, нібито демократія є внутрішньою справою” // Там само. – 2007. – 10 лютого. – С. 5.
8. З цього приводу Л. Кравчук говорив: „Давайте відверто скажемо: Ющенко – висуванець Кучми, і, будучи прем'єр-міністром, він добросовісно служив президенту, навіть батьком своїм його називав. Я бачив, що він

відносився до Леоніда Даниловича з повагою: тобто, якщо Президент сказав, ми повинні виконати, у всякому разі якихось конфронтаційних дій з боку Ющенка стосовно Кучми я не підмічав. Навіть коли опозиція вийшла на вулицю і Мороз з товаришами скандував: „Кучму геть!”, вони втрюх – Ющенко, Плющ і Кучма – підписали документ, у якому засудили опозицію, назвавши її фашистською” (Леонид Кравчук: „За 10 лет Кучма настолько осточертел...” // Бульвар Гордона. – 2005. – № 20. – Вересень. – С. 10).

9. У родини В. Ющенка та К. Чумаченко склалася досить розвинена мережа „політичного кумівства”, членами якої є, з-поміж іншого, С. Аржевітін, О. Білозір, О. Третьяков, М. Мартиненко, М. Катеринчук, Д. Жванія, Ю. Павленко, П. Порошенко. Див.: Политическое кумовство // Сегодня. – 2008. – 23 января. – С. 12.

10. Сто кроків напередими // Дзеркало тижня. – 2008. – 29 березня. – С. 2. У березні 2008 р. уже йдеться про 39 тис. звільнених „з політичних причин”. Начальник Головного управління державної служби України Т. Мотренко так оцінює ситуацію, що склалася: „Ця тенденція чітко фіксується, якщо проаналізувати структуру причин звільнень. За такими, на перший погляд, безневинними статтями, як добровільна відставка, скорочення, а також „інші причини”, криється політична доцільність. Причому у 2007 – 2008 роках тенденція лише посилюється. Слід наголосити, що чистки насамперед торкаються держслужбовців 1 - 2 рангу. Тобто українська держава втрачає найбільш досвідчені й кваліфіковані кадри”. (Там само).

11. Свого часу О. Зінченко був заступником голови СДПУ (о) та народним депутатом від цієї партії в парламенті України, заступником голови Верховної Ради України. На президентських виборах 2004 р. – керівником виборчого штабу В. Ющенка. Квітень 2008 р. – радник Президента України з питань науки і технологій.

12. В. Кремень повівся вельми гідно: запобігаючи новим нападкам „помаранчевих”, він сам написав заяву про відставку.

13. **Кучма Л. Д.** После майдана... – С. 148.

14. Давид Жванія: „Я починаю боятися за незалежність” // Дзеркало тижня. – 2006. – 18 лютого. – С. 3.

15. **Стецьків Т.** Обернути поразку на перемогу // Там само. – 2 вересня. – С. 3.

16. Там само.

17. Див. про це: **Кармазіна М.** Президентство: український варіант. – К., 2007. – С. 193.

18. Лідер „Пори” Владислав Каськів: „У системі нової влади сьогодні потрібна революція” // Дзеркало тижня. – 2005. – 6 серпня. – С. 3.

19. **Тимошенко Ю.** Мемуари одного року, або 12 миттєвостей із життя української політики // Там само. – 2006. – 30 грудня. – С. 3.

20. Кучма і „кучмізм” як явище. Експерти „Дня” про політичне

десятиріччя (1994 – 2004) // День. – 2005. – 6 травня. – С. 6.

21. Леонід Кравчук: „Я проти того, щоб зміни до Конституції приймалися між першим і другим турами президентських виборів”. – С. 4.

22. **Тимошенко Ю.** Осінь-2007: віра, надія, любов! // Дзеркало тижня. – 2007. – 16 червня. – С. 2.

23. Показово, що серед усіх прем'єрів, які обіймали посаду з 1991 р. (чи як прем'єри – Ю. Єхануров, А. Кінах, Л. Кучма, П. Лазаренко, Є. Марчук, В. Масол, В. Пустовойтенко, Ю. Тимошенко, В. Фокін, В. Ющенко, В. Янукович, чи як виконуючі обов'язки прем'єра – М. Азаров, В. Дурдинець, Ю. Звягільський, В. Симоненко), В. Янукович у результаті двох прем'єрських термінів перебував на посаді найдовше – 1278 днів (3 роки 6 місяців та 1 день).

24. Характеризуючи уряд В. Януковича (принципи його формування та кадровий склад), політолог Д. Видрін писав: „Нинішній уряд за своєю суттю не політичний... Є така відома приказка: птахи однієї масті тримаються купи. Саме ця нехитра формула, певне, й лягла в основу формування „уряду”. Загальна психологічна „масть” – давні особисті стосунки, єдиний соціальний досвід, спільний дискурс, зрощення бізнес-інтересів, утаємниченість у „схеми”, єдиний провінційний гедонізм тощо – ось що стало універсальним цементам Кабміну, а не якісь там химерні партійні програми”. (Видрін Д. Сто днів самотності. Реквієм до першого урядового ювілею // Дзеркало тижня. – 2006. – 18 листопада. – С. 5). Заради справедливості варто додати, що подібну оцінку можна дати й переважній більшості інших українських урядів.

25. Див.: Президент України. Указ від 02.11.2006 № 926/2006 „Про утворення Комісії з опрацювання пропозицій щодо внесення змін до Конституції України та підготовки законопроектів, спрямованих на їх реалізацію”. – <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=6&user=o4y2006>

26. **Жванія Д.** Мое покаяння – це новий Майдан // Дзеркало тижня. – 2006. – 18 листопада. – С. 4.

27. **Філенко В.** Роздуми на задану тему // Там само. – 25 листопада. – С. 2.

28. **Тарасенко В., Казанська І.** Проблемна влада України // Українське суспільство 1992 – 2007. Динаміка соціальних змін / За ред. д. ек. Н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 64.

29. Сто кроків наперед // Дзеркало тижня. – 2008. – 29 березня. – С. 2.

30. Указ Президента України від 25.04.2008 № 406/2008 Про зупинення дії постанови Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2008 року № 394 – <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=o4y2008>; Указ Президента України від 25.04.2008 № 405/2008 „Про зупинення дії розпорядження Кабінету Міністрів України від 11

лютого 2008 року № 261-р., // Там само; Указ Президента України від 25.04.2008 № 404/2008 „Про зупинення дії розпоряджень Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2008 року № 201-р, № 202-р, № 203-р, № 204-р, № 205-р, № 206-р, № 207-р і № 208-р” // Там само.

31. Про розростання президентського Секретаріату говорить хоча б той факт, що, відповідно до Указу Президента України від 14 жовтня 2005 р. № 1445/2005, керівник Секретаріату мав першого заступника та заступника. Відповідно до редакції Указу від 9 листопада 2007 р. № 1079/2007 у керівника вже було два перших заступники та шість заступників. Сьогодні ж, відповідно до редакції Указу від 27 березня 2008 р. № 270/2008, глава президентського Секретаріату має першого заступника та дев'ять заступників. Загалом – десять заступників. Див.: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&user=1210264437556582>; <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?find=1&textl=1&user=o4&text=%D1%E5%EA%F0%E5%F2%E0%F0%B3%E0%F2+%EF%F0%E5%E7%E8%E4%E5%ED%F2%E0&x=0&y=0>

32. Вимагаємо від Президента Ющенка В. А. припинити антиукраїнську діяльність! // Дзеркало тижня. – 2008. – 19 квітня. – С. 3.

33. Президент України; Указ від 16.02.2007 № 116/2007 Про нагородження М. Потебенька орденом князя Ярослава Мудрого – <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?find=1&textl=1&user=o4y2007&text=%CC. +%CF%EE%F2%E5%E1%E5%ED%FC%EA%E0&x=0&y=0>

34. Почетный „Пидрахуй” // Сегодня. – 2007. – 16 ноября. – С. 3.

35. За деякими даними, саме С. Приндык у квітні 2004 р. закрила карну справу проти генерала Пукача, який підозрюється у знищенні слідчих документів по справі Г. Гонгазде (див. про це: Україна с Кучмой! // Газета по-киевски. – 2007. – 15 декабря. – С. 2).

36. У часи президентства Л. Кучми С. Гавриш був серед розробників політичної реформи. Під час подій осені - зими 2004 р. захищав у Верховному Суді інтереси кандидата в президенти В. Януковича. З 2007 р. співпрацює з В. Ющенком. З початку 2008 р. працює заступником голови Секретаріату Президента.

37. З 1996 р. за квотою Президента був призначений суддею Конституційного Суду. 2007 р. очолив Центральну виборчу комісію.

38. В. Балоба був членом СДПУ(о). Про його вагу в партії говорить те, що він був членом політбюро, очільником Закарпатської парторганізації. Нині очолює Секретаріат Президента В. Ющенка.

39. Р. Богатирьова на початку 1990-х була депутатом Верховної Ради. Працювала в Комісії з питань охорони здоров'я. Згодом – у міністерстві охорони здоров'я, яке й очолила в часи прем'єрства В. Пустовойтенка. Впродовж багатьох років – активний член Партії регіонів. Сьогодні – член політради ПР, але й Секретар Ради національної безпеки і оборони України.

40. Колишній заступник В. Медведчука в Адміністрації Президента Л. Кучми О. Іщенко нині працює першим заступником міністра регіонального розвитку і будівництва України; міністр економіки в уряді В. Януковича і перший заступник глави Адміністрації Президента Л. Кучми В. Хорошковський – нині глава Державної митної служби; представник президента Л. Кучми у Верховній Раді IV скликання, член Вищої Ради юстиції А. Задорожний та колишній віце-прем'єр з питань економічної реформи в уряді П. Лазаренка, голова Нацбанку, позаштатний консультант Л. Кучми з питань грошової політики, керівник виборчого штабу В. Януковича на виборах 2004 р. С. Тигілко – радники прем'єра; колишній директор „Криворіжсталі” О. Дубина – глава правління НАК „Нафтогаз”.

41. Резолюція № 1549 (2007) від 19.04.2007 Парламентської Асамблеї Ради Європи „Функціонування демократичних інституцій в Україні” <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-in/laws/main.cgi?page=5&user=1210492260832047>

42. Там само.

43. Вимагаємо від Президента Ющенка В. А. припинити антиукраїнську діяльність! // Дзеркало тижня. – 2008. – 19 квітня. – С. 3.

Політичний вимір державотворення: конституційний аспект

Леонід Рябошапко,
доктор юридичних наук,
професор Львівського університету бізнесу та права

Привернення уваги наукової спільноти до потреби світоглядного бачення Конституції України, на перший погляд, постає за умов засадничо оновлених теоретико-методологічних здобутків вітчизняної науки – гуманітарної, юридичної, конституційної.

Аргументований перегляд політичних, юридичних, ідеологічних догм бачимо вже 1997 року, коли група авторів під керівництвом В. Копейчикова розкривала сутність права як узагальнений ступінь свободи, рівності, справедливості суспільства, його моральності [1, с. 8]. М. Орзіх 1998 року відзначив тенденцію політологізації, соціологізації, економізації, психологізації конституційного права, що ускладнює його правовий статус [2, с. 3]. В. Селіванов 2002 року вказав на потребу формування нового суспільного світогляду, нової правової культури, свідомості, мислення [3, с. 279 – 302]. В. Шаповал 2005 року докладно висвітлив конституціоналізм як політико-правову ідеологію [4, с. 17]. Тому закономірно постає питання: чому, попри це, доцільно саме так формулювати проблему? Можливо, це перебільшення, й треба обмежити обговорення майбутньою конституційною реформою чи вужчим колом не менш нагальних суспільних викликів, приміром, удосконаленням інформаційної безпеки?

У пошуках відповіді на ці запитання ставимо мету – через актуалізацію предмета дослідження поглибити дискусії щодо базової конституційної проблематики, спираючись, в тому числі, й на міждисциплінарний характер опублікованих джерел. Серед них, насамперед, слід виокремити наукову позицію С. Шевчука. Його нетрадиційний підхід – необхідність **нової парадигми конституційного права, розуміння духу конституції як філософської категорії**, в основі якої лежить різниця між позитивним і природним правом, викладання цієї навчальної дисципліни з точки зору природного, а не лише позитивного права – заслуговує схвалення [5, с. 13 – 17]. Довести слушність такого обґрунтування можна шляхом аналізу концептуально протилежних типів праворозуміння, застосованих

українською і радянською формами державності XX століття.

Конституційні відносини періоду української державності 1917 - 1921 років базувалися на засадах природного права. Його прибічники (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Т. Джеферсон, І. Кант, Г. Гегель) розглядали право як соціокультурний феномен, як волю до справедливості, як певні правові принципи, котрі є сильнішими, ніж будь-яке правове положення [6, с. 20 - 40]. Ці політико-правові ідеї, сформовані в середньовічній Англії, розвинуті та реалізовані в Декларації незалежності США 1776 року, Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 року, Конституціях США 1787 року, Франції та Польщі 1791 року, продовжені ліберальними реформами Австро-Угорської монархії та Російської імперії XIX - початку XX століть, так само, як і доробок вітчизняної політико-правової думки, взяли за основу очільники української революції. Завдяки світоглядній позиції М. Грушевського і К. Левицького, С. Петлюри і Є. Петрушевича, їх соратників, у Конституції УНР 1918 року, Тимчасовому Основному Законі „Про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії” 1918 року, конституційному законодавстві того періоду закріплені норми про народний суверенітет, розподіл влади, незалежність суду, дотримання прав людини, прав національних меншин тощо.

Продовження такого ліберального праворозуміння в урегулюванні конституційних взаємин демонстрував згодом Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. Як єдиний законний репрезентант української держави, він, наприклад, 1930 року ухвалив відозву: „Виходячи з засад правної державности та визнаючи рівноправність всіх громадян перед законом, Уряд Української Народної Республіки дбатиме про встановлення в Україні твердої влади на основах права і закону” [7, с. 131]. Не змінив позицію уряд УНР в екзилі і 1990 року, коли наголосив: „Незалежна українська держава, що матиме в основі традиції і конституційні принципи Української Народної Республіки, буде зразком мирного співжиття з усіма республіками та країнами Європи” [7, с. 131]. Ці заяви вочевидь засвідчували непорушність прагнень еміграційного уряду УНР відновити українську державу на засадах, які визнавалися його демократичними попередниками.

Аналогічну мету поставив 1929 року новоутворений праворадикальний європейський рух - Організація українських націоналістів. Досягнути її, незважаючи на організаційний розкол, вдалося 30 червня 1941 року шляхом проголошення Акту про відновлення Української Держави. Не обмежившись цим, ОУН(б) у серпні 1941 року підготувала проведення плебісциту серед населення окремих повітів Тернопільської області на підтримку цього політико-правового документа, ствердивши тим самим прихильність до ідеї народного суверенітету [8, с. 169 - 174].

Акт 30 червня 1941 року не містив розлогих програмових засад щодо організації української держави. Тому їх розробка, з урахуванням

усвідомлення провідниками ОУН(б) хибності союзу з нацистською Німеччиною, була продовжена. Вражає як для 1942 року прогностичний характер тексту документа, ухваленого Другою конференцією ОУН(б): „Як альтернативу до більшовицької ідеології інтернаціоналізму та німецької візії т. зв. „Нової Європи” ми пропонуємо **міжнародну концепцію національної, політичної й економічної перебудови Європи, базовану на принципі вільних національних держав під гаслом: „Свобода народам і людині”** [9, с. 21].

Інші опубліковані документи 1943 - 1944 років (постанова ІІІ Надзвичайного великого збору ОУН(б), Політична декларація Української повстанської армії „За що бореться визвольно-революційна УПА”, Тимчасовий устрій, платформа та Універсал Української головної визвольної ради) дають вагомі підстави вважати, що політико-правова ідеологія ОУН(б) еволюціонувала: майбутня Україна мала функціонувати як демократична держава з розвинутим парламентаризмом, належним правовим статусом особи, у тому числі й національних меншин, тобто мати відповідний конституційний світогляд. На користь цього свідчить, зокрема, присяга УГВР перед українським народом забезпечити йому участь у визначенні майбутнього державного устрою української держави та її Конституції [10, с. 150], визнання ОУН(б) 1948 року реорганізованого Державного Центру УНР в екзилі єдиним центральним представником українського народу, який, як відомо, не змінював вихідних ідейних позицій [7, с. 135].

Прикметною є світоглядна тяглість демократичних традицій відновлення української держави й після поразки збройної боротьби ОУН - УПА. Легальною формою такої діяльності став правозахисний рух 1960 - 1980-х років. Його засновники, оперуючи статтями 17 і 14 Конституцій СРСР і УРСР, прагнули довести радянській владі, що для справжнього, а не декларованого розвитку УРСР вона повинна вийти зі складу СРСР й стати незалежною, суверенною державою. Цю пропозицію з проекту програми Української робітничо-селянської спілки судова колегія у кримінальних справах Львівського обласного суду 1961 року кваліфікувала за статтею 56 ч. 2 КК УРСР як зраду батьківщині та засудила, зокрема, Л. Лук'яненка до розстрілу, заміненого 15 роками ув'язнення.

Поступово учасники правозахисного руху, враховуючи внутрішні та зовнішні політичні реалії, змінили акцент діяльності на вимогу дотримання прав людини. З цією метою 1976 року було утворено Українську гельсінську групу як громадську організацію з контролю у царині прав людини згідно із Загальною декларацією прав людини 1948 року (тобто члени УГГ пропагували дотримання природних прав людини).

Наступний процес політичних перетворень в СРСР дозволив Українській гельсінській групі (спілці) 1990 року реорганізуватися в Українську республіканську партію, голова якої Л. Лук'яненко став одним з авторів Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року

[11].

Цей політико-правовий документ ухвалено в УРСР, правова система якої концептуально по-іншому врегульовувала державно-правові взаємини. Спираючись на російську дореволюційну юридичну науку, німецьку школу державного права, радянська правова система розвивалась лише у межах позитивізму. Останній виник у 30 - 40-х роках XIX століття у зв'язку з обґрунтуванням формально-догматичної юриспруденції. Представлений у працях І. Бентама, Дж. Остіна, Г. Кельзена, позитивізм заперечував дух права, його зв'язок з мораллю, справедливістю, утверджував домінуючу роль держави у праві, розглядав людину як істоту, здатну розуміти накази та необхідність їх примусового виконання [12, с. 132 - 136].

Таке праворозуміння слугувало формуванню радянської держави та права як тоталітарних. Цьому сприяли концепція „червоного права” з відмовою від правових принципів, заміна Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 року на Декларацію прав трудящого і експлуатованого народу РРСФР 1918 року, яка автоматично стала І розділом Конституції УСРР 1919 року, теорії класової боротьби і диктатури пролетаріату, бутафорність системи верховенства рад, терор органів політичної юстиції під керівництвом КППС - КПУ.

Що ж до сутності радянського права, то за результатами першої всесоюзної наради з питань розвитку права 1938 року було сформульовано його офіційне визначення: „Право – це закон, сукупність правил поведінки, встановлених державною владою як владою панівного класу” [13, с. 22]. Його інтереси мала забезпечувати примусова сила держави. Загалом же таке праворозуміння – це фундамент соціалістичної правової системи до кінця 1980-х років, юридичний світогляд усіх поколінь радянських правознавців з переважанням репресивної ідеології під прикриттям комуністичної пропаганди про „справжнє народовладдя”. Відтак вузьконормативна теорія права стала основою і для викладання та застосування державного (конституційного) права СРСР як сукупності конституційно-правових норм, встановлених державою, з метою врегулювання діяльності суб'єктів конституційних взаємин.

Наслідок цього – загибель мільйонів безвинних людей, що було визнано Законом УРСР „Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні”, ухваленого 17 квітня 1991 року. У його преамбулі зазначено, що „реабілітація повинна охоплювати весь період після 1917 року... і поширюватись на осіб, необґрунтовано репресованих... в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя або волі, переселення в примусовому порядку, вислання і заслання за межі республіки, позбавлення громадянства, примусове поміщення до лікувальних закладів, позбавлення та обмеження інших громадянських прав або свобод з мотивів політичного, соціального, класового, національного і релігійного характеру” [14, с. 195].

Додамо до цього юридичні факти, які радянська влада не оприлюднювала або фальсифікувала (станом на 17 квітня 1991 року). Це – голодомор 1932 – 1933 років (визнано Верховною Радою України геноцидом українського народу лише 28 листопада 2006 року) [15]. Це – ретельно сплановані й послідовно здійснені політичні репресії проти знакових постатей української еміграції: убивства керівника уряду УНР в екзилі С. Петлюри (Франція, 1926 рік) та керівника ОУН Є. Коновальця (Голландія, 1938 рік); арешт Президента Карпатської України А. Волошина (Чехія, 1945 рік, його загибель того ж року в СРСР); убивства провідників ОУН(б) Л. Ребета, С. Бандери (Західна Німеччина, 1957 і 1959 роки відповідно).

У кінцевому підсумку репресивний характер радянської правової ідеології рельєфно проявився під час державного перевороту в СРСР 19 – 21 серпня 1991 року. Саме керуючись позитивним правом, заколотники прагнули зберегти конституційний лад СРСР. Однак вони неочікувано зустріли організований опір народу, тобто реалізацію ним норм природного права, а це значною мірою унеможливило їх наміри. У діях, що мали місце тоді, вбачається певна символічна закономірність утворення і припинення діяльності радянської держави: від незаконного захоплення влади 1917 року – до незаконного способу її утримання 1991 року. В цілому ж стало очевидно, що позитивізм сформував у суспільній свідомості стереотипне розуміння права, насамперед як засобу примусу, виправдовував масове й тривале застосування насильства як домінанту радянської держави, визначальний чинник і засадничо злочинний вектор розвитку правової системи УРСР.

Саме тому конституційне право незалежної України повинно було позбуватися радянських реалій юридичного позитивізму, повертатися до гуманітарних цінностей природної школи права, коли справедливість відновлюється відповідно до духу і букви Конституції, її принципів, норм моралі, не відкидаючи при цьому й доцільності різних елементів позитивізму. Такі приклади усвідомлення конституційного права, хоч і нечисленні, маємо в діяльності судів. Виокремлю наступні судові рішення: Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року (справа про призначення судом більш м'якого покарання), де суд тлумачить поняття принципу верховенства права [16]; Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року (справа про розгляд скарги довіреної особи кандидата в Президенти України В. Ющенка – М. Катеринчука) [17]; Вищого адміністративного суду України від 26 жовтня 2007 року (справа про визнання протиправними дій і бездіяльності Центральної виборчої комісії України під час встановлення результатів дочасних парламентських виборів) [18].

Однак правові позиції вищих судових інстанцій чи відомих науковців, на жаль, не є визначальними для тих суб'єктів конституційних відносин, які використовують застарілі юридичні категорії й фактично продовжують діяти тільки на ґрунті позитивізму. Саме тому вони

скептично сприймають поняття „дух” Конституції, в них викликає подив, як можна „нюхати Конституцію”, а, приміром, дочасні парламентські вибори 2007 року, зумовлені аморальністю частини влади, кваліфікують як антиконституційні дії, пов’язані зі спробою державного перевороту, як узурпацію влади. Вони зосереджують увагу лише на недотриманні Президентом України букви Основного Закону (Ст. 90), чим ототожнюють право і чинне законодавство. Водночас Конституційний Суд України в уже згаданому рішенні чітко роз’яснює, що „право не дає підстав для його ототожнення із законом... Справедливість – одна із засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права” [16].

Аналогічним такому новітньому праворозумінню мала б бути й реалізація норм I Розділу Конституції України щодо врегулювання інших складових державотворення – мови, символів, історичної свідомості української нації, її консолідації та розвитку разом з корінними народами й національними меншинами.

Натомість серед різних суб’єктів конституційних відносин має місце масове невизнання (внаслідок засадничо іншої ідеології) або несприйняття (через неподолані радянські стереотипи): української мови як державної; УПА як визвольного руху, а Р. Шухевича – Героєм України; голодомору українського народу та голокосту єврейського народу як геноцидів (визнання голодомору в Україні геноцидом вважають подією 2007 року 6,2 % громадян) [19]; корінних народів і національних меншин як невід’ємних суб’єктів українського державотворення; нової топоніміки населених пунктів як такої, що відновлює національну пам’ять українського народу; пропозицій запровадити нові державні свята, котрі відповідали б духу українського народу; продовження ж відзначень одіозних радянських свят на зразок 23 лютого мотивовано його відповідністю букві закону, тобто указу колишнього Президента України, яким відновлено святкування Дня захисника Вітчизни (якої – тієї, що була, чи тієї, що є нині?!). Тому залишається незрозуміло: як можна реалізувати конституційну норму про історичну свідомість української нації за допомогою того, що її фізично знищувало?

Відтак значні прояви неусвідомлення себе як українців, а інших етносів – як питомої частини українського державотворення, протиставлення духу букві Основного Закону є показовим для держави на 17-му році незалежності й 11-му році дії Конституції. Проте це не повинно бути властиве державі, переважна частина громадян якої своїми діями виразно демонструвала загальну політичну культуру демократії під час „помаранчевої революції”. Тим самим вони опосередковано підтвердили фактичну відданість ідеям, принципам УНР щодо виборчої демократії (до речі, лише після виборів 1 грудня 1991 року, які вперше були визнані законними урядом УНР в екзилі, він передав свої повноваження новообраному Президентові України).

Отже всебічна переорієнтація політико-правової системи України на користь принципу верховенства права, започаткована у 1990 - 1991 роках і закріплена Конституцією України 1996 року, призвела лише до її формального оновлення, а не сутнісного наповнення, яке б відповідало умовам повноправного членства України в Європейському Союзі й НАТО (тобто здатності нації сповідувати визнані засади демократії, свободи, політичної та правової культури, а на загал – європейський рівень праворозуміння).

У цій площині суперечливий вимір державотворення уповільнює впровадження демократичних процесів, збільшує зневіру громадян у дієздатність держави забезпечити сталий розвиток демократії на світоглядних засадах Конституції України 1996 року, Указу Президента України „Про День Свободи” від 19 листопада 2005 року, ухваленого „з метою утвердження ідеалів свободи і демократії, виховання у громадян почуття національної гідності, а також враховуючи історичне значення революційних подій осені 2004 року” [20].

Небезпечність такого стану конституційних відносин – двоїста. У вузькому сенсі значна кількість норм Конституції є фіктивною, бо не відповідає реальним суспільним взаєминам, хоча сутнісна характеристика Основного Закону розкриває європейське розуміння конституціоналізму. У широкому розумінні досвід минулих 16 років державотворення свідчить, що спадщина радянської правової ідеології є значно консервативнішою, ніж це уявлялося на час ухвалення Акту проголошення незалежності України. Відтак швидко реалізувати нову ідеологію державного будівництва, домогтися національного консенсусу виявилось неможливим, а політико-правовий процес здійснюється переважно в руслі пострадянського, а не українського державотворення.

Тому йдеться про довготермінову перспективу системного впровадження новітнього за своєю сутністю конституційного світогляду у формуванні сучасного покоління політичної, правничої, управлінської еліти, не заангажованої минулим. За умови усвідомлення наявного конфлікту між європейською та радянською ідеологіями, належного представлення в органах державної влади, місцевого самоврядування, інституціях громадянського суспільства, вона буде головним носієм демократичних цінностей Конституції України 1996 року.

Однак масштабне втілення нею цих засад у державно-правову практику залежатиме великою мірою від усвідомлення українською інтелігенцією загалом, освітянами-правниками зокрема, діаметральної відмінності радянського та українського конституційного світогляду, позитивного й природного права. Лише спираючись на багатовікову історію українського, а не радянського державотворення, використовуючи ідеологічну функцію науки конституційного права як інтелектуальний поштовх до нової філософії викладання, дослідження теорії і практики зарубіжного конституціоналізму, здобутки Українського інституту національної

пам'яті, вони зможуть сприяти прискореному формуванню, а фактично відновленню європейського праворозуміння української нації.

Завершуючи висвітлення порушеної проблеми світоглядного виміру конституційного права, важливо відзначити наступне. Творення суверенних держав було пріоритетним напрямом розвитку європейської спільноти у XX столітті. На такому геополітичному тлі цивілізаційних змін український народ 1918, 1919, 1939, 1941, 1991 років усвідомлено робив вибір – мати самостійну державу. Це є підставовим свідченням стратегічного прагнення України стати суб'єктом сучасного світу, реалізувати своє європейське покликання.

Водночас період, протягом якого Україна утверджує суверенітет, підтверджує й інше – істотну суперечливість державотворчих процесів. Співвідношення цих чинників у широкому хронологічному контексті дає можливість провести історико-правові паралелі між ними (з огляду на 90-річчя утворення УНР і ЗУНР, 75-річчя трагедії голодомору, 100-річчя від дня народження Т. Бульби-Боровця, С. Бандери та інші ювілейні дати) та продовжити переосмислення логіки й глибини суспільних трансформацій крізь призму конституційного права, яке має відігравати визначальну роль каталізатора фундаментальних змін правової системи України.

У зв'язку з цим доцільно нагадати пророчі слова С. Петлюри. 10 травня 1926 року, за 15 днів до загибелі, він писав: „Я вірю і певний, що Україна, як держава, буде. Може не зразу такою великою, як нам хотілось би, але буде... У мене немає розчарування ні в нашому народі, бо він є такий, яким його зробили обставини, часом сильніші од нього, ні в його здатності до самостійного життя, бо ця здатність буде розвиватись і зміцнить його. Ситуація, в якій він опинився сьогодні, не є ні вічною, ні безнадійною. Змінити її до певної міри залежить і від напруження власних сил. Треба працювати над цим всім і кожному – в міру його сил і можливостей” [7, с. 39 - 40]. Ця промовиста думка з вітчизняного минулого дозволяє здійснити проекцію на сьогодення, краще зрозуміти надбання й прорахунки державотворення, вважати її певним дороговказом у поступі України на шляху реального становлення правової держави й громадянського суспільства, реалізації принципово нової світоглядної філософії конституційного права України.

Література:

1. Основи конституційного права України / За ред. В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – 208 с.
2. **Орзих М.** Конституционное право Украины. Учебно-методическое пособие. Ч. 1. – Одесса, 1998. – 64 с.
3. **Селіванов В.** Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2002. – 724 с.
4. **Шаповал В.** Сучасний конституціоналізм. – К.: Юрінком Інтер, 2005.

– 560 с.

5. **Шевчук С.** Основи конституційної юриспруденції. – Х.: Консум, 2002. – 296 с.

6. Філософія права / За ред. Д. Фейнберга, Д. Коулмена; Пер. з англ. – К.: Вид-во С. Павличко „Основи”, 2007. – 1256 с.

7. Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі. Статті і матеріали / Зредували Л. Винар, Н. Пазуняк. – Філадельфія: Київ, Вашингтон. Фундація ім. С. Петлюри: Веселка, 1993. – 494 с.

8. Відновлення Української держави в 1941 році: Нові документи і матеріали / Ред. З. Нагірняк. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – 198 с.

9. **Гунчак Т.** ОУН – між колабораціонізмом і резистансом проти нацистської Німеччини // Дзеркало тижня. – 2008. – 19 січня. – С. 21.

10. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Кн. II / Відп. ред. Я. Лялька. – Л.: Галицька видавнича спілка, 1997. – 664 с.

11. Українська Гельсінкська Група. До 30-річчя створення: історія, документи / Упор. О. Зінкевич, В. Овсієнко. – К.: Смолоскип, 2006. – 128 с.

12. **Бачинін В.** Філософія права: Підручник. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2003. – 472 с.

13. Антологія української юридичної думки. Том 9: Юридична наука радянської доби / Упор. В. Авер'янов та ін. – К.: Видавничий Дім „Юридична книга”, 2004. – 848 с.

14. Конституційне право України. Хрестоматія / Упор. В. Журавський, Ю. Тодика. – К.: Концерн Видавничий Дім „Ін Юре”, 2004. – 884 с.

15. Офіційний вісник України. – 2006. – № 48. – Ст. 3186.

16. Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 5. – С. 40.

17. Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 11. – С. 22 - 24.

18. У справі „п'ятеро проти ЦВК” поставлено крапку // Голос України. – 2007. – 27 жовтня. – С. 1, 2.

19. **Шангіна Л.** Падав торішній сніг // Дзеркало тижня. – 2007. – 29 грудня. – С. 4.

20. Офіційний вісник України. – 2005. – № 47. – Ст. 2941.

Спільність внутрішніх та євроінтеграційних потреб вдосконалення політичної системи України

Фелікс Барановський,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології

Східноукраїнського національного університету
ім. В. Даля

Сучасний аналіз процесу суспільно-політичних перетворень в Україні має базуватися на тому, що одним з пріоритетних напрямів розвитку політологічних досліджень слід вважати необхідність врахування як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, котрі зумовлюють потребу модернізації держави й суспільства в Україні, а також тенденції до взаємозалежності та інтегрування цих чинників. Все це потребує гнучкого реагування представників політичної науки і суб'єктів політичного процесу на нові цивілізаційні виклики й тенденції суспільного розвитку, в тому числі і в межах європейської інтеграції.

Однією з означених вище тенденцій можна вважати створення політичними засобами суспільного механізму, який був би здатний сформувати нові суб'єкти модернізації. При цьому слід зазначити, що чим пізніше розпочинається модернізаційний процес, тим складнішим і тривалішим він буде. Цю тенденцію необхідно враховувати при осмисленні перспектив політичної модернізації українського суспільства.

Не слід забувати про одну з основних потреб сучасного суспільства – розвиток інформаційного суспільства, розширення сфери індивідуальної свободи людини, створення для неї можливостей вільного вибору варіантів самореалізації. У цьому зв'язку зазначені аспекти в комплексі, а також необхідність всебічного дослідження взаємовпливу становлення ефективної демократичної політичної системи України і сучасних євроінтеграційних процесів і визначають мету цієї статті – аналіз та визначення чинників, що обумовлюють спільність внутрішніх та євроінтеграційних потреб вдосконалення політичної системи України.

Треба відзначити, що суттєвим дефектом моделі модернізації, яка

використовується у більшості пострадянських держав, є величезна інерційність, що істотно знижує, а в деяких випадках і виключає можливість подальших змін на власній основі. Небажання української правлячої еліти хоч якось обмежити вплив кланових угруповань та бюрократії на політичну систему і відокремити владу від бізнесу визначило низьку ефективність політичної системи і кризовий стан суспільства загалом. Країни Центрально-Східної Європи теж мали аналогічні проблеми: нестримну корупцію, сумнівні приватизаційні оборудки, підозрілу банківську практику, за якої кошти позичалися винятково завдяки політичним зв'язкам. Все це підривало народну віру у демократичний порядок [1]. В цьому плані, як відзначає чеський дослідник Д. Пеге, лише гранітна наполегливість ЄС щодо неприйнятності такої практики сприяла поступовому поліпшенню, а з ним і відновленню довіри до інститутів демократії у частини громадян країн-кандидатів [2].

На нашу думку, без врахування євроінтеграційного контексту навряд чи може бути можливим адекватний аналіз як нинішнього етапу становлення ефективної демократичної політичної системи України, так і подальшого її вдосконалення. В цьому контексті слід підкреслити, що міцність інтеграції і стабільний розвиток Європейського Союзу значною мірою обумовлені тим, що його основу складають держави з розвинутою демократичною політичною системою.

Безкомпромісність європейського вибору України сьогодні очевидна. Це для України магістральний шлях вирішення внутрішніх і зовнішньополітичних, економічних і соціокультурних проблем, утвердження її у світі як потужної, конкурентоспроможної держави. Цей вибір обумовлений історичними, геополітичними і ментальними характеристиками, продиктований потребами розгортання загальної динаміки посттоталітарного і постіндустріального розвитку та глобалізаційних процесів, з якими людство вступило у XXI століття.

Як зазначає Б. Гаврилишин, „можна згадати приклад Ірландії, яка була однією з найбільш бідних країн Європи і завдяки членству в ЄС, великим дотаціям з Фонду регіонального розвитку та іншим формам допомоги стала в авангарді технологічного, економічного й політичного розвитку Європи” [3]. „Основна маса економічних, інституціональних, правових і судових реформ, яких вимагає ЄС, є просто необхідною для консолідації демократії – з членством або без членства в ЄС, а також для протидії викликам глобалізації. Таким чином, є на краще те, що це відбувається під тиском та за сприяння ЄС” [4].

Серед чинників, що визначають спільність внутрішніх та євроінтеграційних потреб вдосконалення політичної системи України можна визначити такі: подолання суперечностей демократії і поліпшення її функціонування; заходи щодо усунення найбільш серйозних порушень у діяльності парламентської демократії; зміна методів рекрутування народних представників і посадових осіб; скорочення бюрократичного

апарату; скорочення терміну дії депутатських мандатів; вплив на партії ззовні через наукові інститути, фонди тощо; посилення розвитку місцевого самоврядування; поступове впровадження моделі праймериз (первинних виборів).

В межах шляху у напрямі вдосконалення демократичних процесів можна виділити такі з них.

1. Консолідація самої суті демократії. Інститути громадянського суспільства, зокрема засоби масової інформації, повинні ефективніше використовувати функцію комунікації між суспільством і державою, внаслідок чого зміцнюють їх демократичні основи.

2. Орієнтація на більшу відкритість суспільних організацій. Великі суспільні і політичні об'єднання все ще не відіграють своєї історичної ролі. Принципи громадянської ангажованості мають бути більш прозорими й демократичними, жорстко фіксоване членство може поєднуватися з участю у діяльності та заходах цих організацій.

3. Кристалізація національної ідеї, побудованої на цінностях демократичної, соціальної, правової держави. Наразі очевидно, що, незважаючи на індивідуалізацію, плюралізацію способу життя громадян, загальні соціальні ознаки і відчуття спільної долі не були втрачені. Це наочно продемонстрували події „помаранчевої осені” 2004 року. „Важливе значення для суспільної єдності мають певні спільні уявлення та ідеї” [5]. В цьому зв'язку важливим є твердження Дж. Холла: „Без спільних ідей неможливі жодні спільні дії, а без спільних дій люди ще існують, але суспільний організм існувати не може. Отже для того, щоб виникло суспільство і, тим більше, для того, щоб воно досягло процвітання, необхідно, щоб уми всіх громадян були незмінно об'єднані і трималися в колі кількох провідних ідей” [6].

4. Розбудова розвиненого інформаційного суспільства. Неможливо досягти успіху в здійсненні політичної модернізації без належної уваги до комунікативного компонента політичної системи. На сьогодні немає сталих комунікацій між державною владою і населенням. Йдеться про розвиток так званої електронної демократії та функціонування електронного уряду.

Демократія не вичерпується масовою участю у виборах і референдумах. Демократичні закони й установи не діятимуть, якщо громадянам бракує демократичної свідомості і демократичного менталітету.

До цього ж відноситься й рівень суспільного ставлення до такого ганебного явища, як корупція. Нині в Україні корупція є не лише проявом організованої злочинності, але й способом і формою суспільних відносин. Це системний феномен. Відтак антикорупційна діяльність має стати предметом щоденної суспільної уваги. Відповідні заходи повинні бути зорієнтовані на удосконалення законодавчих механізмів протидії корупції, в тому числі й через повномасштабне включення до міжнародних механізмів взаємодії. До участі в антикорупційних програмах мають

активно залучатися організації громадянського суспільства, передусім через програми громадської освіти і дослідницькі проекти, а зусилля ЗМІ мають спрямовуватися на подолання толерантного ставлення до корупції, яке панує в суспільстві, та активізацію громадської підтримки. Подолання масштабної корупції в українському суспільстві та серед політичної еліти є одним з найважливіших та найскладніших завдань демократичних перетворень.

Проблеми зі становленням демократії, забезпеченням прав людини і верховенства права істотно гальмують процес європейської інтеграції. Навіть поверхові проблеми з реалізацією європейських політичних цінностей можуть зупинити або істотно загальмувати євроінтеграційні процеси. А більш інтенсивне просування євроінтеграційним шляхом може позитивно сприяти розв'язанню означених проблем.

В цьому сенсі, на нашу думку, важливими чинниками, які визначають спільність внутрішніх та євроінтеграційних потреб вдосконалення політичної системи України, є такі: відхід від надмірної харизматизації суб'єктів політичного процесу; запобігання політичним конфліктам.

Перший чинник пов'язаний з переходом від надмірної персоніфікації політичного спектра до спектра, побудованого на ідеологічних засадах, основою яких є саме європейські цінності демократії, дотримання прав і свобод громадян, соціального розвитку, раціоналізму і толерантності. При цьому принцип змагальності, який полягає у відкритості й прозорості програм політичних партій, вимагає постійної легітимації з боку електорату, можливості критичного ставлення, що спонукає до постійного оновлення.

Щодо другого чинника, то слід зазначити, що сучасний етап державотворення в Україні супроводжується конфліктами між виконавчими і законодавчими функціональними суб'єктами влади, партіями, окремими політичними лідерами, парламентськими фракціями, Секретаріатом Президента й апаратом Кабінету міністрів, між центральною і місцевою владою, державними адміністраціями і місцевими радами тощо.

Конфліктність у процесі формування політичної системи зумовлена багатьма причинами, зокрема зміною суспільних відносин, формуванням нових політичних структур, утвердженням і формуванням нової політичної еліти. Все це свідчить про проблеми у комунікативній підсистемі політичної системи. В цьому аспекті однією з найважливіших цілей та детермінант вдосконалення політичної системи має бути консолідація суспільства, консенсус щодо функціонування таких основних політичних інститутів, як інститут президента, політичні партії, конкурентні і вільні вибори тощо.

Проблеми євроінтеграції України - це не лише питання її заяви щодо членства та очікування позитивного рішення з боку ЄС. На багатовимірний процес вступу України до ЄС, в тому числі й на економічне зростання та становлення української політичної нації як члена об'єднаної Європи,

вирішальний вплив матиме демократична внутрішньополітична консолідація. Вона має базуватися на виборі, зробленому українським суспільством на користь інтеграції до ЄС, та означати, передусім, зміцнення демократії, верховенства права і громадянського суспільства.

Українська політична еліта має здійснювати конкретні кроки на цьому шляху, залучаючи провідні наукові сили до цього процесу, а не обмежуватися декларативними заявами. Кінцевою метою має бути побудова розвиненої країни, реального, а не декларативного утвердження в Україні європейських життєвих стандартів.

З іншого боку, успішна євроінтеграція вимагає виконання багатьох умов, більшість яких, безумовно, належить до сфери внутрішньої політики. Європейський вибір України перебуває у тісному взаємозв'язку зі спрямуванням і характером перетворень у нашій країні. Можна сказати й по-іншому: пріоритети нашого розвитку і наші цілі збігаються з цілями і стандартами Європейського Союзу.

Спільність внутрішніх та євроінтеграційних потреб вдосконалення політичної системи в Україні заснована на необхідності мінімізації жорсткого регіонального зсуву у політичній свідомості громадян України, який, зокрема, проявляється у девіації процесу формування партійної системи.

Перерозподіл ресурсів і стагнація інвестиційного процесу гальмують розвиток громадянського суспільства, уповільнюють перетворення кулуарної політики на публічну. Це негативно позначається на прозорості партогенезу, що виражається в зростанні інтересу до партій з боку галузевих, регіональних, відомчих та інших груп впливу. Партійна палітра в цьому випадку відображає не соціальну стратифікацію, а стратифікацію політичних, економічних (читай – регіональних, кланових) еліт, які перенесли боротьбу між собою до сфери партійної політики. В цьому аспекті, на нашу думку, одним з елементів вирішення проблеми видається позбавлення більшості населення елементів патріархально-містечкової політичної культури та його залучення до глобальної демократичної політичної культури через адаптацію цінностей європейської цивілізації.

Що ж характеризує європейську модель політичної системи? Насамперед те, що при всій різноманітності форм республіканського правління вони функціонують у режимі демократії. Причому, як зазначала колишній міністр закордонних справ Швеції А. Лінд, „європейська демократія спирається на національні уряди та парламенти” [7].

Саме демократія і є специфічною ознакою „європейськості” влади, яка функціонує за принципами поділу її функцій, що сприяє ефективності управління суспільними процесами.

Європейська інтеграція для України є пріоритетом не тільки зовнішньої політики, але й рушійною силою внутрішніх трансформацій. В Україні переважна більшість політичних сил і пересічних громадян

не бачить альтернативи демократії, продовженню процесу інтеграції до європейських структур. Адже досвід багатьох країн свідчить, що вирішальну роль для їх вступу до ЄС відіграли, перш за все, політичні чинники, такі, як підтримка демократії, а не економічні кошториси [8]. Наша європейська доля залежить від нас самих, від наших успіхів на шляху внутрішніх реформ. Україна наблизатиметься до Євросоюзу лише одночасно з процесом поширення в українському суспільстві європейської політичної культури, європейських суспільних відносин, європейського способу мислення.

В ракурсі дослідження спільності внутрішніх та євроінтеграційних потреб вдосконалення політичної системи України важливим аспектом постають політичні передумови створення об'єднаної Європи. Головним серед них було те, що Європа постала перед чіткою альтернативою: або інтеграція, або авторитарна дестабілізація. В цьому сенсі європейська інтеграція стала панацеєю для багатьох країн від рецидивів авторитаризму і тоталітаризму, а ЄС став клубом демократичних держав.

Таким чином, на викликає сумніву, що і за сучасних умов ЄС має історичне завдання взяти на себе відповідальність за спільний континент та сприяти політичному і економічному розвитку всієї Європи. Він має спільні із східноєвропейськими країнами цінності, а отже євроінтеграційні процеси можуть розглядатися як інструмент і механізм поширення демократії. Зазначені країни вбачають в європейській спільноті гарантії стабільності, свободи й добробуту і чекають нагоди для спільного здійснення європейської інтеграції. Для нових демократій, в тому числі й для України, ЄС залишається привабливою ідеєю, символом основоположних прагнень, які протягом довгих років авторитарного і тоталітарного правління зберігали народи цих країн. Тому вдосконалення політичної системи України на основі вибореної свободи і демократичних цінностей та стабілізація внутрішньополітичного розвитку становить, безумовно, обопільний інтерес нашої держави та ЄС.

Як показує досвід XX століття, для успішної модернізації необхідні два чинники: внутрішня готовність суспільства, що модернізується, до глибоких політичних реформ, які обмежують владу бюрократії і встановлюють адекватні правила гри для основних політичних акторів; бажання і здатність найбільш розвинених країн світу надати даному суспільству ефективну економічну і політичну допомогу і тим самим пом'якшити наслідки реформ. Саме поєднання таких чинників і обумовлює взаємовплив та паралельне прискорення процесів європейської інтеграції України і вдосконалення її політичної системи.

Внутрішні трансформації в Україні потрібні для того, щоб уникнути повернення до стратегії централізації і державного патерналізму, як це трапилося в Росії. Розвиток України як держави з парламентською формою республіканського правління має стати, з одного боку, чинником ліквідації передумов для повторного встановлення авторитарного режиму,

з іншого – чинником, який сприяє вступу нашої країни до ЄС. Зволікання з конкретними пропозиціями від ЄС щодо вступу пов'язані, насамперед, з молодістю демократичного режиму в Україні і можливістю повернення до влади недемократичних сил.

Як зазначають американські вчені С. Левицькі і Л. Вей, тісний геополітичний, соціально-економічний та культурний зв'язок посттоталітарних країн з розвиненими демократіями завдяки трансформації міжнародних норм у внутрішні вимоги породжує демократичний тиск, який є більш систематичним і навіть більш ефективним, ніж каральні заходи з боку західних держав [9]. „Як показує досвід розширення ЄС, довготривала політика інтеграції може розширити та поглибити зв'язок (посттоталітарної країни з міжнародною демократичною спільнотою – **Ф. Б.**) через якийсь час з вражаючими результатами в строках демократизації. Це означає, що у середньо- та довготривалому проміжку часу західна політика широкого залучення матиме значно більший демократизаційний вплив, ніж політика ізоляції і санкцій” [10].

Прагнучи до інтеграції, слід пам'ятати про закон сполучених посудин: щоб уникнути небажаних наслідків різких суспільно-політичних змін, не створювати ґрунту для невдоволення окремих соціальних груп і появи конфліктів, є необхідним досягнення політичною системою України європейського рівня розвитку.

В цьому аспекті не може лишитися поза увагою ще одна важлива детермінанта спільності внутрішніх та євроінтеграційних потреб вдосконалення політичної системи України, а саме побудова сучасного інформаційного суспільства, що має на увазі створення єдиного комунікаційного простору, заснованого на спільних демократичних цінностях, таких, як прозоре і відповідальне управління, вільний обмін інформацією і знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей та думки інших людей, яка має забезпечити гармонійне включення України в європейську спільноту.

Конкретними заходами в цьому напрямі, на нашу думку, можуть бути: здійснення політичних реформ з метою створення відкритості, ефективності, конкуренції і використання інновацій, які доповнювалися б заходами із забезпечення соціальної згоди; активне використання інформаційних технологій у сфері політики і державного управління та сприяння наданню в режимі реального часу послуг, необхідних для підвищення рівня доступності органів влади для всіх громадян.

Сутність державної політики щодо демократизації відносин між владою і суспільством, зростання громадської довіри до влади проявляється в утвердженні пріоритету прав і свобод громадянина, неупередженості у ставленні до громадян. При цьому оцінка ефективності роботи державних служб і державного сектора в цілому визначається й відкритістю уряду.

Особливого значення у цьому сенсі набуває формування „електронного уряду”. Принцип його функціонування полягає в інтерактивному

спілкуванні населення з урядовими структурами та дистанційному наданні йому державних послуг. „Електронний уряд” має на меті використання сучасних комунікаційних технологій для забезпечення вільного доступу громадськості до державних структур та впливу на процес прийняття рішень, що, зрештою, має сприяти підвищенню ефективності державного управління. Це засвідчує, до речі, практика європейських країн.

У Німеччині, виходячи з потреб створення системи державного інформування в умовах вільного суспільства, було утворено відомство преси та інформації федерального уряду. До його структури входить управління, яке опікується винятково роботою усередині країни. На нього покладаються завдання інформування громадян і засобів масової інформації про політику федерального уряду [11]. Отже, „для діяльності всіх складових інформаційного забезпечення функціонування політичної системи Німеччини невід’ємними є демократичні засади і демократичні свободи, дотримання конституційних прав і гарантій щодо безперешкодного отримання і розповсюдження інформації. Все це є надбанням розвинутої демократії, її атрибутом і запорукою динамічної рівноваги політичної системи держави та поступу громадянського суспільства...” [12].

У Великій Британії реалізується програма „Електронні громадяни, електронний бізнес, електронний уряд. Стратегічна концепція обслуговування суспільства в інформаційну добу”. Її мета – аналіз і конкретизація процесу переходу до „уряду інформаційного століття”. В програмі, зокрема, розглядаються такі питання: розширення спектра послуг; забезпечення повного охоплення громадян урядовими послугами; радикальне поліпшення використання інформації тощо. За прогнозами спеціалістів, якщо розвиток мережі Інтернет та її використання в межах цієї програми залишаться на нинішньому рівні, Велика Британія у найближчий час створить найсучасніший „електронний уряд” [13].

У березні 2000 року Європейська комісія ухвалила нову десятирічну програму „Електронна Європа” (e-Europe), основною метою якої є прискорення руху Європи до інформаційного суспільства. Серед ключових завдань є і функціонування електронного уряду (e-Government) [14].

В цьому контексті відкритість органів державної влади становить для України європейський підхід щодо взаємодії уряду, приватного сектора та суспільства. Україна на шляху євроінтеграції мусить вирішити складні завдання освоєння механізмів інституціональної демократії. „Цей процес зближення, який вимагає трансформації політичного, економічного і соціального устроїв, є настільки ж важливим, як і саме членство у ЄС” [15].

Наша держава усе ще має шанс встигнути потрапити до клубу держав, які змогли без значних втрат пройти шляхом демократичних інституційних реформ. Іншими словами, необхідно визнати, що українські проблеми не унікальні, а їх вирішення полягає в ефективному використанні досвіду наших європейських сусідів, який є надзвичайно важливим для

становлення сучасної демократичної політичної системи.

Література:

1. Див.: **Pehe J.** Consolidating Free Government in the New EU // Journal of Democracy. – 2004. – Vol. 15. – No. 1. – P. 38-39.
2. Ibid. – P. 39.
3. **Гаврилишин Б.** Україна у світовому контексті // Україна в пошуках себе: національна ідея, проблеми розвитку / Упоряд. О. Судакова. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2007. – С. 83.
4. **Rupnik J.** Concluding Reflections // Journal of Democracy. – 2004. – Vol. 15. – No. 1. – P. 78.
5. **Карась А.** Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – С. 261.
6. Цит. за: **Карась А.** Вказ. праця. – С. 261.
7. Цит. за: Европа перемен: концепции и стратегии интеграционных процессов: монография / Под. ред. Глухарева Л. И. – М.: Крафт+, 2006. – С. 83.
8. Див.: **Inotai A.** The CEECs: From the Association Agreements to Full Membership // The Expanding European Union. Past, Present, Future / Redmond J., Rosenthal G. (Hrsg.). – Boulder, 1998. – P. 159.
9. Див.: **Levitsky S., Way L. A.** International Linkage and Democratization // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 33.
10. Ibid.
11. Див. дет.: **Кудряченко А.** Інформаційне забезпечення функціонування політичної системи ФРН // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К., 1999. – С. 139 - 147.
12. Там само. – С. 147.
13. Див. дет.: **Чернов А. А.** Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы. – М.: „Дашков и К”, 2003. – 232 с.
14. Там само. – С. 71 - 72.
15. **Гаврилишин Б.** Вказ. праця. – С. 85.

Політичний менеджмент на рівні місцевого адміністративного управління

Анара Абулкасова,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Казахського національного університету
ім. аль-Фарабі

При аналізі регіонального політичного менеджменту в Казахстані необхідно враховувати провідну роль місцевих адміністративно-виконавчих органів влади. У казахстанській політичній науці активізувалися дослідження з проблем розвитку місцевого самоврядування, загальних основ децентралізації системи управління, розмежування повноважень республіканських і місцевих виконавчих державних служб. Цим питанням присвячені як дисертаційні праці, так і наукові статті в періодиці. Більшість авторів доходить висновку, що необхідно акцентувати увагу на факторі самоорганізації територій, що може бути реальною умовою подальшої ефективної реалізації адміністративної реформи в Казахстані.

Проголошені Президентом Н. Назарбаєвим у жовтні 2006 року пріоритети подальшого вдосконалення системи державного управління впливають із VII довгострокового пріоритету Стратегії „Казахстан-2030” про державотворення. Основні положення реформування державного управління мають сприяти підвищенню статусу і повноважень місцевих органів влади, підкріплених демократичними процедурами. Роль глав виконавчих органів влади регіонів (акимів областей, районів) у регіональній і республіканській політичній системах має принципово зрости й змінитися у зв’язку з розширенням повноважень представницької гілки влади. Будучи головними політичними акторами в регіонах, місцеві керівники нині фактично одноосібно формують систему владних відносин, у якій політичні партії не мають жодного впливу. Водночас місцеве керівництво має легітимний адміністративний ресурс, що уможливило використання методів політико-адміністративного контролю політичного простору регіону задля збереження суспільної стабільності й взаємодії.

Державний політичний менеджмент на рівні регіону

Необхідність стабільності і громадської взаємодії особливо актуальна в

прикордонних областях республіки. Наприклад, географічне положення, етнічний склад (96 національностей) Північно-Казахстанської області висувають на перший план проблему збереження стабільності в регіоні, що став завданням державної ваги [1, с. 20]. Сформовані взаємовигідні відносини співпраці між прикордонними областями Казахстану і Російської Федерації (Курганська, Тюменська, Омська області) дозволили обласній владі укласти Угоду про співробітництво й одержати з цього максимально можливі економічні переваги – вигідні митні умови для підприємств обласного значення, інші преференції. Акцентуючи увагу на економічних досягненнях області, її адміністрація звела до мінімуму рівень суспільно-політичної конфліктогенності в цьому регіоні.

Створення нової системи влади в області відбувалося в умовах становлення регіональних структур казахстанської багатопартійності. До початку 2000 року в регіоні існували організації практично всіх політичних партій Казахстану. Найвищу активність на початковому етапі політичного процесу проявляли провладні партії.

Обласне керівництво здійснювало комплексну політику співробітництва з громадськими організаціями нової економічної еліти регіону. Серед небагатьох об'єднань, що діють на користь підприємцям, можна назвати створений з ініціативи обласного акимату Регіональний технопарк. Він об'єднує Бізнес-інкубатор, Маркетинговий центр, Інноваційний центр, Центр сприяння інвестиціям, Експоцентр, які здійснюють бухгалтерські, консалтингові, інноваційні, юридичні, організаційні та інформаційні послуги, пов'язані з адмініструванням і веденням бізнесу. Слід визнати, що в той період тільки спільнота підприємців регіону, що тільки формувалася, не зуміла створити ефективну систему співпраці з державними регіональними структурами як у вирішенні проблем економіки, так і щодо більш-менш широкого впливу на політичний процес. Так, місцеве керівництво ініціювало прийняття програми індустріального розвитку Північно-Казахстанської області на 2003 - 2010 роки, якою передбачався комплексний розвиток всіх галузей економіки шляхом освоєння нових технологій, переходу на міжнародні стандарти серії ISO 9000 і виходу на нові ринки збуту. Реалізація цієї програми передбачала два етапи. Сьогодні реалізується другий етап, націлений на експансію продукції місцевої промисловості на зовнішній ринок.

Державний політичний менеджмент реалізується в області системно. З метою стійкого розвитку регіону, закладення основи самостійної регіональної кредитної політики, збереження й використання мобілізованих коштів населення та юридичних осіб у вигляді внесків і депозитів, підтримки кредитування пріоритетних для області галузей, можливості встановлення реальної ціни кредитних ресурсів розроблено програму створення й розвитку банківських організацій та мережі небанківських структур.

Політичний менеджмент на регіональному партійному полі

В Північному Казахстані з початку 1991 року було створено філії 9

політичних партій, що функціонували в той період у республіці: „Отан” (серпень 1999 р.), Громадянська партія Казахстану (лютий 1999 р.), Аграрна партія Казахстану (вересень 1999 р.), Селянська соціал-демократична партія „Ауил” (березень 2001 р.), Партія патріотів Казахстану (червень 2001 р.), Комуністична партія Казахстану (травень 1999 р.), Республіканська народна партія Казахстану (липня 1999 р.), „Ак жол” (березень 2002 р.), „Асар” (січень 2004 р.). Реальна чисельність цих партій 2004 року була низкою – ледве понад 50 тисяч осіб (6,6 % населення Північно-Казахстанської області). Відтак у політичному житті традиційно був задіяний тільки актив партій. Більшість громадян була „спостерігачами” або проявляла повну аполітичність. Практика засвідчила, що обласні партійні організації не мають серйозного політичного впливу. Оскільки політична сфера Казахстану в значній мірі персоніфікована, то головним орієнтиром політичних переваг є особистості лідерів провідних партій.

Державні органи влади „приватизували” все політичне життя регіону. Так, зі створенням обласної філії партії „Отан” місцева управлінська еліта одержала легітимний шлях оформлення себе як „партії влади” на правоцентристській ідейно-політичній платформі. Істотним аспектом у діяльності обласної адміністрації стала тісна взаємодія з цією регіональною партійною елітою шляхом епізодичного підключення її до вирішення управлінських питань, призначення на посади в органах влади. Прикметно, що в цей час фактично весь склад обласного керівництва входив до оновленої Народно-демократичної партії „Нур Отан”.

В результаті у Північно-Казахстанській області до 2007 року відбулося помітне зменшення кількості акторів політичного процесу. Знизили свою активність обласні відділення опозиційних партій, що, у свою чергу, спричинило втрату їх електоральної привабливості. Необхідно нагадати, що багато в чому ця тенденція обумовлювалася розвитком партійної системи в загальнореспубліканському масштабі. Фактично всі владні повноваження перебували в руках центрального управління. До 2006 року в Казахстані панувала явна тенденція централізації влади, яка нині змінюється на користь децентралізації.

Незважаючи на загальний спад партійного будівництва, процес утворення нових обласних відділень політичних партій триває. Це пов’язується з реорганізацією, об’єднанням, створенням нових передвиборчих блоків. Відроджувані парторганізації базуються на колишній практиці, кадрах. Причина такого швидкого розвитку регіональної мережі партій полягає у прийнятті змін до Конституції Республіки Казахстан, що стосуються фінансування політичних партій і виборів за пропорційною системою.

Таким чином, на новому етапі реформування було створено реальну можливість формування широкої масової партії центристського характеру в особі „Нур Отан”, яка здобула більшість у парламенті й стала опорою Президента в його реформаторському політичному курсі. На відміну від жорстко ідеологізованих різних ліберальних опозиційних партій, „Нур Отан” обрала пріоритетами прагматизм, поступовість і керованість перетворень.

Досвід електоральної кампанії 2007 року на рівні регіонів дозволив чітко виявити специфіку, яка спостерігається серед обласних партійних представництв: вони приблизно поділяються на „керовані центром” та „ініціативні”. Перший тип парторганізацій характеризується таким стилем роботи, за якого обласні партійні менеджери технологічно й організаційно керуються лише директивами республіканського партійного керівництва. Весь комплекс політичної тактичної роботи таких партій не виходить за межі підготовки і проведення зустрічей їх лідерів з виборцями, поширенням агітаційної продукції. „Ініціативні” обласні партійні філії відзначаються креативним підходом до партійної діяльності, оскільки спираються на нові політичні технології, пропонують і реалізують специфічні стратегічні „ходи” у пропагандистсько-агітаційній роботі, здійснюють інтерактивні електоральні „акції”. Віднесення партійних філій до того чи іншого типу не залежить від ідеологічної платформи партії, від стилю партійного менеджменту. Визначальним фактором є ініціативність, компетентність і зацікавлення місцевого партійного активу.

Політичний менеджмент у сфері розвитку громадянського суспільства

Регіональний політичний менеджмент, крім означених економічних, партійних та адміністративних аспектів, має приділяти найпершу увагу розвитку громадянського суспільства. Цей напрям реалізується за допомогою сприяння відродженню і зміцненню одвічних духовних і культурних цінностей народів, що проживають у регіоні. Так, у Північно-Казахстанській області мусульмани, православні, християни різних напрямів, юдеї повністю користуються конституційним правом на свободу совісті і свободу віросповідання. З 1994 по 2006 рік в обласному центрі – Петропавловську – побудовано мусульманську мечеть, православний храм, католицьку церкву, діють медресе, недільні школи. Це свідчить про принципову позицію адміністрації області щодо збереження й підтримки міжконфесійного миру та релігійної толерантності. На нашу думку, міжконфесійні відносини в Північному Казахстані можна охарактеризувати як мирні й віротерпимі.

Підсумки останніх виборів і загальний аналіз сформованої в Північно-Казахстанській області партійно-політичної системи підтверджують тезу, що сучасні казахстанські партії мають явні риси вже не ідеологічних, а постмодернових політичних утворень [2]. Ця партійна модель має такі риси: при скороченні числа активних членів партії трансформуються у своєрідні „виборчі машини” для просування політичних лідерів; головними суб’єктами політичного процесу стають не стільки особистості, скільки їх іміджі та партійні бренди; соціально-класове представництво підмінюється інтересами виборчих округів і регіонів.

Актуальним аспектом для казахстанських партій стає стимулювання та вдосконалення політичних комунікацій. Як відомо, в політичній науці визначаються три рівні політичної комунікації: через ЗМІ, засоби пропаганди

і політичної реклами, через політичні організації, партії, рухи, групи тиску, через неформальні канали особистісного спілкування. В сучасному Казахстані над розвитком політичних інститутів і соціальних мереж явно переважають мас-медіа та різні форми політичної реклами.

Нерозвиненість цивілізованих принципів політичної поведінки й соціальних мереж у казахстанському соціумі призводить до того, що на практиці існує лише якась імітація публічної політики, що, у свою чергу, сприяє зростанню соціального відчуження і створює загрозу для маніпуляції громадською думкою. У підсумку спостерігається зростання деідеологізації, часткової деполітизації регіонального рівня виборів, зменшення інтересу до політичної платформи кандидатів у період електоральної кампанії. Виборчий процес відзначається високим рівнем конкуренції конкретних кандидатів, що не є показником реальної боротьби політичних лідерів, а демонструє, насамперед, „розкрученість” запропонованого політичного іміджу.

На нашу думку, в Казахстані нарізла необхідність створення нової неурядової структури (за прикладом Громадської палати в РФ), яка стала б інструментом громадянського суспільства, здатним реально допомогти правозахисним та іншим структурам посилити вплив на політичних керівників і стимулювати їх до діяльності в межах політичного менеджменту. На наступному етапі можливе створення й регіональних громадських структур, що діють за такими ж принципами.

Політичний менеджмент у діяльності місцевого самоврядування

Досить актуальною проблемою у Казахстані є політичний менеджмент в управлінні областю. В казахстанській практиці методи політичного менеджменту в діяльності місцевого самоврядування практично не проявляються. Досягнутий сучасним суспільством рівень розвитку державної системи приніс розуміння того, що справді демократична держава може вирішувати свої основні завдання тільки при наявності розвиненої системи самоврядування. „Саме на місцевому рівні започатковуються всі суспільно-політичні процеси. Тут проявляються в безпосередній формі реальні і мнимі суперечності між соціальними групами, їх симпатії та антипатії, з'ясовується ставлення народу до влади, формується громадська думка - важливий суб'єкт суспільно-політичного процесу” [3].

Великого значення інституту місцевого самоврядування надає і російська дослідниця В. Зотова: „Становлячи одну з основ конституційного ладу правової держави, місцеве самоврядування дозволяє демократизувати апарат управління, ефективно вирішувати місцеві питання й забезпечувати врахування інтересів місцевих спільнот при здійсненні державної політики, оптимально поєднувати інтереси і права людини та інтереси держави” [4].

Місцеве самоврядування покликане виконувати ключову роль у процесі формування громадянського суспільства, оскільки будь-який прояв

громадянської активності, масова політична діяльність, всі види недержавного прояву громадського життя формуються в лоні місцевої спільноти, що й лежить в основі громадянського суспільства. Місцеве самоврядування – дієвий механізм консолідації політичної системи, оскільки воно реально спроможне поєднати інтереси держави, суспільства й особистості.

Нині в Казахстані здійснюється активна політика у сфері політико-правового забезпечення системи місцевого самоврядування. Однак, як і раніше, існують певні труднощі в розумінні ролі маслихатів у цій системі. З одного боку, маслихати – це представницькі органи, а з іншого боку – органи місцевого державного управління. Маслихати як представницькі органи на рівні району, міста можуть бути визнані органами місцевого самоврядування. Закон визначає маслихати як органи державного управління, однак у них немає ні об'єктів управління, ні управлінців [5].

Саме місцеве самоврядування регулює й багато в чому визначає поведінку населення у прийнятті рішень і дій, і, найголовніше, створює середовище для співпраці в локальних ринках з урахуванням наявних ресурсів і факторів, у числі яких виділяються конкретні інтереси домашніх господарств конкретного регіонального утворення [6]. Маслихати, будучи органом публічної влади, організують і забезпечують місцеве самоврядування.

Що стосується фінансового питання вирішення питань місцевого рівня, то вони мають забезпечуватися не лише за рахунок бюджетних коштів, але й за рахунок організації коштів населення як специфічних активів, спрямованих на формування й використання колективних благ і розвиток домашніх господарств. Гроші з бюджету спрямовуються на стимулювання домашніх господарств, у тому числі й на вирішення таких завдань, як створення робочих місць, інфраструктури малого бізнесу, забезпечення захищеності населення села, району чи області, сприяння економічному зростанню локального ринку в інтересах населення [7]. Очевидно, що сутність органів місцевого самоврядування як організації полягає не в реалізації власних інтересів і не спрямовується на досягнення цілей державних програм, а в розвитку домашніх господарств поселень і створення сприятливих умов життя в середовищі перебування, а також у забезпеченні кількості і якості товарів і послуг.

Контрактний політичний менеджмент

Будь-яка система місцевого самоврядування може стати ефективною лише за умови формування чіткої структури її органів, у якій буде розмежована функціональна сфера: 1) поділ політичного й господарського управління при дотриманні єдиних стратегій та ідеології, що передбачають вирішення конкретних політичних і господарських завдань у відповідних межах; 2) дотримання стратегічної й ідеологічної інтеграції шляхом створення спеціального органу, що виконує функції арбітру між підсистемами управління місцевим регіональним утворенням.

Дотримання й визнання принципів децентралізації прав і повноважень органів місцевої влади, їх підзвітності на основі результативності має на увазі

створення політико-правових обмежувальних механізмів проти деструктивних дій. У цьому зв'язку постає необхідність вирішення цілої низки конкретних проблем поведінкового плану. Формування таких обмежувальних інститутів вимагає зусиль з боку держави, а також певного часу, оскільки за короткий період неможливо встановити й запровадити відповідні процедури. На нашу думку, істотну допомогу в цьому плані може зробити впровадження в місцеве управління контрактного менеджменту й розширення участі громадян у прийнятті стратегічних політичних та економічних рішень.

Важливо, що контрактний менеджмент у цьому випадку повинен бути націлений на захист від чисто політичного фактора, від споживчих негараздів, від бюрократизованої державної системи тощо.

Переваги контрактного менеджера полягають в тому, що він не орієнтується на дотримання якоїсь політичної позиції, не націлений на коментування та лобювання законів, впливу на державний бюджетний процес. Його функціональні обов'язки мають визначатися, в першу чергу, інтересами споживачів управлінських послуг - місцевого населення. Його діяльність полягає в насиченні бюджету споживчим змістом, цінностями, в тому числі й за рахунок використання можливостей конкретних організацій, що перебувають під управлінням менеджера. Закріплена політична й економічна незалежність менеджера дає можливість впливати при необхідності на політичних посадових осіб, що приймають важливі для регіону рішення.

Водночас необхідно створити сприятливі умови для реальної взаємодії контрактного менеджера та різних політичних інститутів для недопущення неузгоджених зовнішніх контактів і самостійних негласних дій у секторах економіки. Не слід забувати, що контрактні менеджери, будучи самостійними й повноправними суб'єктами управління, одночасно виступають суб'єктом єдиної мережі публічного управління, що має на увазі й певні законні обмеження. Інакше кажучи, будучи найманим суб'єктом управління, що не входить до політичної системи, менеджери мають визнавати прийняту в державі політичну стратегію розвитку.

Механізм захисту від бюрократії ґрунтується на принципі зниження впливу адміністративних ієрархій і односторонніх адміністративних рішень. Ефективний менеджмент не може сприяти розвитку галузей, які не приносять вигоди, що фактично виключає нецільове використання бюджетних коштів. Крім того, менеджер створює управлінську команду за принципом професіоналізму, а не за принципом лояльності до політичної влади. Однак не слід забувати, що, з метою недопущення втрати державного контролю над місцевим управлінням, необхідно виробити обмежувальні процедури.

Впровадження в місцеве управління контрактного менеджменту передбачає створення вивіреної політичної стратегії на рівні держави, що дозволить зберегти підконтрольність місцевого управління державі й створить умови для дотримання єдності системи управління при розмаїтості цілей і переваг всіх суб'єктів, що беруть у ньому участь. Йдеться саме про політичні стратегії, оскільки об'єктом розгляду є не економічні проблеми, а необхідний комплекс

рішень у політичній, правовій і соціальній сферах.

Уявляється доцільним запровадження інституту контрактного голови адміністрації територіального утворення, оскільки це фактично виключає ймовірність одержання владних повноважень випадковим або неконтрольованим державною владою суб'єктом. Так можуть бути підготовлені професійні менеджери для публічного управління. Паралельно слід розглянути можливість підготовки депутатів маслихату протягом певного часу зі здачею кваліфікаційних іспитів. Відмова від навчання або провал на іспитах автоматично означає відкликання депутата або тимчасове позбавлення його права вирішального голосу.

Досвід показав, що стійкість управлінської системи, її незалежність від політичної доцільності забезпечується менеджментом виконавчих організацій. На нашу думку, найважливішим елементом політичної стратегії органів публічної влади має стати професійна підготовка менеджерів для публічного управління.

Адміністративна реформа в Казахстані має також передбачити кардинальний перегляд стратегії управління територіальними утвореннями, в основі якого повинне бути запровадження контрактного менеджменту, відмова від звичних методів управління та застарілих інституціональних структур, перегляд стимулів і обмежень. Чинна управлінська система будується як вертикаль влади, що має на увазі ієрархічну, а не економічну відповідальність. На сьогодні назріла необхідність прийняття відповідальних рішень і внесення принципових змін в організації управління.

Література:

1. Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. – Алматы: Издательство „Арис”, 2004. – 672 с.
2. **Пшизова С. Н.** Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе // Полис. – 2000. – № 2. – С. 18 – 23.
3. **Омаров Н. С.** Становление системы местного самоуправления Республики Казахстан (политологический анализ): Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – Алматы, 2006. – С. 4.
4. **Зотова В.** Власть и общество: проблемы взаимодействия / Под ред. С. А. Попова. – М.: Прогресс, 2001. – С. 144.
5. Республика Казахстан. Закон от 23 января 2001 г. „О местном государственном управлении в Республике Казахстан” // Казахстанская правда. – 2001. – 25 января.
6. Основы Европейской хартии местного самоуправления: Методическое пособие для высших учебных заведений / Под ред. В. А. Черникова. – М.: Высшая школа, 2002. – С. 24.
7. **Ковешников Е. М.** Государство и местное самоуправление в России: теоретико-правовые основы взаимодействия. – М.: Институт управления, 2002. – С. 54.

Моделі державного правління: світовий досвід та реалії посткомуністичних суспільств

Олександр Романюк,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії і політології
Харківської державної академії культури

Одним з чинників, що спричинили політичну кризу в Україні після парламентських виборів 2006 року, стали зміни в системі державного правління: повноваження Президента і Верховної Ради щодо урядової влади були перерозподілені на користь парламенту. Конфронтація між Президентом, з одного боку, і парламентською більшістю та сформованим нею урядом, з іншого, що тривала увесь 2007 рік і призвела до дочасного розпуску Верховної Ради, актуалізувала проблему завершення конституційної реформи [1]. Мета статті – проаналізувати раціональності моделей державного правління у контексті специфічних умов розвитку посткомуністичних суспільств.

Поняття державного правління

Поняття „державне правління” застосовується для характеристики джерела державної влади. Відповідно до того, хто визнається таким джерелом, держави поділяються на монархії і республіки. За монархії джерелом державної влади визнається воля однієї особи – монарха; за республіки – воля народу. Відповідно до джерела влади утворювався уряд: у монархіях він призначався монархом, у республіках формувався через певний виборчий механізм.

Демократизація політичних систем у новий та новітній час нівелювала різницю між монархіями і республіками щодо механізму утворення уряду. З'явилися конституційні монархії, за яких уряд, як і в багатьох республіках, призначається представницьким органом – парламентом. З іншого боку, серед республік з'явилися держави, у яких право формування уряду було надано всенародно обраному главі держави – президентові. Внаслідок цього різниця між монархіями і республіками стала формальною, що зумовило диференціацію поняття державного правління.

Окрім поняття „форма державного правління”, яке характеризує здебільш формальне джерело державної влади, стало вживатися поняття „модель державного правління”, яке характеризує механізм формування урядової влади, взаємодію у ньому різних політичних інституцій та урядову відповідальність.

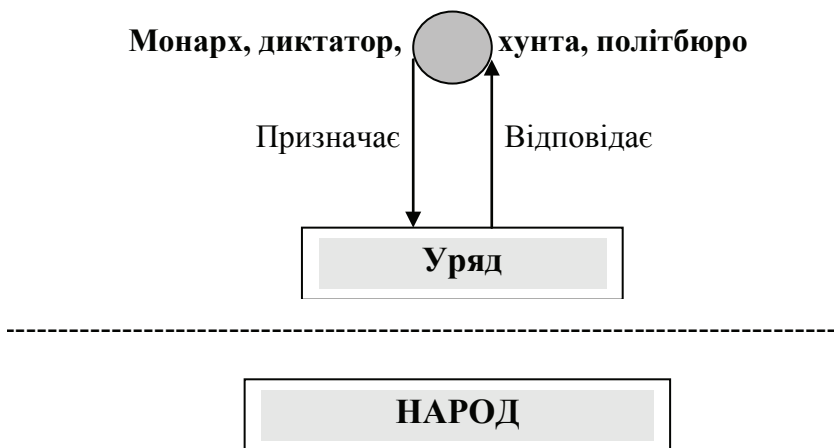
Моделі державного правління

Відповідно до того, як формується уряд і хто може відправити його у відставку чи внести зміни до його складу, можна вирізнити чотири основні моделі державного правління: автократичну, парламентську, президентську і президентсько-парламентську.

Автократична модель ґрунтується на тім, що уряд призначається однією особою (монархом в абсолютних та дуалістичних монархіях, диктатором у диктаторських республіках) або невеликою групою осіб (військовою хунтою, керівництвом правлячої партії) і несе відповідальність перед ними (схема 1).

Схема 1

Автократична модель державного правління

Головна особливість автократичної моделі полягає в тім, що народ перебуває поза межами механізму формування урядової влади. Автократичні правління притаманні авторитарним і тоталітарним режимам, хоча в сучасних умовах вони часто прикриваються демонстративно-фасадною „демократією”. Тому при визначенні реального механізму державного врядування треба враховувати, як зазначає А. Кудряченко, не тільки конституційний статус державних інституцій, але і їх реальне становище та рівень дотримання ними засад розподілу влади [2, с. 26].

Парламентська модель виникла у Великій Британії, де 1701 року

функцію формування уряду було надано парламентові [3, с. 487]. В основі її наступний механізм: народ обирає парламент, парламентська більшість формує уряд, уряд відповідає за свою діяльність перед парламентом, який через вотум недовіри має право відправити уряд у відставку (схема 2).

Схема 2

Парламентська модель державного правління

Парламентські моделі функціонують і в монархіях (парламентські монархії), і в республіках (парламентські республіки). Особливість цієї моделі полягає в тому, що політичним лідером країни є не офіційний глава держави (монарх чи президент), а голова уряду. Причому у парламентських республіках президент здебільше теж обирається парламентом або спеціальною колегією виборщиків, яка складається з депутатів парламенту і представників місцевої влади (Індія, ФРН).

Президентська модель була заснована 1787 року конституцією США. В основі її наступний механізм: народ обирає парламент (але він суттєво в процес формування уряду не втручається) і президента, якому й надається право визначення та зміни складу уряду (схема 3).

Президентсько-парламентська модель, класичним взірцем якої вважається система державного правління Франції за часів П'ятої республіки, має такий політичний механізм: народ обирає парламент і президента, які спільно (за різними процедурами в різних країнах) формують уряд (схема 4).

Ця модель має найбільш складний механізм формування урядової влади, бо вимагає певного консенсусу між інституціями президента і парламенту. Внаслідок цього вона потенційно може провокувати кризи між цими інституціями, що на посткомуністичному просторі нещодавно унаочнили Киргизстан [4], Румунія [5] та Україна.

Схема 3

Президентська модель державного правління

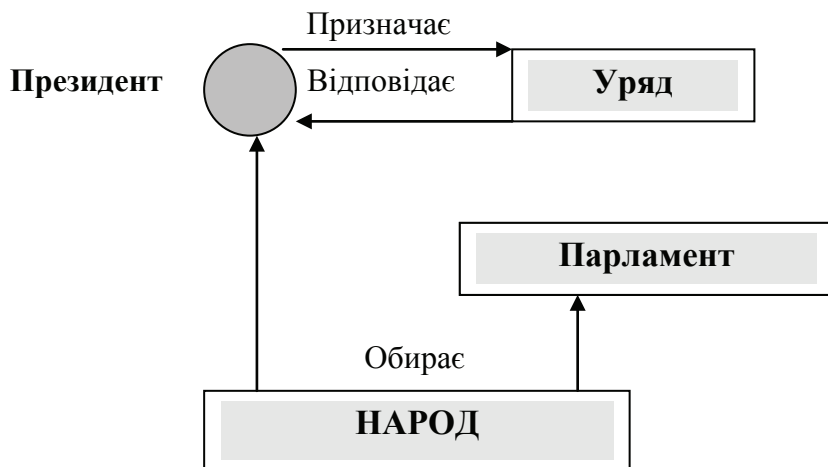
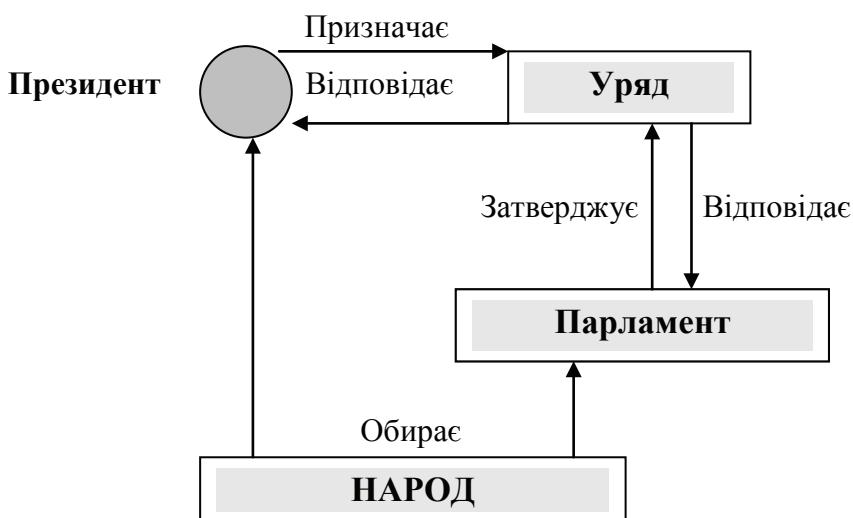

Схема 4

Президентсько-парламентська модель державного правління

Чи існує парламентсько-президентська модель?

П'ять років тому, з легкої руки колишнього Президента України Л. Кучми, у вітчизняний лексикон увійшло поняття парламентсько-президентського правління [6, с. 2; 7, с. 2]. Його коректність викликає великий сумнів, бо

чітких критеріїв, за якими можна було б відокремити парламентсько-президентське правління від президентсько-парламентського, а з іншого боку – від парламентського, ще не знайдено.

Таким не може вважатися обрання президента народом на загальнонаціональних виборах. „Парламентські системи, – зауважує Х. Лінц, – можуть включати й інститут президентства (при цьому президент обирається прямим народним голосуванням), однак президенти, як правило, не мають можливості серйозно суперничати з прем'єр-міністрами в усьому, що стосується владних повноважень” [8, с. 179]. В Австрії, Болгарії, Словаччині, Словенії та інших парламентських демократіях президент обирається на загальнонаціональних виборах, проте конституції цих країн позбавляють його реального впливу на визначення політичного забарвлення, складу та діяльності уряду.

Таким не може вважатися й право президента розпускати парламент або відправляти у відставку уряд, бо воно часто зводиться до формальної процедури, необхідної у чітко визначених конституцією випадках: розпуск парламенту – при його неспроможності сформувати у певний термін урядову владу; відставка уряду – при висловленні йому парламентом вотуму недовіри.

В останні роки для визначення моделі державного правління став використовуватися індексний аналіз [9]. Проте серед прихильників цього методу немає згоди щодо того, за якою кількістю показників і яких саме слід визначати індекс державного правління. При визначенні індексу однаковою кількістю балів одержують різні за своїм впливом на державне правління показники (приміром, призначення прем'єр-міністра та право законодавчої ініціативи) [9, с. 151]). До того ж постає питання: як визначити таку модель, в якій кількісні показники, притаманні ідеальним типам президентського і парламентського правління, врівноважені, як, скажімо, в Україні і Франції [9, с. 154]?

Побуває думка, що парламентсько-президентське правління виникає тоді, коли більшість парламенту контролює одна політична сила, а президент належить до іншої. Таке не раз траплялося у Франції: за „лівого” президента Ф. Міттерана двічі функціонував „правий” уряд (1986 – 1988 та 1993 – 1995 роки), а в першу каденцію „правого” президента Ж. Ширака – „лівий” уряд (1997 – 2002 роки). У цьому випадку парламентсько-президентське правління протиставляється президентсько-парламентському, за якого президент репрезентує політичну силу, яка контролює парламентську більшість. За такої ситуації вплив президента на формування державної політики значно посилюється. С. Веір, розкриваючи сутність державного правління у Франції, зауважує, що „прямо обраний президент має деяку владу над прем'єр-міністром і кабінетом, але за ним зберігається право нагляду за щоденною поведінкою уряду, якщо партійні зв'язки президента не дадуть йому фактичної влади над прем'єр-міністром” [10, с. 192]. Та у цьому випадку краще говорити

не про дві моделі державного правління, а про два цикли функціонування однієї моделі. Її часто визначають як „змішану” (але що, власне, змішали?) або „напівпрезидентську” (вада цього визначення полягає у втаємниченні парламентської складової механізму формування уряду).

До речі, й за парламентського правління президент, внаслідок свого становища в структурі правлячої партії, може мати пріоритет щодо прем'єр-міністра. У Молдові, наприклад, після конституційної реформи 2000 року президент втратив повноваження формувати уряд, він обирається парламентом. Але обрання 2001 року парламентом, де 71 місце з 101 здобула Компартія, президентом голови цієї партії В. Вороніна зробило його вплив на формування та діяльність уряду значно більшим, ніж вплив прем'єр-міністра.

Проти застосування поняття парламентсько-президентського правління свідчить і те, що авторитетна міжнародна організація „Freedom House”, яка здійснює моніторингові програми стану свободи і демократії, що охоплюють як увесь світ („Freedom in the World”, „Freedom in the Press”), так і окремі групи країн („Nation in Transit”, „Countries at the Crossroad”), його не використовує.

Проблема моделі державного правління у транзитології

Хоча світова політична практика доводить, що усталення ліберальних демократій може відбуватися і за парламентської моделі державного правління (Велика Британія), і за президентської (США), і за президентсько-парламентської (П'ята республіка у Франції), але серед фахівців домінує думка, висловлена свого часу Х. Лінцем, що парламентське правління „частіше призводить до встановлення стабільної демократії, особливо там, де існують глибокі політичні розбіжності та безліч політичних партій” [11, с. 179]. Х. Лінц, Г. О'Доннелл, А. Лійфарт, Е. Гаденіус, протиставляючи президентське правління парламентському, на користь останнього висувують наступні аргументи.

За парламентської моделі: 1) відбувається деконцентрація урядової влади; 2) члени кабінету діють більш самостійно; 3) уряд більш відповідальний та схильний до роботи у межах конституції, оскільки парламент може в будь-який момент відправити його у відставку; 4) створюються сприятливі умови для розбудови партійної системи.

За президентської моделі: 1) влада персоналізується; 2) міністри втрачають самостійність, бо змушені виконувати волю президента; 3) навіть поганий уряд може діяти протягом тривалого часу, оскільки його склад цілком залежить від президента; 4) народний мандат може дати підстави президентові вважати, що його політичне становище найвище в країні, внаслідок чого він може відмовитися визнавати конституційні межі своєї посади; 5) послаблюється роль партій, вони втрачають відчуття відповідальності [11; 12; 13; 14; 15].

Проте не всі фахівці в галузі транзитології погоджуються з такою

думкою. Д. Горовіц, опонуючи Х. Лінцу, зауважує, що встановленню авторитарних режимів у колишніх колоніях Великої Британії в Африці сприяла запозичена з метрополії парламентська модель, яка дозволяла „групі, що володіє парламентською більшістю, захопити контроль над державою”. До речі, перехід до президентського правління у Нігерії у 1978 - 1979 роках перешкодив „будь-якій групі населення контролювати всю країну за допомогою встановлення контролю над парламентом” [16, с. 199].

Державне правління посткомуністичних країн

Перебіг посткомуністичних трансформацій в цілому підтверджує висновки прихильників парламентського правління. Справді, з 19 посткомуністичних країн, які „Freedom House” на початок 2007 року визнала електоральними демократіями (за моніторингом програми „Freedom in the World” [17]), 15 (79 %) мають парламентську модель, 4 (21 %) – президентсько-парламентську і жодна не має президентської (таблиця 1).

Таблиця 1

Моделі державного правління у посткомуністичних демократіях

Парламентські (15)			Президентсько-парламентські (4)
Албанія	Македонія	Угорщина	Грузія
Болгарія	Монголія	Чехія	Польща
Естонія	Сербія	Чорногорія	Румунія
Латвія	Словаччина	Молдова (з 2000 р.)	Україна
Литва	Словенія	Хорватія (з 2000 р.)	

У жодній з посткомуністичних країн, в яких політичні режими набули авторитарну якість, не було парламентського правління (таблиця 2).

Таблиця 2

Моделі державного правління у посткомуністичних автократіях (відповідно до конституційних актів)

Президентські (4)		Президентсько-парламентські (5)		
Азербайджан	Туркменістан	Вірменія	Росія	Казахстан (з 2007 р.)
Таджикистан	Узбекистан	Білорусь		Киргизстан (з 2005 р.)

Хоча після змін у конституціях Киргизстану і Казахстану президентсько-парламентські правління в посткомуністичних автократіях стали переважати президентські, та, як зауважує А. Кинєв, „якщо в країні існує монополія на владу, то конституційне розмежування повноважень стає формальним і не відіграє тієї ролі, яка йому визначається в демократичних

суспільствах" [18, с. 128]. Внаслідок того, що парламентські (як, утім, і президентські) вибори не є вільними і прозорими, політичні режими цих країн не визнаються демократичними.

Специфіка таких політичних систем полягає в тому, що через недемократичні „вибори” створюються „кишенькові” парламенти, у яких абсолютна (а нерідко й конституційна) більшість місць належить пропрезидентським депутатам, структурованим у політичну партію, яка за своєю генезою і сутністю є клієнтелою президента („Єдина Росія” у Росії, „Нур Отан” у Казахстані), або взагалі позапартійним (з 110 депутатів палати представників Білорусі тільки 17 представляють політичні партії [19, р. 104]), що дає можливість президентській владі легко маніпулювати атомізованим депутатським корпусом.

Парламентська модель в умовах посткомуністичних трансформацій

П'ятнадцять років тому впровадження парламентського правління в посткомуністичних країнах здавалося вельми проблематичним: парламентська модель ефективна за існування потужних демократичних партій. У суспільствах, що переходили до демократії від авторитарних режимів, політичні партії утворювалися на ґрунті або при підтримці автономних громадських структур, що існували й за попередньої влади (підприємницькі асоціації, профспілки, селянські союзи, церква тощо). Тоталітарні ж режими намагалися не допустити будь-яких форм громадянської самоорганізації. Проте парламентська модель більш-менш успішно функціонує нині в більшості посткомуністичних країн. Виникає питання: які чинники зумовили становлення парламентських систем в умовах посткомунізму?

На нашу думку, до них слід віднести наступні.

Довоєнні системи країн Середньо- і Південно-Східної Європи та Балтії, в яких у посткомуністичну добу утвердилося парламентське правління, не були демократичними (окрім Чехо-Словаччини), але деякі елементи політичної демократії вони у собі містили. В цих країнах існували інститут парламентаризму та багатопартійність за участю опозиційних до уряду партій, періодично проводилися напіввільні (у Чехо-Словаччині – вільні) вибори, завдяки чому в їх політичній культурі були напрацьовані певні демократичні стереотипи.

В Болгарії і Чехо-Словаччині за комуністичного правління існувала фасадна багатопартійність. Хоч „союзницькі партії” були сателітами, але політична система зберігала у латентній формі структурні передумови для відновлення політичного плюралізму.

Колишні правлячі партії переважної більшості цих країн утворилися на основі інсталяції до комуністичних партій і партій соціал-демократичного спрямування. Наявність у них соціал-демократичних елементів постійно породжувала ревізіонізм. У період кризи комуністичних режимів правлячі партії перейшли на позиції соціал-демократії, що сприяло поваленню

режимів. У посткомуністичну епоху в Албанії, Болгарії, Угорщині на ґрунті конкуренції екскомуністичних (лівоцентристських) партій з партіями, що виникли з антикомуністичної опозиції (правоцентристськими), утворилися біполярні партійні системи.

Комуністичні (тоталітарні) режими функціонували в цих країнах близько 50 років, а отже в посткомуністичну добу в суспільному житті була й та генерація населення, політична соціалізація якої почалася в докомуністичний період. До того ж комуністичні режими в них мали переважно інсталюване походження, тобто виникли не на власному соціальному ґрунті, а були насаджені Радянським Союзом напередодні і після Другої світової війни. Антикомуністичне народне повстання 1956 року в Угорщині, „празька весна” 1968 року в Чехо-Словаччині засвідчили, що суспільна свідомість не сприймала їх як власні.

Геополітичне становище цих країн сприяло консолідації їх політичних еліт на ґрунті прагнення приєднання до європейської та євроатлантичної спільноти, яка висуває до своїх членів високі демократичні вимоги. Навіть урядовці Сербії (яка істотно постраждала від воєнної операції НАТО 1999 року) заявляли про необхідність приєднання своєї країни не тільки до ЄС, але й до НАТО [20].

Таким чином, перехід до демократії, що розпочався після повалення комуністичних режимів, для країн Середньо- і Південно-Східної Європи та Балтії у певному сенсі являє собою процес повернення до своїх довоєнних політичних традицій та до європейського геополітичного поля. Такий тип транзиту М. Мілова назвала „реставраційним” [21, с. 123].

Серйозну проблему для впровадження парламентського правління у посткомуністичних країнах становило те, що більшість з них (23 з 29) являли собою новоутворені держави, в яких ще не склалися політичні нації. Формування політичних націй передбачає інтеграцію титульних (державотворчих) етносів з етнонаціональними меншинами. Але через певні історичні обставини чимало етнонаціональних меншин не дуже схвально сприйняли розпад СФРЮ й СРСР та створення національних держав. Брак національної єдності, що проявляється в усвідомленні більшістю громадян своєї належності до певної політичної спільноти, на думку фундатора транзитології Д. Растоу, є головною перешкодою для переходу до демократії [22, с. 7].

В деяких посткомуністичних державах парламентська модель була впроваджена завдяки моноетнічності політичної еліти. Але це часто траплялося й через відхилення від загальновизнаних демократичних стандартів. В Естонії та Латвії, наприклад, „мігранти”, особи, що прибули до цих країн за роки радянської окупації та їх нащадки (за винятком тих, хто брав участь у національно-визвольних руках), які становлять близько третини населення, були позбавлені громадянства, а отже й політичних прав [23, с. 65, 69]. Проте такі заходи, завадивши формуванню антисистемних партій, створили умови для розбудови ефективного

механізму парламентського врядування.

З лояльністю до новоутвореної національної держави з боку вихідців з інших республік колишньої СФРЮ пов'язане право набуття громадянства у Словенії [24, с. 291]. У Хорватії перехід до парламентського правління стався після смерті авторитарного президента Ф. Туджмана, який завдяки застосуванню воєнної сили захистив державну незалежність і територіальну цілісність країни, ліквідував сепаратистське утворення – Республіку Сербська Країна. Але це стало причиною втечі з країни близько 200 тисяч сербів, внаслідок чого виникла „етнічно чиста” хорватська держава, в якій проживає лише 4 % не хорватів [23, с. 508].

У Молдові впровадження парламентської моделі стало можливим завдяки тому, що політичні сили країни (комуністи, націоналісти, демократи) консолідувалися на ґрунті встановлення суверенітету молдовської держави над Придністров'ям. Проте виникає сумнів щодо збереження цієї моделі у випадку вирішення придністровського конфлікту мирним шляхом, коли до політичного поля країни буде залучено близько півмільйона жителів Придністров'я.

Таким чином, основними передумовами усталення парламентської демократії в деяких посткомуністичних країнах стали наявність певних традицій парламентаризму в дототалітарний період і консолідація політичних еліт на ґрунті пріоритету національних інтересів, європейських та євроатлантичних зовнішньополітичних орієнтацій.

Таких передумов немає в більшості пострадянських країн. Це, зокрема, стосується Грузії та України, які після своїх „кольорових” революцій поліпшили показники демократичного розвитку. Нині на пострадянському просторі тільки 6 країн визнаються електоральними демократіями [25]. У чотирьох з них (Естонія, Латвія, Литва, Молдова) функціонують парламентські моделі державного правління, у двох (Грузія, Україна) – президентсько-парламентські. Але як у Грузії, так і в Україні відбуваються гострі дискусії щодо переходу до парламентського правління. Однак те, що ці країни не мають історичних традицій парламентаризму (в європейському розумінні), а також в них не сконсолідовані політичні еліти, то виникає сумнів щодо позитивного впливу парламентської моделі на розвиток демократичного процесу у разі її запровадження.

Висновки в контексті майбутньої конституційної реформи в Україні

Рациональність моделі державного правління опосередковується характером політичних відносин, які склалися в тому чи іншому суспільстві. Парламентська модель ефективна в суспільствах, у політичній культурі яких виникло домінуюче поле демократичної культури, або, принаймні, існує консенсус між політичними елітами стосовно цілей суспільно-політичного розвитку. Якщо таких умов немає, то парламентське правління, екстраполюючи політичні конфлікти на механізм формування

урядової влади, породжує її нестабільність, що несе загрозу демократії.

Президентська модель спроможна не допустити такої екстраполяції шляхом персоналізації державного правління. Оскільки за президентського правління уряд формується президентом, то навіть в ситуації загострення політичного конфлікту зберігається можливість формування відносно стабільної урядової влади. Тим, хто стверджує, що посилення владних функцій інституції президента не відповідає європейській практиці, варто нагадати, що вихід з тяжкої політичної кризи кінця 1950-х років у Франції стався саме завдяки скасуванню парламентської моделі та надання президентові повноважень щодо формування та діяльності урядової влади [26, с. 406 - 426]. Роль президента Франції у розв'язанні кризових ситуацій унаочнює стаття 16 Конституції Французької Республіки, яка передбачає: „Коли інститути Республіки, незалежність Нації, цілісність її території або виконання її міжнародних зобов'язань опиняються під серйозною та безпосередньою загрозою, а нормальне функціонування конституційних державних властей припинено, Президент Республіки після офіційної консультації з Прем'єр-міністром, з головами палат, а також з Конституційною Радою вживає заходів, які диктуються цими обставинами” [27, с. 38].

Проте до збільшення президентських повноважень треба ставитися з великою обережністю, особливо в умовах процедурної демократії [28, с. 24]. Якщо демократична складова не стала ще домінуючим полем політичної культури суспільства, збільшення повноважень глави держави загрожує авторитаризацією політичного режиму.

У політичній науці існувала думка, що перехід від тоталітаризму до демократії має здійснюватися через період функціонування прогресивного авторитарного режиму [29]. Але за будь-якого авторитарного режиму надзвичайно великого значення набуває особистість політичного лідера. Для того, щоб через авторитаризм прийти до демократії, президент повинен мати відповідні особисті якості: компетентність щодо вирішення нагальних проблем суспільного розвитку, твердий характер, демократичні переконання. Якщо таких якостей немає, то авторитарний режим, як правило, набуває реакційного характеру, що може на тривалий період загальмувати процес демократизації або повернути траєкторію суспільного розвитку назад.

Проблема раціональності державного правління для посткомуністичних суспільств, які не мають демократичних традицій і в яких не відбулося консолідації політичної еліти на ґрунті пріоритету національних цінностей, а політичний конфлікт має поліфонічний та гострий характер, полягає в тому, як при певній персоналізації виконавчої влади зберегти демократичні засади політичного устрою. Вирішення цієї проблеми вбачається в запровадженні такої системи, за якої інституція парламенту була би здатною запобігти можливим авторитарним зазіханням з боку президента, а інституція президента, у свою чергу, могла нейтралізувати небезпеку

для демократичного розвитку і становлення національної державності, які можуть йти від парламенту.

Проте така модель конче потребує незалежної (не ангажованої політичними силами) судової влади (особливо конституційного суду), яка була би спроможною розв'язувати конфлікти, що виникають між інституціями президента і парламенту, й нейтралізувати загрози, що йдуть від деструктивних (щодо демократичного розвитку суспільства і розбудови суверенної національної державності) сил.

У зв'язку з останнім варто нагадати, що у Західній Німеччині в період переходу від тоталітаризму до демократії конституційний суд ФРН двічі ухвалював рішення про заборону діяльності політичних партій (1952 року – неонацистської Німецької імперської партії, 1956 року – Комуністичної партії Німеччини). Підставою для прийняття таких рішень була стаття 21 Основного Закону ФРН, яка проголошує: „Партії, які за своїми цілями або поведінкою своїх прихильників прагнуть заподіяти шкоду основам вільного демократичного ладу чи ліквідувати його, або поставити під загрозу існування Федеративної Республіки Німеччини, неконституційні. Питання про неконституційність вирішує федеральний конституційний суд” [27, с. 114].

Література:

1. **Ющенко В.** Україні потрібна Конституція національного розвитку // Дзеркало тижня. – 2007. – 23 лютого. – С. 1, 3.
2. **Кудряченко А.** Чотирнадцять президентів. Порівняльний аналіз систем влади держав Центральної та Східної Європи в контексті вітчизняного досвіду конституційної реформи // Віче. – 2006. – № 21 - 22. – С. 26 - 28.
3. Всемирная история в 10 томах / Под ред. Е. М. Жукова, Е. С. Варги, В. П. Волгина и др. – Т. 5. – М.: Соцэкклитиз, 1958. – 782 с.
4. **Кравченко В.** Круті віражі Курманбека Бакієва // Дзеркало тижня. – 2007. – 14 квітня. – С. 5.
5. **Кім В.** Дев'ятий вал капітана Бесеску // Дзеркало тижня. – 2007. – 28 квітня. – С. 7.
6. Звернення Президента України Леоніда Кучми з нагоди 11-ої річниці незалежності України // Урядовий кур'єр. – 2002. – 28 серпня. – С. 1 - 2.
7. Телевізійне звернення Президента України Леоніда Кучми з нагоди підписання Указу про винесення на всенародне обговорення проекту Закону України „Про внесення змін до Конституції України” // Урядовий кур'єр. – 2003. – 7 березня. – С. 1 - 2.
8. **Лінц Х. Дж.** Небезпеки президентства // Глобальне відродження демократії / За ред. Л. Даймонда, М. Платтнера. – Львів: Ахілл, 2004. – С. 178 - 206.
9. **Зазнаев О. И.** Индексный анализ полупрезидентских государств

Европы и постсоветского пространства // Полис. – 2007. – № 2. – С. 146 – 164.

10. **Веір Ст.** Первинний контроль і допоміжні заходи. Порівнювальне дослідження демократичних інститутів у шести країнах // Визначення та вимірювання демократії / За ред. Д. Бітема: пер. з англ. – Львів: Літопис, 2005. – С. 159 – 215.

11. **Лінець Х. Дж.** Небезпеки президентства // Глобальне відродження демократії / За ред. Л. Даймонда, М. Платнера. – Львів: Ахілл, 2004. – С. 178 – 197.

12. **Лінець Х. Дж.** Переваги парламентаризму // Глобальне відродження демократії / За ред. Л. Даймонда, М. Платнера. – Львів: Ахілл, 2004. – С. 212 – 221.

13. **О’Доннелл Г.** Делегативна демократія // Глобальне відродження демократії / За ред. Л. Даймонда, М. Платнера. – Львів: Ахілл, 2004. – С. 145 – 160.

14. **Лійфарт А.** Конституційний вибір для нових демократій // Глобальне відродження демократії / За ред. Л. Даймонда, М. Платнера. – Львів: Ахілл, 2004. – С. 222 – 235.

15. **Гаденіус Е.** Тривалість демократії: інституційні чинники на противагу соціоекономічним // Визначення та вимірювання демократії / За ред. Д. Бітема: пер. з англ. – Львів: Літопис, 2005. – С. 94 – 128.

16. **Горовіц Д. Л.** Порівняння демократичних систем // Глобальне відродження демократії / За ред. Л. Даймонда, М. Платнера. – Львів: Ахілл, 2004. – С. 198 – 211.

17. www.freedomhouse.org/template.cfm?page=368&year=2007

18. **Кынев А. В.** Институт президентства в странах Центральной и Восточной Европы как индикатор процесса политической трансформации // Полис. 2002. – № 2. – С. 126 – 137.

19. Nations in Transit 2004. Democratization in East Central Europe and Eurasia / Ed. by A. Motyl, A. Schnitzer. – N.Y.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – XVII, 666 p.

20. **Сіліна Т.** Втручання НАТО на Балканах було необхідне. Тільки воно дуже запізнилося: інтерв’ю з міністром закордонних справ Сербії Вуком Драшковичем // Дзеркало тижня. – 2006. – 1 липня. – С. 1, 4.

21. **Мілова М. І.** На шляху до парламентської демократії: болгарський варіант: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2005. – 328 с.

22. **Растоу Д.** Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5 – 15.

23. **Газін В. П., Копилов С. А.** Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002 роки). – К.: Либідь, 2004. – 624 с.

24. **Задохин А. Г., Низовский А. Ю.** Пороховой погреб Европы. – М.: Вече, 2000. – 416 с.

25. [www.freedomhouse.org.hu/images/fdh_galleries\(NIT2007\)/raiting](http://www.freedomhouse.org.hu/images/fdh_galleries(NIT2007)/raiting)

26. История Франции: в 3-х тт. / А. З. Манфред (отв. ред.). М.: Наука,

1973. – Т. 3. – 599 с.

27. Конституции зарубежных стран. Сборник / Сост. В. Н. Дубровин. – М.: Юрлитинформ, 2000. – 366 с.

28. **Романюк О.** Транзитивні демократії (про визначення характеру політичних режимів перехідних суспільств) // Людина і політика. – 2004. – № 2 – С. 23 - 30.

29. **Мигранян А. М.** Реформа политической системы: взгляд политолога // Философские науки. – 1989. – № 9. – С. 17 - 25.

Партійна система Болгарії в контексті сучасних європейських тенденцій

Марія Мілова,
кандидат історичних наук,
завідуюча кафедрою соціальних наук
Одеської державної академії холоду

Автор доводить, що процеси партизації у політичному житті посткомуністичної Болгарії, як і інших країн ЦСЄ, відбувалися згідно з європейськими тенденціями еволюції партій, що впливає як на сучасний стан, так і на перспективи розвитку партійної системи країни.

У європейських країнах політичні сили концентруються навколо більш-менш визначених основних ідеологічних полюсів, які умовно можна конкретизувати як консерватизм, лібералізм і соціал-демократизм, хоча кожна з цих ідеологій має свої ліві, праві та помірковані сегменти. Водночас існують соціально-політичні сили, зорієнтовані на різні варіанти радикалізму, тобто виступають за межі політичної системи. Однак у програмах та в політиці основних партій розвинених країн немає чітко визначених ідеологічних течій, навпаки – спостерігається поєднання соціал-демократичних, ліберальних та консервативних елементів. Це пояснюється історією соціально-політичного розвитку західних держав, в яких існувала більш-менш чітка кореляція між характером голосування різних груп виборців та їх соціально-класовим становищем.

Проблеми становлення і розвитку багатопартійності, особливо на посткомуністичному просторі, останнім часом стали об'єктом пильної уваги західноєвропейських, а також болгарських, українських та російських науковців. Це переважно проблеми ідеологічної орієнтації, особливості розвитку партій та їх еволюція, електоральні настрої та електоральна політика, партії та представництво інтересів [1, 3 - 4, 7 - 8, 10, 12, 15].

Починаючи з 1970 - 1980-х років, у Європі відбувалася певна трансформація змісту поділу на лівих та правих, і нові партії, які виникали пізніше, посилили великі партійні групи (ліво-ліберальні партії належать до групи лівих партій, а нові ультраправі партії – до правих). Отже поділ на лівцю чи правцю, який сформувався у період оформлення і консолідації демократії, залишається універсальною ознакою сучасних

партійних систем.

Показником лівого і правого напрямку може бути ставлення не до загальносвітових процесів у цілому, а лише до необхідності зміни соціально-економічного устрою у своїй країні. Саме з огляду на таку позицію ліберали і консерватори у країнах, де відбуваються значні соціальні зміни, ситуаційно сприймаються як ліві, що виступають за кардинальні зміни в соціально-економічному ладі. Відповідно, ліві – як праві консерватори, що активно протидіють впровадженню у суспільне життя ліберально-буржуазних принципів. У країнах із стійкою демократичною традицією ці два крила врівноважують одне одного, забезпечуючи політичну стабільність. Там, де стабільності немає, екстремістські сили, поборюючи одна одну з певних конкретних питань, виступають спільно як протипага демократичному центрові, який трактується як „слабка влада”. Себе вони розглядають як уособлення сили і порядку. Тому країні ліві і країні праві організації сходяться на ґрунті негативного ставлення до демократії і прагнення „встановити порядок”. З таких приблизно позицій виступають сучасні радикальні угруповання в Болгарії з деяким націоналістичним забарвленням, зокрема „Атака”.

Сучасні політичні партії є виразниками певних групових інтересів. Суперечливим є лише питання про те, наскільки жорстко прив’язані ці політичні утворення до існуючих у суспільстві меж соціально-класового поділу. Адже електорат усіх без винятку політичних партій є змішаним у соціально-класовому аспекті: свідомість та політична орієнтація людей визначається нині не тільки соціальною приналежністю. Існує тенденція до „проблемної мобілізації” населення європейських розвинених країн, коли головну роль у підтримці певного лідера відіграє не його партійна приналежність, а націленість на вирішення конкретного політичного питання.

В останні десятиріччя, як відмічають дослідники [14, с. 274 - 276], спостерігається тенденція порушення кореляції між голосуванням виборців за ту чи іншу партію та їх приналежністю до окремої соціальної групи. Знижується чисельність робітників у соціал-демократичних партіях. Представники з низькими прибутками голосують за партії ліберальної та консервативної орієнтації, а представники середніх верств – за соціал-демократичні та інші ліві партії. У більшості партій спостерігається тенденція до орієнтації не на традиційно „свої” чітко визначені групи виборців, а на гетерогенний за складом електорат, на який претендують інші партії.

Більшість великих партій, в тому числі й соціал-демократичні, давно не є класовими, а перетворилися на так звані „народні партії”, що претендують на представництво всіх соціальних прошарків (верств) населення. Концепція „народної партії” змушує всі партії, як лівої, так і правої орієнтації, формулювати власні позиції з багатьох проблем для залучення на свій бік нових прихильників шляхом включення в

програми відповідних вимог. У болгарському партогенезі на роль „народної партії”, наприклад, претендувала права партія СДС, яка стала членом Європейської народної партії (ЄНП).

Спостерігається й тенденція поступової трансформації політичного простору з суперництва (боротьби) до аналогу ринку, коли традиційна форма мобілізації прихильників за допомогою організаційної структури та агітації силами активістів поступається місцем все більш витонченим інформаційно-рекламним технологіям, які впливають на „обробку” масової свідомості. Це дає підстави дослідникам відзначати, що простежується тенденція до витіснення партій як „головних діючих сил політичного процесу” організаціями фахівців з продажу політичних товарів, які забезпечують формування, вивчення попиту та доставку споживачам необхідної інформації. Партія як організаційна структура, що мала забезпечувати представництво інтересів окремих соціальних груп і прошарків, втрачає своє значення.

Такі висновки базуються на тенденціях, що простежуються в останні роки в більшості країн Європи, а саме: скорочення чисельності партій, розмивання організаційної структури, пом’якшення статутних вимог, еkleктика партійних програм, „театралізація та персоналізація політики” [5, с. 26 - 27]. Однак постає питання, чи справді такі тенденції свідчать про деградацію партій як політичного інституту, або якою мірою організаційне „розмивання” чи послаблення пов’язане з втратою ними представницьких функцій і розвитком представницької демократії в цілому?

Врізні періоди і в різному соціальному середовищі зміст представницьких функцій може значно відрізнятися. Тому немає нічого дивного, що нині представництво набуває інших форм, про які, зокрема, пише П. Майр: кадрові партії, що виконують роль опікунів, покровителів; масові партії, представникам яких громадянське суспільство передає свої повноваження; партії-брокери, які конкурують, пропонуючи суспільству посередницькі послуги у відносинах з державою; партії-картелі, які значно віддалилися від суспільства і стали агентами держави [16, с. 111]. Поширюється тенденція до послаблення ролі місцевих організацій, зв’язків з центральним апаратом при одночасному зростанні ролі представників партії в органах державної влади. Це підтверджується і порядком фінансування партій не тільки за рахунок внесків і спонсорів, а й прямим державним субсидуванням, що робить партію не стільки елементом громадянського суспільства, скільки держави [16, с. 140 - 141].

Такі тенденції не завжди позитивно впливають на розвиток партій посткомуністичних країн, які часто механічно копіюють досвід розвинених держав. В Болгарії, зокрема, про ці процеси йдеться в програмних заявах БСП, СДС та інших партій.

З визначень, що з’явилися останнім часом, на думку російського дослідника Ю. Коргунока, найбільш вдалим є формулювання „оновлена (модернізована) кадрова партія” (modern cadre party), запропонована Р.

Коле, і яку розуміють як гібрид масової за формою і кадрової за змістом партії. У ній домінують лідерські групи, в першу чергу – парламентська фракція, але вони змушені рахуватися з низовими організаціями і багато в чому підзвітні їм. Питома вага членів партії відносно до її виборців є невеликою, але інститут індивідуального членства зберігає своє значення як джерело фінансування і рекрутування кандидатів, та й взагалі як гарантія підтримки організації „в тонусі”. Вертикальні зв’язки зберігаються, але більше для іміджу і забезпечення належного рівня внутрішньої демократії. Таке становище дає підстави вважати цю еволюцію деволюцією, тобто процесом повернення від масової партії до кадрової [5, с. 33].

Перехід партійного апарату до рук професіоналів, менеджерів, які вирішують не політико-адміністративні, а спеціалізовані технічні завдання; послаблення вертикальних внутрішньопартійних зв’язків і обумовлене цим прагнення апелювати не до пересічних членів та прихильників, а до громадської думки; домінування в партійному житті публічних політиків, персоналізація партійного керівництва; фінансування партійної діяльності не за рахунок членських внесків, а за рахунок підтримки групами інтересів і благодійними фондами. Такі основні характеристики сучасних електорально-професійних партій.

Домінування масової партії в Європі в другій половині XX століття було пов’язане з розширенням виборчого права, коли основну частину електорату становив робітничий клас. Витіснення цієї форми партійної організації електорально-професійною (модернізованою кадровою) пов’язане з бурхливим розвитком середнього класу, скороченням робітничого класу в загальній чисельності населення, а також зі значним підвищенням їх добробуту та освітнього рівня. Маємо погодитися з дослідниками, що оскільки виборчому праву наприкінці XX – початку XXI століття розширюватися вже нікуди, то еволюція партійних організаційних форм може обумовлюватися зміною характеру відносин представництва всередині партії, а також між партіями і виборцями. Ця теза підтверджується сучасними партійними процесами як у розвинених демократичних, так і в посткомуністичних державах, зокрема в Болгарії.

Існує тенденція до збільшення фрагментації партійних систем, розширення спектра партійно-політичних альтернатив, зростання впливу нових соціальних рухів та екологічних партій, які створюють додаткові проблеми для партій традиційних. Збільшується „автономія” виборців у ставленні до партії тощо. Такі тенденції неминуче відбиваються в партійному сьогоденні, що сприяє появі гібридних форм. Форми партійної організації, які сформувалися в певних історичних умовах, прагнуть адаптуватися до сучасних реалій, які значно змінилися. Масові партії, наприклад, БСП, жадають не допустити подальшого зниження своєї чисельності, розширюють права рядових членів. В інших країнах

відбуваються референдуми з найважливіших проблем партійного життя (навіть стосовно виборів керівних органів на різних рівнях), регулярні опитування з метою з'ясувати точку зору рядового складу з конкретних питань тощо.

З поглибленням європейської інтеграції формуються транснаціональні партійні блоки, в яких національні партії держав-членів спільно працюють над втіленням волевиявлення громадян ЄС в життя, і, безумовно, впливають на політичні процеси в окремих країнах. Серед них: Європейська народна партія – Християнські демократи (ЄНП/ХД), Соціал-демократична партія Європи (СДПЄ), Партія європейських соціалістів (ПЕС), Європейська ліберально-демократична партія реформ (ЄЛДПР) та інші. [Докл.: 14, с. 276 - 301]. Як зазначалося вище, провідні болгарські партії протягом демократичного транзиту стали членами більшості перелічених наднаціональних партій, а зі вступом Болгарії до ЄС представників болгарських партій (18 депутатів) було обрано до Європейського парламенту.

Задля більш-менш об'єктивної оцінки перспектив розвитку політичних партій у Болгарії, як і партійної системи в цілому, сучасну ситуацію слід розглядати з таких позицій: по-перше, що то є правляча коаліція і що виграє кожна з партій, яка перебуває в коаліції, і наскільки вдається зберігати власні ідейні програмні пріоритети; по-друге, що виграє виборець від тієї політики, яку проводить партія, за яку він голосував; по-третє, що виграє Болгарія як демократична держава? З таких позицій можна конкретизувати перспективи і стратегію кожної політичної сили, що домінують на політичному просторі Болгарії.

У Болгарській соціалістичній партії (БСП), яка три роки формує уряд, сталося багато змін як організаційного, так і змістового характеру. Та поряд зі збереженням фінансової та економічної стабільності в країні, політичними досягненнями щодо вступу до ЄС, поступовим підвищенням доходів населення, зниженням рівня безробіття, позитивними результатами виборів до Європарламенту, місцевих органів влади тощо, залишаються старі проблеми і виникає багато нових, до вирішення яких, як з'ясувалося, БСП не готова.

Керівництво партії та політична еліта відверто говорять про кризу представництва та кризу очікувань громадян, які пов'язували надії на покращення життя з лівою політикою БСП та „Коаліцією за Болгарію” в цілому. Така криза не є проблемою лише лівих партій Болгарії, а й усіх традиційних партій в Європі, які не мають чітко визначеної лівої чи правої ідеології. БСП продовжує втрачати традиційний електорат, який голосував за неї на початку 1990-х років. Спостерігається „автономність” певної частини розчарованого активного електорату, оскільки він не може впливати на політику обраної ним партії. У БСП розуміють, що об'єктивні умови сучасного розвитку потребують не косметичних змін, а глибокого реформування партії, що відповідало б не тільки викликам сьогодення, а

й майбутнього.

Негативні тенденції, що проявилися в недостатньому оновленні керівного складу практично на всіх рівнях, обмеженні прямого діалогу з членами і прихильниками партії та структурами громадянського суспільства, прагненні на місцевому рівні проводити самостійну, незалежну від центру політику, захищаючи приватні і корпоративні інтереси, кулуарне прийняття відповідальних кадрових і політичних рішень, дають підстави говорити про кризові явища не тільки у середовищі лівих сил, а й у партійній системі в цілому.

Недовіра до традиційних партій, що посилюється, та їх неспроможність нести відповідальність за становище в суспільстві, потреба у нових особистостях-лідерах, невирішеність соціальних проблем призвели до постійного сповзання вимог від соціального до національного змісту і стимулювання націоналізму, що відбилося на голосуванні за радикальні політичні угруповання. Ці кризові явища свідчать про необхідність реформ як у державних інститутах, так і в конкретних методах і формах партійної роботи. Звідси й пошук нових ідей, різних варіантів структурної перебудови та методів партійної діяльності. На це спрямовувалася дискусія щодо вироблення нової програми і нового статуту партії. У проекті цих документів ставка робиться на соціальну ідентичність БСП як партії демократичного соціалізму [6].

У дискусіях з основних положень концепції нового статуту БСП були визначені основні напрями, що передбачають відкритий діалог на всіх рівнях організаційної побудови партії, а також залучення наукових кіл і структур громадянського суспільства, використання досвіду лівих європейських організацій (зокрема, ПЕС і СИ), які довели свою життєздатність. Пропонується створити систему політичної освіти в партії, яка має передбачати оволодіння основами політичного знання на всіх рівнях, формування професійного складу управлінців, звітування та контроль за депутатами не тільки на місцевому, але й на державному рівні, необхідність формування цілісної кадрової системи та її демократизація. Це питання, на які має дати відповідь БСП, аби не втратити довіри громадян.

У доповіді Б. Величкова, одного з керівників БСП, на міжнародній конференції „Сучасні виклики і оновлення соціал-демократії”, яка відбулася в Софії 2006 року, було визначено низку проблем, без вирішення яких неможливе сучасне реформування і модернізація БСП. Серед них: чітке визначення місця, характеру політики і рівня відповідальності партії у складі коаліції з Національним рухом Симеона Другого (НРСД) і Рухом за права та свободи (РПС), яка є безпрецедентною в політичному та ідеологічному плані. Однак, як підкреслювалось у Політичній резолюції 46 з'їзду БСП, така коаліція є „необхідним політичним компромісом в ім'я держави та її європейського майбутнього” [13]. Тобто провідні політичні сили продемонстрували політичний прагматизм, який диктувався

бажанням бути прийнятими до Європейського Союзу.

Основні критики політики БСП підкреслюють, що в складі коаліції БСП не проводить лівої соціальної політики, яку обіцяла на виборах. Прагнення втримати владу змушує її схилитися до правої ліберально-соціальної політики. Проблеми „поправління” БСП спостерігаються не стільки в самій партії, скільки у її політиці. Стосовно цього у партійних лавах відбуваються серйозні дебати, які, на думку А. Лілова, не можна розглядати як кризу партії [6].

Політичні процеси 2007 року дозволяють, на думку автора, розглядати два варіанти можливого розвитку подій. Перший: узгодження подальшої політики трьох партій та значна робота щодо пояснення „власним” виборцям необхідності такої поведінки, що зможе зняти напругу в суспільстві та підкреслить ступінь відповідальності кожної політичної сили. Наприклад, багато представників лівих партій та їх електорату вважає, що БСП бере на себе значно більше відповідальності, ніж має нести в складі коаліції з НРСД і РПС.

Другий варіант – це ініціювання дострокових виборів з метою заручитися підтримкою та довірою громадян щодо проведення лівої соціально-економічної політики. Цей варіант підтримують праві сили, особливо СДС. Однак всі розуміють, що це додасть небажаної напруги в болгарському суспільстві. Цей варіант ускладнюється й тим, що в країні спостерігається серйозна недовіра до всіх політичних партій. Нині в Болгарії немає партії, яка б могла самостійно сформувати уряд. Це розуміють і в БСП. Тому найбільш зручний вихід для партій і Болгарії полягає в тому, щоб допрацювати до кінця мандату, сконцентрувавши зусилля на проведенні ефективної внутрішньої політики, яка б забезпечувала успіхи в економіці та підвищення життєвих стандартів громадян. Збереження політичної та економічної стабільності має стати доказом демократичного розвитку Болгарії як члена ЄС і зміцнювати її позиції в європейській спільноті. У цьому випадку зовнішній фактор відіграє чи не першорядну роль.

Значною проблемою, яка обговорюється в суспільстві, є партнерство з РПС, яке змушує БСП поступатися інтересами свого електорату і проводити ліберальну праву політику. Компроміси – явище звичайне для коаліції, але вони не можуть досягатися лише за рахунок лівої політики, вважає лідер „нових лівих” А. Лілов. БСП – головна сила в коаліції, вона отримала довіру і підтримку на проведення соціально-ліберальної політики, однак фактично здійснюється ліберально-соціальна модель, тобто не реалізується теза про „соціально відповідальний уряд”, яка була визначальною на парламентських виборах 2005 року [13]. Таким чином, БСП наближається, у кращому випадку, до політичного центру, що не може не викликати невдоволення лівого електорату і окремих груп в партії.

Складається враження, що 2006 рік у розвитку БСП був успішнішим, ніж 2007, оскільки БСП робила все для того, щоб підтвердити незмінність

дати вступу до ЄС. Однак за останній рік, з одного боку, проявилось багато соціальних негараздів, пов'язаних з великими надіями на наближення до європейських стандартів життя.

З іншого ж боку, суспільство має звикати до відповідальності за стан справ у суспільстві не тільки керівництва країни, але й кожного громадянина.

Проведені восени 2007 року вибори до місцевих органів влади дають підставу говорити про зміщення пластів у політичній системі Болгарії, про певні тенденції переструктурування політичного простору. Це було своєрідним тестуванням політичних партій на предмет їх виживання в умовах сучасної Болгарії як частини європейського демократичного простору.

У п'ятих за ліком місцевих виборах взяли участь 88 національних і регіональних партій та коаліцій, тобто на 58 менше, ніж у виборах 2003 року. Ці вибори, вважають політологи, відкривають нові можливості для місцевих громад щодо використання єврофондів, визначення серйозних економічних інтересів на місцях, про що свідчить обрання представників бізнес-формацій, громадянських об'єднань. Хоча вони представлені одним - двома місцями у місцевих радах, але в цілому в країні становлять значну силу. Вибори підтвердили стабільність місцевої влади і певну її автономність, на відміну від першого етапу переходу, коли фактично усі рішення залежали від центральної влади.

Ці вибори висвітлили й деякі тривожні тенденції. Вони, на думку деяких лідерів (І. Костов) і політологів, продемонстрували небувалу за часи демократичного переходу купівлю голосів. Звинувачення у продажності всіх політичних сил і політичної еліти завдає шкоди демократії, вважає нинішній прем'єр і лідер БСП С. Станішев. Явка на вибори склала 42,4 %. Хоча це і вважається нормальним для місцевих виборів, однак це є показник абсентеїстських настроїв у суспільстві. За даними соціологічної служби агентства АССА-М, серед тих, хто не голосував, було 40 % деполітизованих громадян, близько 20 % заклопотані становищем в країні, а то й розчаровані ним чи навіть доведені до відчаю. Обидві групи представлені як мало-, так і високоосвіченими громадянами [6]. Звідси випливає необхідність невідкладних змін серед представників болгарської політичної еліти, значна частина яких у суспільній свідомості пов'язується із зловживанням владою.

Можна вважати, що у цих виборах немає переможців, але є можливість визначити перспективи основних політичних сил. Правляча коаліція нічого не втратила, вона підтвердила право на мандат і на місцевому рівні. БСП, втративши позиції у Софії і Пловдиві, одержала більше 100 місць кметів (міський голова) у громадах багатьох міст і сільських районів. НРСД фактично зберегла свої позиції 2003 року з невеликими відступами. Праві стабілізували свою присутність на місцевому рівні. СДС, з 2 % в столиці на минулих виборах, посіла тепер друге місце. Вона закріпилася

у північних і деяких південних містах. ДСБ виграла у дев'яти обласних центрах і 24 громадах. Серйозні заявки на перекроювання політичного простору представила партія ГЕРБ (Громадяни за європейський розвиток Болгарії), яка виграла у Софії, Пловдиві та інших містах, хоча в цілому по країні виграла БСП. За ГЕРБ голосували і праві, і ліві сили. Голосуючи за ГЕРБ, болгари голосували проти усіх відомих партій. РПС розширила свій вплив на місцевому рівні, збільшивши етнічний анклав. Результати виборів дають підстави вважати, що РПС сьогодні є найстабільнішою політичною силою в країні.

Таким чином, на великій політичній сцені залишаються БСП, ГЕРБ, РПС і праві з нечітко вираженою загальною позицією і структурою. Цікаво, що „Атака” не отримала очікуваної підтримки громадян, хоча її три представники були обрані до Європарламенту. (Для порівняння – від ГЕРБ – 5 депутатів, БСП – 5, РПС – 4, НРСД – 1).

Одна з причин неуспіху „Атаки”, на думку автора, полягає в націоналізмі і опозиційності щодо всіх політичних сил. Її ідеологічні позиції створили їй певний образ в Болгарії та Європі, яка уважно стежила за розвитком політичного процесу напередодні приєднання до ЄС і тому навряд чи можливими є будь-які перспективи європейського співробітництва з такою політичною силою. Це можна розглядати, з одного боку, як подальшу європеїзацію світогляду болгар, які не підтримують радикальні націоналістичні гасла, а з другого, вважає лідер партії В. Сідеров, недостатньо була підготовлена інформаційно-пропагандистська кампанія.

Певна стабілізація правового сектору не дає підстав стверджувати, що подолано кризу як всередині самих партій, так і між ними. Створення правового альянсу між СДС, ОДС і ДСБ можливе за умови, як заявив П. Юруков (лідер СДС), що ДСБ чітко визначить, на яку частину правового простору вона розраховує [11].

Аналізуючи виступ Н. Михайлової, одного з лідерів СДС, а нині керівника Інституту демократії і стабільності у Південно-Східній Європі, на XVII національній конференції СДС з проблем її перспектив і правового сектора в цілому, зазначимо, що партія вдається до різних кроків для осучаснення себе і пошуку нової ідентичності. СДС має перетворитися „на партію з молодого покоління, що розвивається”, яка буде жити і діяти за правилами вільного демократичного світу [3]. Показником європейськості можна вважати недавно добровільну відставку колишнього президента Болгарії та лідера СДС П. Стоянова.

Для СДС проблема лідерства вже в минулому. Нині важливішою є проблема втрати ідентичності. Відмовившись добровільно від свого минулого, СДС здала авторське право на проект ЄС, чим дозволила НРСД посісти вільну нішу і назвати себе „європейським обличчям” Болгарії. Ще одна причина – відсторонення від відповідальності на місцях і втрата зв'язку з реальними проблемами життя людей, що дозволило РПС

заявити, що вона не етнічна партія, а партія, котра опікується проблемами „кожного болгарина”.

Стосовно майбутнього правих партій, певні перспективи має створення правого альянсу у місцевій владі і парламенті. Для досягнення спільних цілей – дострокових виборів і зміни нинішньої коаліції, яка, на думку Н. Михайлової, завдає шкоди Болгарії – не виключаються проекти з партією ГЕРБ. Як один з важливих напрямів розглядається подальше співробітництво з ЄНП, яка багато зробила для підтримки євроінтеграційних процесів у Болгарії [3]. Однак в офіційних заявах нічого не чути про конкретні напрями пошуку нової ідентичності. Як і раніше, відчувається небажання (неготовність) традиційних і нових політичних угруповань знаходити компроміс задля інтересів громадян. Одна з причин кризи у правому політичному просторі – цілеспрямована маргіналізація правої еліти, яка загрузла у міжособистісних конфліктах і залишках старих партійних структур без спроб ціннісного і організаційного оновлення, вважає О. Мінчев, голова Управлінської ради болгарського відділення Асоціації „Трансперенсі Інтернешнл”, що відстежує стан корупції в державі [9].

Поява руху ГЕРБ, а потім конституювання його у політичну партію дає підстави для дуже різних прогнозів. Багато в чому вона розглядається як персональний політичний проект, що реалізується завдяки особистій харизмі лідера. Б. Борисов замислював партію як ідеальний центр для можливості апелювання і до лівих, і до правих, і до центристів тощо, оскільки його харизма не залежить від ідеологічних відмінностей. Однак політичний процес скеровує його у правий простір, що не влаштовує лідера. Криза правих може завдати йому шкоди, а тому він дистанціювався від традиційно правих партій. З цих причин навряд чи можливий альянс з СДС.

Як і раніше, болгарське суспільство, неструктуроване соціально, економічно і політично, продовжує створювати партії навколо однієї особистості, і такі партії мають підтримку не тільки серед електорату, але й у політичних колах. Так, 17 представників партії НРСД заявили про своє бажання перейти до ГЕРБ, склавши групу БНД (Болгарські народні демократи), яка виступає за внутрішній парламентський союз між опозиційними партіями і незалежними депутатами.

Отже перекроювання політичного простору і пошук об'єднаних можливостей в межах існуючої політичної системи триває.

Разом з тим, політичні процеси у Болгарії підтверджують висновок, що багатопартійність є характерною особливістю демократичного розвитку посткомуністичних країн. На тлі європейських тенденцій, які дають уяву про суттєві зміни традиційних партій, болгарські політичні партії залишаються єдиними виразниками соціальних інтересів, зазнаючи організаційних та ідейних трансформацій.

У становленні болгарської партійної системи можна визначити два

періоди: перший – з 1989 по 2001 рік. На цьому етапі більшість нових партій (ліберальні, консервативні, християнсько-демократичні) намагалися посісти нішу між центром і правою стороною політичного спектра. Відтак початкове самовизначення партій носило, перш за все, ідеологічний характер. Однак політичний простір Болгарії чітко поділився між лівим і правим спектрами, ідеологічним оформленням якого було протистояння „комунізм – антикомунізм”. І хоча формально, після прийняття Конституції 1991 року, партійна система була зорієнтована на двополюсний поділ, конкретні політичні процеси не дозволили розвинути класичній схемі. Це пов’язано з організаційними та ідеологічними змінами, клієнтелістськими тенденціями, із зубожінням потенційного електорату, зі зростаючою залежністю партійного керівництва від фінансових покровителів тощо.

Парадокс полягав у тому, що СДС не міг назвати себе правою політичною силою, оскільки на початку змін охоплював весь політичний простір, прагнучи створити альтернативний антикомуністичний політичний простір. БСП теж не могла назвати себе лівою політичною силою, оскільки в умовах транзиту створювався стереотип консервативної партії, яка формувала свою легітимність з колишнього соціалістичного статусу. Важко долаючи стереотипи, вона перетворилася на парламентську партію.

Другий період хронологічно можна визначити з 2001 по 2007 рік, коли з появою НРСД була зруйнована біполярна партійна система. Перегрупування політичних сил і виникнення нових партій відбувалося на обох флангах, але в останні роки це активно відбувається на правому полі і незначною мірою у центрі політичного спектра.

Коаліції і блоки характерні для правих партій. Вони виявилися більш радикальними, більш ідеологізованими і авторитарними, але менш компетентними при здійсненні влади, ніж ліві. СДС, з приходом І. Костова, стала однією з потужних правоцентристських сил в регіоні, хоча в подальшому її позиції були втрачені, і І. Костов створив нову партію – „Демократи за сильну Болгарію” (ДСБ). Певна криза існує на правому фланзі, хоча й робляться кроки до її подолання.

Лівий фланг відзначався об’єднавчими процесами. БСП підписала угоду з лівими, ліво-патріотичними і комуністичними організаціями, створивши „Коаліцію за Болгарію”. Тепер у лівих теж відбувається розмежування, причиною якого є не стільки ідеологічні розбіжності, скільки характер і зміст політики, що проводиться в коаліції. Однак цей стан не слід вважати кризовим, вважають аналітики [2].

Партії швидко перетворилися на найважливіший фактор політики. В центрі політичної боротьби опинилися проблеми змісту, темпів і напрямів реформ. І хоча за роки демократичного транзиту кожна сформувала свій електорат, для основної частини виборців характерною є мінливість партійних переваг, які визначаються конкретною соціально-економічною ситуацією. Якщо у першій половині 1990-х років виборці голосували за реформи (напрями, темпи, методи), то в останні роки, втопившись

від змін, вони чекають стабільності і ефективності рішень, особливо у сфері соціальної політики. Тому в перспективі більше шансів у соціал-демократичних партій або нових центристських і лівоцентристських сил.

Невисока консенсусна культура мислення і поведінки, жорстка конфронтація висунули на порядок денний важливе завдання: формування стабільного „центру” в політиці. Цю проблему необхідно подолати зусиллями основних політичних партій, діяльність яких залежатиме від здатності і узгодження національних інтересів і міжнародних викликів.

Виграшним для Болгарії буде політичний проект, який унеможливить популістські обіцянки, а здійснюватиме ефективну політику, яка дозволить захищати національні інтереси і підвищувати життєві стандарти болгарських громадян.

Багатопартійність стала визначальним чинником вирішення внутрішніх соціально-економічних проблем, становлення громадянського суспільства і забезпечення національних інтересів. Суттєвий вплив на ці процеси справляють міжнародні структури європейських партій.

Література:

1. **Бурдяк В., Ротар Н.** Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів. – Чернівці: Рута, 2004. – 328 с.

2. Вярвайте ни! Или готови ли са левите за силно управление? Статия за Mediapool публікувана през ноември 2004 // www.bsp.bg. Переглянуто 1 червня 2005 р.

3. Изказването на Н. Михайлова на XVII Национална конференция на СДС / www.bnr.bg/RadioBulgaria / Переглянуто 16 лютого 2008 р.

4. **Карасимеонов Г.** Политическите партии – С.: ИК Горекс Прес, 2007. – 168 с.

5. **Коргунок Ю. Г.** Эволюция организационных форм политических партий и современная представительная демократия // Полития. Журнал политической философии и социологии политики. – № 1 (32). – М.: Весна, 2004. – С. 25 - 70.

6. Местни избори 2007 / www.bnr.bg/RadioBulgaria / Переглянуто 8 листопада 2007 р.

7. **Мілова М.** Роль виборів у політичних процесах сучасної Болгарії // Політичний менеджмент. – 2003. – № 3 – С.158 - 169.

8. **Мілова М.** Болгарія: від соціалістичної до сучасної багатопартійності. Проблеми й уроки початкового етапу трансформації // Держава і право. Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 26. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – С. 624 – 633.

9. **Минчев О.** Десницата наистина е в дълбока криза // www.duma.bg/ 2006 / Переглянуто 25 лютого 2006 р.

10. **Минчев О.** Посткомунистическата Европа пред предизвикателството

на разделения Запад // www.iris-bg.org/publications/ / Переглянуто 22 лютого 2006 р.

11. **Минчев О.** Дясното пространство се фрагментира // www.iris-bg.org/ / Переглянуто 12 грудня 2005 р.

12. **Митева Л.** Развитие партийных систем в странах Центральной и Восточной Европы в переходный период (сравнительный анализ) // Вестн. Моск. ун-та. Сер.12. Политические науки. – 2000. – № 6. – С. 30 - 50.

13. Политическа резолюция на 46-ти конгрес на БСП. // www.bsp.bg/ / Переглянуто 18 грудня 2006 р.

14. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д. і. н., проф. А. І. Кудряченка. – К.: НІСД, 2007. – 396 с.

15. **Осадца І. С.** Особливості фінансування політичних партій Болгарії / Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 30. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 724 - 731.

16. **Mair P.** Party System Change: Approaches and Interpretations. – Oxford: Clarendon Press, 1997. – 187 p.

Придністров'я: перспективи розв'язання конфлікту

Костянтин Вітман,

доктор політичних наук, доцент
Одеської національної юридичної академії

Придністровський конфлікт – один з найпроблемніших етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі. Його особливість полягає в тому, що етнічний чинник відіграв у ньому чи не найменшу роль. Якщо молдовська еліта в процесі розвалу СРСР отримала, нарешті, шанс об'єднатися з Румунією, то Придністров'я, яке населяють українці, молдовани та росіяни приблизно в однаковій пропорції, такий розвиток подій аж ніяк не влаштовував. Фактично Придністров'я стало майданчиком боротьби проти об'єднання Молдови з Румунією [1]. Конфлікт між Молдовою та невизнаною Придністровською молдавською республікою залишається неврегульованим і донині.

Історично Придністров'я ніколи не входило до складу Молдовського князівства. Молдовани з'явилися на Лівобережжі Дністра в XVI столітті, мігрувавши з-за Прута і Дністра. Наприкінці XVIII століття територія Придністров'я остаточно увійшла до складу Російської імперії і перебувала у складі окремих повітів Кам'янець-Подільської і Херсонської губерній. В результаті громадянської війни ріка Дністер розмежувала новостворений Радянський Союз і Румунію. Правобережжя Дністра, так звана Бессарабія, увійшла до складу Румунії. На лівобережжі радянська влада 1924 року утворила Молдавську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку (МАССР) з центром у Тирасполі. На те, що молдовани в ній становили лише третину населення, радянське керівництво не зважало. Молдавська АРСР перебувала у складі УРСР до 1940 року. Саме тоді було створено нову республіку – Молдавську РСР, до якої Москва приєднала частину придністровського лівобережжя.

Наприкінці 1980-х років в Молдавській РСР активізувався націоналістичний рух. Тамтешня інтелігенція опублікувала програму в журналі „Ністру”, згідно з якою вимагалось визнати ідентичність молдовської і румунської мов та перевести молдовську мову на латинську графіку. Активізувалися румуністи, які під гаслом „Одна мова –

один народ!" закликали відмовитися від молдовської ідентичності та приєднатися до Румунії. Влітку 1989 року Верховна Рада республіки ухвалила закон „Про функціонування мов”, а через рік – закон „Про мови”, за яким державною мовою в Молдавській РСР фактично ставала румунська (з переходом на латинську графіку). У відповідь у Придністров'ї розпочалася лінгвістична мобілізація, яка мала стихійний характер. Його населення не бажало опинитися в чужому для себе мовному середовищі. Стихійні страйки відбулися в Тирасполі, Бендерах, Рибниці та інших містах регіону. Тираспольська міська рада звернулася до Президії парламенту МРСР із закликом ухвалити закон про функціонування в республіці двох державних мов – молдовської і російської.

У Молдові активізувався Народний фронт, а в Придністров'ї місцева номенклатура збагнула, що її вектор розвитку не збігається з вектором розвитку Молдови, яка зближується з Румунією. Популяризується ідея про відокремлення, тобто збереження лівобережжя поза „великою Румунією”. Спочатку це були проекти створення економічної зони, автономії у складі федеративної Молдови.

3 грудня 1989 року в Рибниці відбувся референдум щодо доцільності створення Придністровської Автономної Соціалістичної Республіки. 91,1 % електорату висловився за створення такої автономії. 29 січня 1990 року аналогічний референдум відбувся у Тирасполі.

Протистояння між Молдовою і Придністров'ям наростає після обрання 25 лютого 1990 року нового складу Верховної Ради МССР, у якому придністровські представники, опинившись у меншості, не мали можливості жодним чином вплинути на законотворчу діяльність. Внаслідок психологічного тиску вони залишили сесію парламенту.

У червні 1990 року в Парканах відбувся 1-й з'їзд депутатів Придністров'я всіх рівнів, який заявив про перехід в опозицію до центральної влади МРСР.

Верховна Рада МРСР затвердила висновок спеціальної комісії з пакту Молотова – Рібентропа, за яким створення МРСР було оголошено незаконним актом, а Бессарабія і Північна Буковина — окупованими румунськими територіями. У липні Народний фронт виступив з вимогою перейменувати Молдову на Румунську Республіку Молдова. Усе це викликало вкрай негативну реакцію як жителів Придністров'я, так і населення Гагаузії. 31 липня президія Тираспольської міської ради у відповідь на дії Кишинєва проголосила, що якщо МРСР була створена незаконно, те лівобережжя Дністра теж було незаконно до неї включено, а тому вона „не вважає себе зв'язаною будь-якими зобов'язаннями перед керівництвом РСР Молдови”.

Подібним чином розгорталися події і в Гагаузії: 19 серпня вона проголосила незалежність. І Гагаузія, і Придністров'я провели мовні референдуми. У Придністров'ї 2 вересня 1990 року на 2-му надзвичайному з'їзді депутатів усіх рівнів Придністров'я була створена Придністровська

Молдавська Радянська Соціалістична Республіка у складі СРСР. Тоді ж було обрано її тимчасову Верховну Раду на чолі з І. Смирновим. Республіка ухвалила закон, згідно з яким на території Придністров'я запроваджувалися три офіційні мови: російська, українська і молдовська на основі кирилиці. Стосунки між Тирасполем і Кишиневом загострювалися. Відбувалися дрібні сутички, які, зрештою, вилилися у кровопролиття.

На той час СРСР розпався, ПМССР перейменувалася на ПМР. У Придністровській Молдавській Республіці відбувся референдум про незалежність, на якому за формування самостійної державності висловилися 97,7 % громадян. Розпочався процес формування органів державної влади.

Молдова теж проголосила незалежність. Було ухвалено закон „Про громадянство Республіки Молдова”, який унеможлиблював набуття подвійного громадянства. Тим, хто не відмовився від російського громадянства, заборонялося обіймати громадські, державні та військові посади. Військовослужбовці 14-ї армії, розташованої на території Придністров'я, опинилися у двозначному становищі, тому й перейшли на бік Придністров'я [2]. І це відіграло вирішальну роль у боротьбі за самостійність Придністров'я. За допомогою цих військових формувань Тирасполь встановив контроль над всією лівобережною частиною Придністров'я.

Для відновлення молдовської влади не було знайдено кращого варіанту, ніж силовий. В республіці було оголошено надзвичайний стан. Мета Молдови полягала в розгромі військових підрозділів Тирасполя та відновленні влади над усім Придністров'ям. Тирасполь розцінив ці дії як військову агресію проти новоствореної держави. Збройні формування Придністров'я зупинили наступ молдовських сил.

І справа навіть не в тому, що вони були краще оснащені. Незважаючи на активну пропаганду частини молдовських ЗМІ, військові дії в Придністров'ї не викликали схвалення більшості молдован. Соціальних чи етнічних мотивів ворожнечі Молдови і Придністров'я не було. Молдовська поліція і армія здебільшого вели бойові дії неохоче. Хоча з березня по квітень 1992 року в молдовську армію було призвано близько 18 тисяч резервістів, багато призовників ухилялися від мобілізації. Під тиском громадськості в молдовському парламенті почали брати гору помірковані настрої, і 18 червня 1992 року парламент ухвалив постанову про мирне врегулювання конфлікту.

Однак тоді перемогли все ж прихильники радикального вирішення проблеми. 19 червня 1992 року до Бендер були надіслані регулярні частини молдовської армії та бронеколони МВС. Кишинів ухвалив рішення про розгорнутий військовий наступ. Битва за Бендери відбулася 19 - 21 червня і стала кульмінацією військових дій між Кишиневом і Тирасполем. Протягом кількох днів у Бендерах точилися криваві бої. Кишинів зазнав поразки. Велика кількість жертв – близько півтисячі загиблих – та

безперспективність подальших воєнних дій змусили Молдову погодитися на мирне врегулювання конфлікту [3].

Після липня 1992 року придністровський конфлікт перейшов у мирну фазу. В Москві було підписано угоду про принципи врегулювання. Але в ході численних переговорів за посередництвом Росії, України та ОБСЄ досягти угоди щодо статусу Придністров'я не вдалося. Відносини між сторонами конфлікту й досі лишаються напруженими. Ситуація погіршується тим, що уявлення сторін з низки позицій радикально відрізняються. Придністров'я звинувачує Молдову в багатомільйонних боргах, негативному імпортно-експортному сальдо, споживчому характері економіки. Відтак у Придністров'ї поширюється думка про невідповідність об'єднання з Молдовою. Молдовська сторона, у свою чергу, представляє ПМР у вигляді „чорної діри”, зони контрабанди і кримінального режиму.

Наприкінці 1992 року відновилися переговори щодо особливого статусу Придністров'я, посередником у яких виступила Росія. З 1993 року посередником була і місія ОБСЄ, а з 1995 року — Україна. З 1994 року ПМР і Молдова підписали низку документів, що мають визначати статус Придністров'я. Однак усі ці документи не призвели до поліпшення у питанні врегулювання відносин між конфліктуючими сторонами.

Улітку 2001 року відносини між ПМР і РМ почали знову загострюватися. 1 вересня 2001 року Молдова зробила заміну митних печаток, у результаті чого підприємства ПМР повинні були одержувати дозвіл на експорт у Кишиневі, що зірвало роботу підприємств-експортерів.

Станом на 2008 рік конфлікт залишається невирішеним; не простежується будь-яких передумов його розв'язання в найближчому майбутньому, хоча сторони й говорять про відновлення переговорного процесу.

У ЄС побутує переконання, що придністровський конфлікт можна вирішити досить легко. Причини для оптимізму вбачаються в тому, що в регіоні не існує релігійного чи етнічного протистояння. „На відміну від більшості інших конфліктів, придністровська проблема не має глибокого релігійного чи етнічного коріння”, - заявив спеціальний представник Євросоюзу по Молдові К. Міжеї [4].

У ЄС вважають, що причини конфлікту мають економічне підґрунтя. Економіко-політичний його характер дозволяє сподіватися на досить швидке його вирішення. ЄС обстоює збереження територіальної цілісності Молдови. Однак питання федералізації Молдови є для нього неістотним у контексті розв'язання конфлікту. Першочерговим питанням є обсяг повноважень, який уряд Молдови делегує Тирасполю. ЄС щиро зацікавлений у тому, щоб надати стільки владних функцій Придністров'ю, скільки раціонально можливо, не підриваючи, проте, функціональності й демократичного характеру возз'єднаної держави Молдова.

Однак у цьому конфлікті не варто недооцінювати роль та вплив

Росії, яка відверто не зацікавлена у поверненні Придністров'я до складу Молдови. Росія переконує Придністров'я у наявності об'єктивних перешкод до возз'єднання. Мовляв, за більш як 15-річний термін фактичної незалежності в ПМР і Молдові встигли скластися дві самостійні економіки і соціально-політичні системи, а також незалежні еліти з протилежними інтересами. І жодна зі сторін уже не може цього ігнорувати. Не одержавши легітимності на світовій арені, Придністров'я стало регіональним „гравцем”, здатним заблокувати рішення, які не відповідають його інтересам. Не без допомоги Росії.

Нещодавно в Придністров'ї відбувся референдум, результати якого продемонстрували бажання населення продовжувати курс незалежності від Молдови з подальшим можливим приєднанням до Росії.

У першому питанні референдуму незалежність Придністров'я фактично прирівняна до входження до складу Росії. Жителі Придністров'я мали визначитися: підтримують вони „курс на незалежність Придністровської Молдавської Республіки і вільне приєднання в подальшому Придністров'я до Російської Федерації” чи „вважають за можливе відмовитися від незалежності Придністровської Молдавської Республіки і входження в подальшому до складу Республіки Молдова”. Незалежність подавалася винятково в пакеті з приєднанням до Росії. За таку політику проголосувало близько 92 % учасників референдуму. Росія фінансово підтримує таку позицію придністровського керівництва, яке забезпечує потрібну реакцію електорату.

В ПМР дозволене подвійне громадянство, і більшість населення має ще й російські паспорти. Пенсіонери отримують від Росії досить відчутну допомогу. Таким чином, Росія дуже суттєво сприяє Придністров'ю на шляху до незалежності, бо зацікавлена в існуванні такої лояльної держави, як ПМР, для посилення свого впливу в регіоні.

Слід зазначити, що світова спільнота не визнала результати референдуму, а тому й надалі ПМР залишається невизнаною. ЄС заявив, що референдум суперечить міжнародно-визнаному суверенітету і територіальній цілісності Республіки Молдова.

Наприкінці 2007 року ОБСЄ заявила, що необхідно поновити переговори про статус ПМР. Нині міжнародна організація виступає за надання Придністров'ю особливого статусу в межах офіційно визнаних кордонів Молдови. Молдові натякнули, що слід спробувати переконати придністровців у позитивних перспективах проживання в єдиній країні.

Допоки Молдова була налаштована на об'єднання з Румунією, про повернення Придністров'я до її складу не могло бути й мови. Захопившись політикою румунізації, влада Молдови дала згоду на переривання творення молдавської ідентичності, перетворившись фактично на провінцію Румунії. Зараз переконати молдован у тому, що вони не румуни, а саме молдовани, буде досить складно з огляду на те, які преференції дає їм, охочим визнати себе румунами, Румунія, а саме: громадянство країни-члена Євросоюзу,

тобто свободу пересування і працевлаштування.

Придністровські експерти вважають, що саме штучна румунізація, здійснювана в правобережній Молдові, стала однією з причин кривавого придністровського конфлікту. І тепер вона унеможливило возз'єднання. Придністровські експерти пропонують піти назад, до джерел конфлікту теж лінгвістичним шляхом. Шлях до подолання трагедії поділу молдовського народу може лежати через реабілітацію кириличної графіки молдовської мови, яку пообіцяв Президент В. Воронін. Проблема лише в тому, наскільки серйозно сьогоднішня влада в Кишиневі налаштована на об'єднання двох берегів Дністра в єдину державу. Якщо для Кишинева це завдання є першочерговим, своєрідним „національним проектом”, то шлях до об'єднання молдовського народу можна прокласти через реабілітацію кирилиці. Бажання піти шляхом компромісу починає простежуватися в політичному курсі нинішньої влади.

Румунії ж не потрібно Придністров'я – їй потрібна Молдова та етнічні землі румун. Румунський Президент у квітні 2008 року звинуватив Київ у будівництві планів про приєднання Придністров'я до України. У такому випадку він порадив Україні враховувати необхідність повернення Молдові територій Південної Бессарабії та Північної Буковини. Вочевидь Румунія вже вважає Молдову своєю територією [5]. Подібні заяви ускладнюють процес врегулювання придністровського конфлікту, в чому Румунія не зацікавлена. Адже однією з умов возз'єднання з Молдовою Придністров'я ставить відмову від курсу Молдови на інтеграцію з Румунією.

Література:

1. Гросул В. Я., Гузенкова Т. С. Приднестровье // Молдавия. Современные тенденции развития. — Российская политическая энциклопедия, 2004. — С. 373 — 382.
2. Приднестровский конфликт: сражение идентичностей - http://cis.ng.ru/opinions/2000-11-29/5_konflikt.html
3. Худяков В. В. В цветущих акациях город... Бендеры: люди, события, факты. — Бендеры: Полиграфист, 1999. — С. 269 — 384.
4. Селиванова И. Приднестровский конфликт: что за этим стоит? - http://www.nasledie.ru/oboz/N03-4_94/3-4_08.HTM
5. ЕС может расценить заявления президента Румынии как прямую провокацию - <http://www.regnum.ru/news/990038.html>

Аспекти націософії українського організованого націоналізму

Вікторія Туренко,

кандидат філософських наук, доцент
кафедри соціально-політичних дисциплін
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

У статті охарактеризовано націософію українського організованого націоналізму - метафізичний ідеалізм. Визначається співвідношення феноменів світ - світ нації у націософії ОУН-УПА. Аналізом онтологічних, антропологічних, гносеологічних основ націософії українського організованого націоналізму доводиться її спонукально-діяльнісна функція.

До компетенції націософії належить з'ясування проблематики нації, націоналізму у філософському аспекті [1, с. 122]. В контексті нашого дослідження маємо розглянути зміст світогляду українського організованого націоналізму як спонукально-діяльну настанову функціонування ОУН.

Ю. Бойко, один з теоретиків ОУН, підкреслював, що українські організовані націоналісти не зв'язують себе приналежністю до певної системи філософських поглядів [2, с. 13]. Сучасні ж дослідники зазначають, що український радикалізм далекий від „діалектичного матеріалізму” і „відкидає марксистський історичний матеріалізм як історіософську доктрину” [3, с. 180].

Філософська позиція, за якою абсолютизується значення в реальній дійсності ідей, духу, психічних елементів (розуму, волі), визначається як метафізичний ідеалізм. Він, як правило, пов'язаний з історичним ідеалізмом, який визнає вирішальний вплив на перебіг історичних подій чинників ідеального буття. Буття ідеальне складається з суб'єктивного (індивідуального) і об'єктивного (загального). Ідеальне - це результат освоєння себе і світу. Ідеальне представлене у формі свідомості людини, діяльності, культури. До суб'єктивного ідеального буття належать свідомість індивіда з усією її різноманітністю швидкоплинних вражень, почуттів, переживань, думок, ідей, переконань, настановлень, знання. Становлення індивідуального ідеального відбувається завдяки вrostанню

людини у сферу об'єктивного духу, в духовну сферу, культуру, що здійснюється через виховання і освіту. Об'єктивне ідеальне буття - це надіндивідуальні, відчужені форми духовності, носієм яких є соціальні спільноти, в тому числі і нації [4, с. 277]. До об'єктивного ідеального нації належать мораль, традиційні форми виховання, панівний світогляд, норми мислення.

С. Ленкавський зазначав, що український організований націоналізм за філософську основу брав метафізичний та історичний ідеалізм [5, с. 506]. З позицій українського організованого націоналізму, „матеріалізм як спекулятивний продукт мислення зводить все буття до фізичних, матеріальних процесів... А рушієм історичного розвитку людства вважає економічні відносини і обмежує їх до класових антагонізмів” [5; с. 481]. В системі ідеології ОУН, як підкреслюється в документах організації, головними чинниками суспільного розвитку є дух, національна свобода, соціальна справедливість, революційна боротьба [див. 5, с. 481]. Утверджуючи ідеалізм, на думку українських правих радикалів, можна плекати високоідейне наставляння до життя, виховувати міцну волю. Разом з тим О. Дяків-Горновий підкреслював, що „і люди матеріалістичних поглядів часто виявляють не менший героїзм і самопожертву”. На його думку, „висока ідейність і високий тип людини - це основа моральних засад, які здобувають вихованням, а не виборами філософської системи” [див. 6, с. 148 - 151].

Т. Дичковська, сучасний дослідник національно-визвольного руху в Україні ХХ століття, вважає, що позицію ОУН можна розглядати за лінією невтручання як в матеріалістичну, так і в ідеалістичну світоглядну систему з власне філософського, вужче - онтологічного підходу. На її думку, те втручання означало тенденцію ігнорування загальних світоглядних проблем, самоусунення від них, брак претензій на геополітичне значення своєї ідеології, прагнення обмежитись національними проблемами України [6, с. 47]. А. Русначенко підкреслює, що онтологічні проблеми просто не стали центральним об'єктом філософського пошуку в русі (ОУН), але про ігнорування світоглядних засад не йшлося [6, с. 33]. ОУН виступала в політичній сфері через співвідношення суб'єкта і об'єкта, тобто через співвідношення свідомості і реальності. В цих параметрах основне питання філософії вирішується в світоглядному аспекті [див. 7, с. 27].

Вважаємо, що характеристика важливої для українського організованого націоналізму системи „світ - нація - людина” осмислюється за допомогою центральної онтологічної категорії - буття. Під буттям у найширшому значенні слова розуміють загальне уявлення про існування, про суще взагалі [8, с. 223]. Буття не є чимось протилежним суб'єктові. Якщо погодитись з тим, що найважливішим проявом загальнолюдського способу буття є страх перед „ніщо” [8, с. 230], то проблема буття нації стає особливо актуальною в умовах, коли виникає загроза самому її існуванню. І силою, що активізується в цих умовах, стає націоналізм. Націоналізм взагалі існує

в сучасному світі через те, що уявлення про людину без нації в ньому викликає напругу [9, с. 297].

Філософсько-світоглядна система ОУН, як і будь-якого націоналізму, базувалася на твердженні, що культурно-цивілізаційний потенціал розкривається через різноманітність і множинність, плюральність складників цивілізації. Такими складниками є етноси. Вони, як людські спільноти, інтегрують більшість групових характеристик [10, с. 56].

В зв'язку з цим підкреслимо, що феномен українського організованого націоналізму сягає за межі етнополітології „до питань про сутність і сенс національного буття” [11]. Ключем до розуміння світоглядних його орієнтирів, на нашу думку, є його як політико-онтологічний, так і філософсько-онтологічний аналіз.

Філософська онтологія вивчає фундаментальні принципи буття, найзагальніші сутності і категорії існуючого. Під існуючим розуміється сукупність різних проявів буття. Специфіка людського буття значною мірою полягає в тому, що комунікація між особистостями, які досягли своєї самоідентичності, набуває етнонаціональних проявів, і саме вони зумовлюють особистісну самоідентичність людини [12, с. 405]. Нація продукує і відтворює архетипи національної культури через найбільш яскравих своїх представників.

Світоглядне відчуття шевченківського типу людини („борітеся – поборете”) проявилось у феномені українського націоналізму. Розгортання цього світогляду відбувалось у межах осягнення людського „Я” та „іншого”. В націоналізмі „інший”, що співвідноситься з „Я”, є позитивною характеристикою лише при об'єднанні „Я” та „іншого” етнічною спільністю. Світогляд українського організованого націоналізму будувався на заохоченні здатності людини розчинятися в етнічно „своїх”, здатних, якщо необхідно, в будь-який спосіб протистояти всьому, що стає на заваді інтересам етнічної спільноти.

Н. Хамітов провідним архетипом української культури називає світоглядну толерантність, що виражає здатність українського народу приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та інших культур [12, с. 407]. Світоглядна толерантність вступає в суперечність з індивідуалізмом. У цьому співвідношенні перша є деструктивною. На думку Н. Хамітова, саме ця деструктивність стала однією з причин бездержавного буття українського народу. Але коли світоглядна толерантність входить в суперечність з персоналізмом, який розглядається як спосіб відносин зі світом, за якого цінність персони не заперечує значущості навколишнього життя, розв'язання такої суперечності з необхідністю стає конструктивним. Отже конструктивізм українського національного розвитку передбачає не позицію негації до всього „іншого”, що не вписується в етнічне „Я”, а розвиток нації в єдності систем: особистість – етнічність [12, с. 407- 408].

Ще в аристотелевій онтології розмежовувалися дві сфери: буття у можливості та буття у дійсності. Політична онтологія виходить з того,

що політика - це мистецтво можливого. Усвідомлення цілей розвою - це справжнє мистецтво політики. Як мистецтво політика міститься усередині її самої. Йдеться про співвідношення між двома типами влади, що є головним знаряддям політики. Вона здійснюється або завдяки використанню грубої сили, що порівнюється з лезом меча, або шляхом розумного законодавства, яке порівнюється з шовковою ниткою. Політика не лише сприяє впорядкуванню суспільства, але й підносить його над біологічною природою. Дотримання балансу між політикою „леза меча” і „шовкової нитки” - то справді велике мистецтво. І справа не тільки в тому, коли здійснюється перша чи друга. Питання полягає у співвідношенні в окремому суспільстві політики „леза меча” і „шовкової нитки”. Це залежить не тільки від стану громадянського суспільства, а й від того, як сприймають громадяни певний політичний лад. А це залежить від світоглядних орієнтирів носіїв політичної волі.

Вселюдськість розкривається не через агресію, а через культуру. А якщо політичну реальність розуміти як „будь-яку можливість впроваджувати усередині суспільства особисту волю, навіть всупереч опору; поза залежністю від того, на чому така можливість засновується” [7, с. 121], то воля може виступати не як внутрішня моральна сила, а як „демонічний естетизм” [10, с. 42]. І. Степаненко називає його титанізмом, естетичним волюнтаризмом, пов’язаним з потягом до влади не стільки над собою, скільки над світом. Саме політичний радикалізм ґрунтується на підході до життя, за яким можливість буття багатша за його дійсність [13].

Г. Гегель застерігав від такого підходу. Адже можливість буття може виявитися „порожньою” і, покладаючись на неї, будь-який суб’єкт може ухилитися від пристосування до середовища і пристосовувати до себе реальний світ [14, с. 92].

Якщо буття, світ взагалі - це реальність безмежна, з постійним кругообігом речовин та енергії, з множиною напрямів та форм існування і розвитку сущого, то „світ людини” обмежений у просторі і часі, з речовинними енергетичними лімітами, з досить жорстко запрограмованими напрямками і можливостями. Людське буття свободне, але воно зовсім не є довільним, або невідповідальним, адже людина несе відповідальність перед тими, з ким співпрацює, перед тими, хто користується продуктами її праці, перед землею, в котру вона вкорінена родовим зв’язком тощо [15, с. 62].

Український організований націоналізм дотримувався позиції, що життя - це здійснення неможливого. Людина, з позицій волюнтаризму ОУН, - це сума безмежних можливостей, можливостей реалізації ідеї. Особа мала сенс для українського організованого націоналізму в тому, що вона могла бути частиною „скупчення мільйонів воць довкола спільного ідеалу” [16, с. 125], „складовою волі всіх одиниць злучитись в одну організацію” [16, с. 18]. Людина, розчиняючи власну волю у груповій

волі, втрачає внутрішню свободу. Така людина бере участь в політичному житті імпульсивно або ж ангажовано і називається масовою політичною людиною. Політична особистість є означення розвинутої, мислячої та відповідально діючої політичної людини. Жодна людська інстанція не має права заважати людині вірити у те, що відкриває їй совість [7, с. 222, 223].

Відомо, що націоналістичні доктрини ґрунтуються на тому, що воля індивіда має коритися потребам „нації” і „національної держави”, отже індивідуальне самовизначення перетворюється на колективне. В універсально-онтологічній перспективі важливі не поступальність, а збереження і відтворення розмаїття проявів буття. Поступальність, розвиток, прогрес – ці атрибути буття бентежать людину, але до них слід ставитися розважливо. М. Гайдегер, осмислюючи феномен буття, висловив думку стосовно того, що воно сприяє лише людині, здатній „вслухатися” і „вчуватися” в буття. У такої людини, як підкреслював Г. Сковорода, „вдячна воля”, а не воля „обуялості” й неситості [див. 17, с. 406 – 415] в прагненні пристосувати цей світ до себе. Досягнення злагоди між людиною і світом у осягненні людиною власної природи скоріше відповідає контемплативно-світоглядній настанові українців.

Г. Сковорода – наймасштабніший виразник українського образу буття в такій настанові. Тим часом активно-рефлексивній формі світовідчуття українства, в основі якого, на думку О. Кульчицького, динарський тип расовості, відповідає позиція Д. Донцова: боротьба за існування є законом життя. Правда життя, за Д. Донцовим, належить тому, хто виявиться більшою силою, моральною і фізичною. Ці ідеї відповідають концепції Л. Гумпловича, який зазначав, що боротьба за існування – це головний чинник соціального життя, вічний супутник людства і головний стимулятор суспільного розвитку. Вона виливається в боротьбу між різними людськими групами. Кожна з них намагається підкорити іншу. А вся соціально-політична історія – це боротьба двох волей: волі сильних (вищих видів, панів) і волі слабких – натовпу [18, с. 528].

Рушійною силою світового ставлення, притаманного всьому живому, що прагне до виживання, є воля [18, с. 30]. Вона найсильніша з усіх інстинктів. І світогляд українського організованого націоналізму, як підкреслював С. Коновалець, побудований саме на філософії волюнтаризму [19, с. 14]. Воля (свідома і раціоналізована) є лише частиною космічної ірраціональної волі. „Нація – це гурт органічно спаєних хотінням однієї цілі (волі – **В.Т.**) людей” [20, с. 508]. Це хотіння тримається неґацією волі інших ґатунків, говорив С. Ленкавський про волю нації з позицій українського організованого націоналізму.

Д. Чижевський зазначав, що „ми оцінюємо вчинки людські в залежності від того, чи вони викликані зовнішніми умовами і міркуваннями, чи випливають із безпосередніх та свободних стремлень серця” [21, с. 193]. „Свобідні стремління” серця унеможливають вихід людини за межі

безпосередніх обставин власної життєдіяльності, перетворюють людину на свідомого та відповідального суб'єкта життєдіяльності, роблять людську волю „прозрілою”. Тільки „прозріла” воля може звільнити людину від примхливої гри її бажань. „Зряча” воля стає умовою волі як свободи, а не волі як хотіння. Воля як свобода протилежна волі в активній несвободі, що є психологічною основою українського організованого націоналізму. Перша потребує від суб'єкта як утвердження самого себе всупереч зовнішній детермінації, так і політичного подолання власної обмеженості, успадкованої від природи і свого минулого [13, с. 43].

У волі як свободі закладено потенцію моралі. Адже у стані волі як свободи ми говоримо про вчинки, що вони „могли б відбутися або ж ні”. Ми беремо на себе відповідальність у виборі між добром і злом, між мораллю і аморальністю. „...реальна свобода постає як свобода дій, обмежена діючими закономірностями природи та соціуму: коли ми обережно та з внутрішньою зібраністю пристосуємо закони до наших бажань, то саме тоді можемо нарешті дізнатися, що означають поняття „емансипований” та „вільний”, оскільки людина залишається залежною та невільною, доки вона не знає, як перетворювати закономірні умови своїх дій на практично-безумовні закони” [22, с. 100].

Чи можливо людині в цьому сенсі бути вільною? Воля як свобода ставить людину у залежність від моралі, загальнолюдських чеснот. Воля в активній несвободі залежністю від певних ідеологічних позицій обмежує свободу інших людей в суспільстві. Адже вона спирається на свободу тільки в певній ідеологічній заданості.

Політична діяльність є перетворюючою [7, с. 144]. Плануючи і втілюючи певні політичні дії, її суб'єкти прагнуть змінити обставини суспільного життя. Будь-яка людська діяльність є результатом свідомого, цілеспрямованого волевиявлення. У політичній же діяльності люди керуються, перш за все, певними поглядами, концепціями; політичні актори прагнуть захистити, втілити в життя певний принцип, ідею, завдяки яким стає можливим задоволення безпосередніх потреб. Як форма усвідомлення групових, класових інтересів та засобів їх задоволення, політична свідомість визначає організацію і здійснення політичної діяльності, головні форми якої зумовлюються, зрештою, боротьбою за владу чи за вплив на неї. Активна роль свідомості у політичній діяльності полягає в тому, що ідеї, ідеали, цінності спонукають людей до практичних дій [7, с. 144]. Коли ж суб'єкт політики є носієм віри у всемогутність волі, він проявляє сліпоту щодо природної і духовної межі волі. Духовна межа волі – сваволя, волюнтаризм. З позиції останнього націоналізм ОУН розглядав світ як майстерню, де воля нації – працівник.

Вже після Другої світової війни, аналізуючи уроки діяльності ОУН, Л. Ребет у статті „Шлях згуби” писав, що „людина – це абсолютна цінність, це достатність сама по собі... Вона у жодному разі не може бути тільки предметом політичного життя” [23, с. 132]. Раніше в статті

„У пошуках справжньої людини” С. Ленкавський вживає поняття „справжня людина”, „справжність” людини. На думку цього ідеолога ОУН, це адекватність її або близька схожість з постулатами рецепти, попередньо встановленої творцями філософських, етичних, релігійних, навіть політичних доктрин, або з проникаючим смаком даної доби [5, с. 527]. Для українського організованого націоналізму „справжня людина” – це та, для якої своєрідним „вірую” були „10 заповідей” українського націоналізму – „Декалог”. Згідно з ним, вимагалось жити відповідно до настанов: 1) здобудеш Українську державу або згинеш в боротьбі за неї; 2) не дозволиш нікому плямити ні слави, ні честі своєї нації; 3) пам'ятай про великі дні наших визвольних змагань; 4) будь гордий з того, що ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового тризуба; 5) пімсти смерть великих лицарів; 6) про справу не говори з тим, з ким можна, а з тим, з ким треба; 7) не заважаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи; 8) ненавистю і безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів твоєї нації; 9) ні просьби, ні грозьби, ні тортури, ані смерть не приневолять тебе виявити тайни; 10) змагатимеш до поширення сили, справи, багатства й простору української держави [24, с. 454].

В „Ідеологічних основах організації українських націоналістів” підкреслювалося, що ідею духовності ОУН не буде пов'язувати механічно і насильно [5, с. 482]. Разом з тим, в документах підкреслювалося, що „ми (ОУН) ні в якому разі не можемо бути за необмежену свободу людини і одиниці. Ми скрізь там, де ця свобода може загрожувати здоровому розвитку народу і держави, повинні її саме в ім'я добра народу – обмежувати межі свободи громадян” [25, с. 26].

Філософська антропологія питання обмеження свободи пов'язує не з політичними примусами, а зі здатністю людини йти на самообмеження, співвідносячи себе зі світом. А. Швейцер зазначав, що коли людина мислить над загадковістю власного життя та іншими життями, що заповнюють світ, відчує благоговіння перед власним життям та перед будь-яким життям, що постає перед нею. Однак зважати на останнє – то не що інше, як змиритися. Що ж в такому разі буде з людською свободою? Справа в тому, що справжня смиренність забезпечує стійкість; людина у своїй підпорядкованості тому, що відбувається у світі, сягає внутрішньої свободи стосовно сил, які володіють зовнішніми проявами людського буття. Внутрішня свобода допомагає людині знайти силу, аби здолати будь-які труднощі і сягнути високої духовності, самозаглиблення, очищення, спокою, умиротворення. Будучи водночас істотою діяльною, людина вступає в духовні стосунки зі світом, проживаючи власне життя не для себе, а разом з усім життям, що її оточує, відчуваючи себе з ним єдиним цілим. Вона співучасниця життя і допомагає йому, як тільки може. Таке сприяння життю, його порятунку і збереженню людина відчуває як найглибше щастя, до якого вона може бути причетна [22, с. 120 – 121]. В цьому проявляється універсальність людини, оскільки вона є мірилом її

свободи.

Заперечуючи свободу особистості, український організований націоналізм пропагував ідею реалізації державної ідеї на основі діяльності повноцінної „касти лучших”, під якою розумів „щось подібне до Ордену” [26, с. 7]. В документах ОУН підкреслювалося, що „маса в своєму діянні дає перевагу інстинктам перед розсудом...”, „...маса легко піддається сугестії і досить легко її можна скерувати в сурегований напрям. Масу треба опанувати, нею треба керувати” [27, с. 4].

Д. Донцов сформулював вимоги до провадження національно-державницької ідеї в життя. Вони такі: зміцнення волі нації до експансії, жадоба панувань і підкорення всього чужого, прагнення боротьби й усвідомлення її неминучості, виховання духу романтики, релігійно-містичний порив, ірраціоналізм, яким має бути проіннята національна ідея, формування ідеології непримиренності, фанатизму, бруталності, що беруть до уваги лише спільноти (нації), що дає національній ідеї вибухову силу в історії [25, с. 340].

В. Соловйов писав, що „ідея нації є не те, що вона сама думає про себе в часі, але те, що Бог думає про неї у вічності” [28, с. 220]. Якщо розуміти цю тезу буквально, то потрібно визнати, що прояв національної ідеї для звичайних смертних неможливий, тому що вони неминуче думають про себе в часі, а їхні пізнавальні здібності, на відміну від божественних, навряд чи пристосовані для адекватного розуміння такого предмета, як тотальність всесвітньої, або навіть національної історії [29, с. 46].

Сенс історії не зводиться лише до розвитку будь-якого суб’єкта історичної життєдіяльності. Він має охоплювати, як мінімум, чотири її параметри: 1) самопізнання чи самоідентифікацію суб’єкта історії, спрямовану на формування автентичного самоусвідомлення своєї неповторності; 2) розвиток тих своїх сильних сутнісних сил, що зумовлюють не тільки й не стільки соціальну типовість суб’єкта, скільки його нетиповість, унікальність; 3) пошук і вибір саме свого осередка в структурі масштабнішої цілісної історичної системи (суспільства, культури тощо), який, з одного боку, робить можливою ефективну реалізацію суб’єктом саме його здатностей, а з іншого – якомога повніше відповідає запитам означеної системи щодо даного суб’єкта; 4) сенс історії має охоплювати адекватну та повноцінну самореалізацію суб’єкта в історичному процесі [30, с. 144].

Філософське розуміння сенсу історії певним суб’єктом історичної життєдіяльності включає осягнення епох людства і різних історичних акторів як багатоманітне вираження єдиної сутності людства.

Принцип єдності людства, вселенськості не виключає націоналізму, який сенс свого існування в історії нації, всесвітньої історії вбачає в осягненні особливості національного духу, національної культури і розумінні, що все це дається народу Творцем [див. 31, с. 60 – 61]. Такий націоналізм є вченням про Любов (мається на увазі християнство). У

ньому вона не витісняється вченням про спасіння нації через національну ворожнечу, непримиренність, конфронтаційність.

Філософія українських організованих націоналістів покладала в основу ідею про те, що існування нації не має обмежуватися якоюсь вищою силою. Цей світогляд ґрунтувався на розумінні руху у Всесвіті, характерному для класичної ньютонівської динаміки. Детермінованість певної системи (в цьому випадку – нації) характеризувалось однозначним причинно-наслідковим зв'язком. Звідси й впевненість, що розвиток світобудови є запрограмованим, тобто органічно пов'язаним з втіленням певного політичного проекту. Адже „немає ніяких перешкод до того, щоб людина діяла певним чином” [32, с. 23]. Бо, як свідчить історія, творення чи формування практично всіх сучасних націй відбувалось в умовах протистояння (конфронтації) з іншими націями. А національне відродження української нації теж починалося в політичних вимірах, а не з культурницької фази [33, с. 277].

А. Шопенгауер, а його світоглядні настанови були близькі українським організованим націоналістам, виступав проти визнання світу як історичного, а отже й проти історичного філософствування, оскільки кожний, хто вважає, що сутність світу можна пізнати історично, так само далекий від філософського пізнання світу, як небо від землі [32, с. 378]. А. Шопенгауер акцентував увагу на „світі як уявленні”. А він, на його думку, ні що інше, як саме людський, історичний світ, що виникає разом з людським індивідом і помирає разом з ним, на відміну від безсмертного й надіндивідуального світу природи (волі) [32, с. 79].

Об'єктивацією світової волі, за А. Шопенгауером, є воля людини, яка перебуває у прагненні, оскільки вона є її єдиною сутністю. Але прагнення не знає жодної остаточно досяжної мети, кінцевого задоволення. Вічне незадоволення Волі тимчасовими і проміжними досягненнями мети на шляху її безконечного прагнення породжує страждання; досягнення ж мети – задоволення, добробут, щастя. Людське щастя, за А. Шопенгауером, пронизане стражданнями у всіх його проявах, від яких немає іншого рятунку, окрім заперечення волі до життя, яке здійснюється через добровільну самовідмову, аскезу, придушення цієї волі й покликаних нею прагнень і, зрештою, її знищення. А це означає зняття „принципу індивідуалізації” [30, с. 79], самозречення в ім'я ідей, ідеалів, переконань тощо, а також інтересу.

ОУН виходила з того, що модерна українська нація може бути створена через мобілізацію етнографічної групи націоналістичною ідеологією, яка абсолютизує груповий національний інтерес. „Кожна, майже кожна нація, – писав В. Старосольський, – уважає себе ні чим, а безмежно поширеною родиною... Національне об'єднання поглинає людину. ...спілка се суспільство, в основі якого лежить „свідома” воля. Її джерелом є воля, яка стремить до означеної мети. Воля (в найширшому розумінні) се той чинник, який означену спільність людських одиниць перетворює ...в

суспільство” [див. 34, с. 31]. В найширшому розумінні воля в цьому випадку може розглядатися у вимірах політичної онтології – як основа можливості зміни політичного буття; у вимірах політичної антропології – як потреба, інтерес особи, групи у перетворюючій активності; у вимірах історіософії – як волюва домінанта в діях такого політичного актора, як нація на тлі певної історичної діяльності.

С. Ленкавський підкреслював, що український організований націоналізм не обмежує волю нації до влади хворобливими етичними сумнівами [5, с. 506]. ОУН визнає вплив ідей на історичний розвиток, а прихильників цієї позиції „примушує здійснити візію вимріяної майбутності” [5, с. 509]. З цього погляду проблема утвердження нації – це питання її зовнішнього устрою, усунення зовнішніх „перешкод, революційне руйнування перешкод” на шляху до державного статусу.

Ідеальне буття нації – основа її існування з позиції ОУН. З цієї позиції національна ідея в ідеальному бутті нації „повинна утверджуватись як абсолютний догмат, предмет віри”. Будь-яка віра має свій предмет.

Сучасна наука виходить з того, що предметом віри є гіпотетичні уявлення, образи, поняття, теорії. Дослідження цього феномена показують, що віра виникає у людини тоді, коли вона особисто зацікавлена в предметі віри, коли цей предмет викликає у неї емоційну і оціночну реакцію (найчастіше – позитивну). Людина вірить, передусім, у те, що відповідає її психологічним настановам, переконанням, ідеалам. Теоретики українського організованого націоналізму наголошували, що предметом його віри є „безмежна віра в величність своєї нації” [2, с. 17], в її культурнотворчі сили, які дають їй право претендувати на самостійну державу [2, с. 59]. С. Ленкавський підкреслював, що потрібна глибока віра в національну ідею і в те, що ця ідея здатна впливати на життя нації, змінювати його [див. 5, с. 509].

На думку вчених, існує релігійна і безрелігійна віра [35, с. 16]. Вони розрізняються своїм предметом. Спільне у них те, що предметом і релігійної, і безрелігійної віри є гіпотетичні образи, які потребують перевірки. Але в безрелігійній вірі вони сприймаються як щось природне що включене в систему закономірностей матеріального світу, що має реальні причини, які можна виявити і вивчити. Предметом же релігійної віри є трансцендентне, надприродне, яке не підлягає законам зовнішнього світу, перебуває по той бік від нього і порушує його природний рух [35, с. 16]. Якщо безрелігійна віра становить основу світогляду певного суб'єкта, то, вочевидь, цей суб'єкт сприймає певну тезу віри як таку, що не потребує доказів. Джерело такої віри – в існуванні особливо значимої потреби зменшити невизначеність зовнішнього світу, відчуття негарантованості життя та його перспектив. Така віра зміцнює прагнення суб'єкта до діяльності задля досягнення відповідної мети. Така віра, як свідчить історія, спонукає до політичного радикалізму і проявлялась як політичний фанатизм.

Висновки

1. Націософія ОУН-УПА ґрунтувалась на засадах метафізичного ідеалізму, який абсолютизує значення в реальній дійсності ідей, духу, психічних елементів волі нації.

2. Націософію ОУН-УПА можна характеризувати за онтологічними, антропологічними, гносеологічними основами.

3. Націософію українського організованого націоналізму можна розглядати як спонукально-діяльнісну підвалину його діяльності.

4. Український організований націоналізм як носій певного світогляду, як суб'єкт політичного процесу заохочував здатність людини до самозабуття, розчинення себе в „етнічно своїх”, які у будь-який спосіб протистоятимуть всьому, що стоїть на заваді інтересів етнічної спільності.

Література:

1. **Бочковський О.** Вступ до націології // Генеза. - № 1/3 - 1995. - С. 112 - 127.

2. **Бойко Ю.** Шлях нації. - Париж - Київ - Львів, 1992.

3. **Дичковська Г.** Історіософські основи українського національно-визвольного руху 20 - 50-х років XX століття. Рук. дис. канд. ... філос. наук. - К., 1998. - 168с.

4. **Філософія** / Заг. ред. Кременя В. Г., Горлача М. І. - Харків, 2004.

5. **Ленкавський Ст.** Український націоналізм. Твори. Том 1. За ред. О. Сича. - Ів.-Франк., 2002.

6. **Русначенко А.** Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940 - 1980. - К., 1999.

7. **Філософія політики: Підручник** (Авт.-упор.: Андрущенко В. П. (керівник) та інші. - К., 2003.

8. **Табачковський В. Г.** Розмаїття форм буття в філософії. Підручник. - К., 2002.

9. **Гелнер Е.** Нації і націоналізм // Націоналізм. Антологія / Упор. В. Лісовий, Проценко О. - К., 2000.

10. **Харахаш Б.** Націоналізм як філософська концепція і політичний принцип // Розбудова держави. - № 1. - 1998. - С. 54 - 61.

11. **Забужко О.** Філософія української ідеї та європейський контекст. - К., 1993.

12. **Хамітов Н.** Людина і народ: етноантропологія. В кн. Філософія: світ людини. Курс лекцій. В. Табачковський, М. Булатов та інші. - К., 2003.

13. **Степаненко І.** Духовність і життєва компетентність // Філософська думка. - № 6. - 2005. - С. 40 - 55.

14. **Шелер М.** Положение человека в космосе // Проблема человека в западной философии. - М., 1988.

15. **Табачковський В. Г.** Людина - Екзистенція - Історія . Цит. за: Філософія історії. Підручник. І. В. Бойченко. - К., 2000.

16. **Онiщенко І.** Етногенез в Україні (етнополітологічний аналіз). Монографія. - К., 1997.
17. **Сковорода Г.** Вдячний Еродій // Твори у 2-х томах. - К., 1994.
18. **Нерсисянц В.** История политических и правовых учений. - М., 2000.
19. **Коновалець Є.** Український націоналізм. Держ. архів СБУ. Спр. 372, т. 11.
20. Державний архів СБУ. Чому ми називаємо себе націоналістами. Спр. 372., т. 11.
21. **Чижевський Д.** Нариси історії філософії на Україні. - К., 1992.
22. **Табачковський В. Г.** Вивчення проблем духовності сьогодні: розрив традиції чи спадкоємність? // Актуальні проблеми духовності: Збірник наукових матеріалів. - Київ - Кривий Ріг, 1997.
23. **Панченко О.** Лев Ребет. Нація і держава: демократія і право. - Гадяч, 2003.
24. Десять заповідей українського націоналіста. „Декалог” // Ленкавський Ст. Український націоналізм. Т. 1. - Ів.-Фр., 2002.
25. Націократія як наша контрконцепція демократії і диктатури. Держ. архів СБУ. Спр. 372, т. 11.
26. **Донцов Д.** Дух нашої давнини. Дрогобич, 1991.
27. Виписка з Постанови 3 Конференції ОУН // Організаційний і політичний вишкіл, 1944. Держ. архів СБУ. - Спр. 372, т. 14.
28. **Соловьев С.** Соч. в 2-х т., т. 2. - М., 1989.
29. **Ящук Т.** Філософія історії: Курс лекцій. Навч. посібник. - К., 2004.
30. **Бойченко І. В.** Філософія історії. - К., 2002.
31. **Ильин И.** Основы христианской культуры. - Мгарь, 1993.
32. **Шопенгауер А.** Мир как воля и представление. - Т. 2. - М., 1993.
33. **Касьянов Г.** Теорії нації та націоналізму. - К., 1999.
34. Див.: **Старосольський В.** Теорія нації. - Відень. - 1992. Цит. за: Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополіт. аналіз). - К., 1998.
35. **Верейчук В. И.** Социология религии. - М., 2004.

Інтернет як засіб соціальної комунікації та соціального впливу

Микола Сидоров,

кандидат фізико-математичних наук, доцент
кафедри методології та методів соціологічних досліджень
факультету соціології Київського національного університету
ім. Т. Шевченка

Дмитро Табаков,

помічник редактора журналу „Hi-Tech”

У статті розглядаються питання, пов'язані зі з'ясуванням соціологічного змісту таких понять, як соціальна комунікація та соціальний вплив, спільних для Інтернет-соціології та соціології комунікацій. Автори, зокрема, роблять спробу довести, що Інтернет це не лише засіб, а й специфічне комунікаційне середовище, за допомогою якого відбувається трансформація оцінок і думок в соціальні дії індивідів і груп.

Останнім часом в Україні, як і в багатьох інших країнах, Інтернет-соціологія розвивається досить активно, а тому є потреба дослідити особливості, яких набувають в ній міжособистісні і міжгрупові комунікації і взаємні впливи.

З огляду на це **об'єктом** нашого дослідження є Інтернет як засіб соціальної комунікації та соціального впливу, а **предметом** – специфіка соціальних комунікацій і впливів, що здійснюються за допомогою Інтернету. **Мета** дослідження – концептуалізація поняття Інтернет-простір як простір віртуальних комунікацій і віртуальних впливів, що мають реальні соціальні наслідки. **Завдання дослідження** – виявити найбільш значимі особливості Інтернет-комунікацій та Інтернет-впливів.

Термін „комунікація” (лат. communicatio – роблю спільним, зв'язую) з'явився в науковій літературі на початку XX століття. Нині він має щонайменше три способи інтерпретації: а) засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального і духовного світу; б) спілкування – передача інформації від людини до людини; в) передача і обмін інформацією в суспільстві з метою дії однієї людини на іншу.

Соціокомунікаційні процеси включають у себе усі ці аспекти,

пов'язані з проблемами соціальної диференціації, а також систематизації комунікативних засобів, різних за своєю природою, структурою, функціями та ефективністю. Ці інтерпретації стосуються як міжособистісних, так і масових комунікацій [1].

Інтернет-простір є засобом формування специфічного різновиду комунікацій (Інтернет-комунікації), які, між іншим, можуть бути проінтерпретовані таким же чином.

Якщо розпочати інтерпретувати кожний з перелічених різновидів комунікацій, то можемо побачити, що всі міжособистісні комунікативні зв'язки переходять в Інтернет лише в чотирьох випадках: текстовій, відео-, звуко- та фотокомунікаціях. Усі вони мають свою специфіку. Скажімо, якщо при розмові ми можемо бачити співрозмовника, то в Інтернеті відеокомунікація потребує спеціальних технічних засобів, і, відповідно, розмова трансформується у щось подібне до телефонної розмови, котра супроводжується відеорядом (можливістю спостереження за співрозмовником, його миттєвими реакціями на перебіг вербального спілкування). Може саме тому в Інтернеті поки що найбільш вживаною є текстова або інша статична комунікація.

Однак і тут є різниця, оскільки текстовий обмін інформацією, з одного боку, приховує більшість емоційних реакцій співрозмовника, що дає йому можливість висловити те, що він не наважився б сказати у розмові віч-на-віч. З іншого боку, це не дає можливості спостерігати за ефектом вербального впливу на вашого співрозмовника.

З огляду на те, що комунікативний процес не зводиться лише до обміну інформацією (її передачі та сприйняття), а ще й передбачає трансформацію цієї інформації в соціально значущі індивідуальні, групові чи масові дії, то для соціолога якраз така трансформація і є головною метою дослідження, де сам комунікаційний процес становить лише нагоду для дослідження. Механізм такої трансформації забезпечується переважно мовною діяльністю людей, бо саме за її допомогою транслуються в соціальному просторі і часі норми та правила спілкування як норми і правила соціальних дій.

Інтернет-простір, незважаючи на всі його особливості, теж забезпечує можливість інформаційних комунікацій в соціальні дії. Хоча це поки що лише можливість, бо Інтернет ще не став повною мірою інструментом комунікацій, що здійснюються між великими групами людей, але саме це вже й привертає увагу значної кількості соціологів до Інтернет-комунікацій [2].

Базовими складовими таких досліджень є: а) можливі трансформації групової структури суспільства в Інтернет-просторі; б) комунікативні системи, що забезпечують різні види соціальної комунікації, включаючи і Інтернет; в) канали, рівні і засоби комунікації, що забезпечують передачу і сприйняття інформації та її трансформації у соціально значущі оцінки; г) трансформація оцінок в соціально-групові дії під впливом комунікаційних

процесів тощо.

Комунікативні системи вивчаються переважно у зв'язку з прикладними завданнями, тобто з тим, які теоретичні чи практичні завдання можна розв'язувати за допомогою різних комунікацій. Але треба відрізнити соціологічний підхід до комунікаційних процесів і підхід, властивий теорії інформації. Соціологів цікавлять проблеми, пов'язані з масовими каналами інформації, за допомогою яких і забезпечуються масові комунікації. Проте і соціологів, і фахівців з теорії інформації цікавлять, перш за все, проблеми ефективності. Для теорії інформації ефективність комунікаційних процесів виражається в показниках швидкості, якості, точності, обсягу тощо. Соціолога ж цікавить міра впливу комунікаційного процесу на відповідні групи людей, яка, у свою чергу, теж залежить від обсягу, швидкості, точності тощо. Причому, ці (технічні на перший погляд) показники свідчать про те, наскільки повно, адекватно тощо (з огляду на мету впливу) сприймається відповідна інформація певним контрагентом, хоча реальними соціальними показниками ефективності впливу будуть не ці ознаки, а швидкість трансформації соціальної поведінки об'єктів впливу та її адекватність щодо завдань цього впливу.

Для соціолога в соціальних комунікаціях важливі характеристики, які дозволяють виявити механізми реальних взаємодій індивідів і груп. В літературних же джерелах звертають увагу, як правило, на комунікацію як на процес формування оцінок у ході передачі та отримання інформації [1].

Серед означених характеристик найбільш значимими є наступні.

Функціональна масштабність, або соціально обумовлена масштабність спілкування. За цією ознакою розрізняють масову комунікацію (що має місце в суспільстві в цілому), обмежену (в рамках соціальних груп - компаній, організацій), локальну (у мікрогрупах типу асоціацій, професійних колективів), внутрішньогрупову (у малих групах, в сім'ї), міжособистісну, або інтерперсональну (між двома чи кількома індивідами, які спілкуються одне з одним) і навіть внутрішньоособистісну, або інтраперсональну (між індивідом і електронними засобами передачі інформації).

Пряма, або безпосередня комунікація і непряма, або опосередкована (дистанційна). У першому випадку комунікація актуалізується у формі бесіди або публічного виступу перед аудиторією, де є емоційна компонента, за якою можна спостерігати і яка відбувається шляхом обміну змістовою і оціночною інформацією з одночасним використанням вербальних і невербальних засобів. Безпосередня комунікація характерна для міжособистісного спілкування і має різні сфери актуалізації, починаючи від обміну діловою інформацією і до суто особистої. Опосередкована комунікація має переважно односторонній характер і актуалізується за допомогою засобів масової інформації і технічних засобів. Сучасні технічні засоби дозволяють здійснювати ефективну двосторонню комунікацію.

Коротка, нетривала комунікація і постійна (систематична), обумовлена постійним спілкуванням в професійних колективах і дружніх групах. Тут ознакою класифікації комунікацій є час.

Можна виокремлювати й інші види комунікацій, обираючи для їх класифікації різні ознаки чи принципи.

Останні тенденції у світі наводять на висновок, що глобалізація, як вона в чистому вигляді існує, на сьогодні досягла й України. Тому природно, що услід за новими тенденціями з'являються й нові дослідження у сфері інформаційних технологій. Незважаючи на всі перепони на шляху приєднання до світової мережі Інтернет, населення прагне якнайшвидше стати користувачем світової мережі. Це відбувається і в Україні. Але для чого? Відповідь проста: прагнення мати максимально можливий доступ до будь-якої інформації, що й може забезпечити Інтернет-простір.

Інтернет дає змогу обміну файлами будь-якого формату. І якщо звук чи текст не можуть передати максимум інформації і вражень, то за допомогою відео людина може побачити все заново. У випадку ж розмови з кимось, за допомогою web-камери користувач може побачити співрозмовника і відтак дізнатися про його емоції та відчути візуальний вплив під час спілкування. Фактично це вже є живою розмовою, за винятком того, що співрозмовники можуть перебувати на будь якій відстані.

Якщо ж людина хоче викласти свої думки щодо політичної чи ще якоїсь ситуації, то вона може за допомогою власних електронних щоденників робити це необмежену кількість разів і у будь-якому способі викладення.

Як правило, для визначення специфіки комунікації в електронному середовищі застосовується термін „комп'ютерно-опосередкована комунікація”. Тим самим підкреслюється, що можливістю взаємодії в мережах ми зобов'язані технічним засобам, перш за все комп'ютеру. В літературі з цієї тематики використовується також термін „людино-комп'ютерна взаємодія”, яка, на думку Е. Холла [3], належить до низькоконтекстуальної культури і має наперед задані логічні основи взаємодії і жорсткіші інформаційні обмеження в символах, тезаурусі, діалозі, діях, зворотному зв'язку. Так, розуміння комп'ютером повідомлення або твердження можливе тільки при абсолютно точному виконанні відповідної допустимої команди, інструкції, угоди. Програмою може не бути прийнята команда, що має зайвий пропуск, неправильний синтаксис, виконана із затримкою в часі, така, що міститься не в потрібному рядку тощо. Повідомлення при людино-комп'ютерній комунікації має бути однозначним і точним. Тому термін, який ми використовуємо, — комп'ютерноопосередкована комунікація, або кіберкомунікація, — найточніше характеризує основний об'єкт дослідження – комунікацію, зберігаючи важливі для розуміння суті терміна слова (комп'ютер, середовище, кіберпростір, комунікація).

Потенційно повна анонімність спілкування в Інтернеті, „розчинення”

себе в електронному просторі, де індивід – це набір технічних даних, зафіксованих у ір-адресі, накладає свої властивості на реальний світ. Ця ж уявна анонімність є і засобом впливу на думки людей. Невизначеність щодо персони може спонукати користувача до певних дій. Тут важливу роль відіграє психологічний аспект. Чому людина інакше ставиться до незнайомої людини у Інтернет-просторі, ніж коли зустріне її на вулиці? Чи спрацьовують тут об'єктивуючі зв'язки, як, наприклад, припущення, що оскільки ця людина вже в Інтернеті, то це означає, що в реальному житті вона здатна була забезпечити себе цим засобом спілкування, а відтак є більш-менш свідомою і обізнаною у життєвих реаліях тощо. Приклад: нова розвага – флешмоб – несподівана поява незнайомих людей в наперед встановленому місці і в певний час. Учасники за сценарієм здійснюють певні дії, а потім швидко розходяться, розчиняючись в натовпі так само швидко, як і з'явилися. Флешмоб є короточасною комунікацією (зазвичай до 5 хвилин) з наперед розробленим планом дій, яскравою і дещо абсурдною. При цьому кожна людина поводить себе так, ніби опинилася тут випадково і нічого про флешмоб не знає. Інструкції про те, що робити в певному місці в певний час автори флешмобів придумують і передають іншим через Інтернет або SMS. Вважається, що вперше флешмоб був організований у Нью-Йорку в червні 2003 року, коли кілька сотень чоловік заходили в дорогий меблевий магазин, підходили до найближчого дивана, говорили: „Оце диван!”. І йшли далі. Тобто комунікація, явно спрямована на спонукання до дій такого жартівливого характеру, в іншій ситуації може стати засобом чогось серйознішого і навіть небезпечного для оточення.

Втім, видима анонімність спілкування в Інтернеті може формувати і деструктивні явища, такі як невмотивована (тому що непокарана) агресія, ігнорування загальноприйнятих правил культури, мови, листа. Багато хто відзначає, що стиль звичайного електронного листа помітно відрізняється від класичного. Крім того, часто прийнято не звертати уваги на граматику. Частково це робиться для економії часу.

Ця проблема одночасно зачіпає і політичну складову життя суспільства. Викид „компромату” в мережу став звичайним методом політичної боротьби. Говорячи про вплив Інтернету на політичні процеси в сучасному суспільстві, необхідно враховувати, що розкриття інформації через Інтернет, крім позитивних суспільних тенденцій, має і негативні соціальні наслідки.

У США, де є максимальний досвід у цій галузі, політика „вільного від держрегулювання Інтернету” починає піддаватися серйозній критиці. Зокрема, випадки несанкціонованого використання особистих даних, що почастишали, починають викликати тривогу у різних організацій з охорони громадянських свобод і прав споживачів. Багато незалежних оглядачів позитивно відгукуються про вельми жорсткі європейські закони стосовно охорони приватної інформації. У США, на відміну від Європи, прийнято кодекси поведінки в мережі добровільного характеру, проте розширення

використання інформаційних технологій Інтернету в повсякденному житті примушує урядові кола по-новому поглянути на це питання [4].

Соціальна взаємодія в межах електронних конференцій і чатів може призвести до початку різного роду міжособистісних відносин між учасниками. Інтернет є віртуальним простором, де ми зустрічаємося з друзями, колегами, коханими у будь-який час, незважаючи на відстані. Причому поняття часу є специфічним у тому сенсі, що, написавши повідомлення, ми розуміємо, що має минути певний час, перш ніж адресат його прочитає. В цьому випадку привілеєм як адресата, так і адресанта є надання часу на відповідь.

Домінуючою соціально-психологічною основою для мережевих спільнот стали принципи індивідуалізму, свободи самовираження, прагнення рівного і вільного доступу до будь-якої інформації [5]. Ці настанови ніде не зафіксовані, оскільки не існує Правил інтернет-поведінки чи Конституції мережі. Тут можна провести аналогію з реальним соціальним простором, де правила також виробляються на основі вже існуючих об'єктивних можливостей і обмежень. Фактично кожний ресурс сам визначає свої правила і закони спілкування. В основному вони ґрунтуються на тому, що візуальне сприймання є домінуючим, а тому важливим є і зовнішнє оформлення Інтернет-сторінок, а також інформація, що на них міститься. Тому коли справа заповнення контентом переходить до користувача, що тільки частково бере участь у заповненні, а не в перевірці того, чим заповнюють, то мають бути і відповідні правила для полегшення роботи тим, хто відповідає за стан ресурсу. Однак навіть невідома людина, якщо вона показала себе відповідальним користувачем ресурсу, може стати одним з тих, хто має право редагувати зміст (модератор чи адміністратор). А це в певному сенсі позитивно може впливати на її самооцінку і відносини з іншими користувачами вже у реальності. Саме середовище створює передумови для певної ідеології. Інтернет як мультинаціональний полікультурний простір немислимий без крайнього лібералізму, при якому користувач переважно сам повинен ставити собі обмеження. При цьому потреба в односторонніх обумовлює об'єднання користувачів. Коли ж людина не дотримується правил, встановлених адміністратором, то вона може бути покарана. Вона отримує обмеження доступу до ресурсу. Це може бути тимчасове обмеження або ж суцільне, наприклад, блокування номера IP, щоб людина не змогла вже зареєструватися під іншим ім'ям.

Таким чином, інтеракція у мережі припускає наявність спільних інтересів. Спільнота, що склалася в кіберпросторі, консолідує колективні інтереси, які визначають атмосферу спілкування і соціальні зобов'язання. Тому вже сьогодні можна стверджувати, що мережева спільнота – це специфічна форма соціальної структури, встановлена емпіричними дослідженнями як атрибут інформаційної епохи [2].

Одним з основних механізмів функціонування мережевих спільнот є самоорганізація. При цьому виникає соціальна стратифікація щодо доступу

до інформаційних ресурсів і, відповідно, владних повноважень. На відміну від традиційного права тут немає спеціальної групи людей, що здійснюють примус. Разом з тим, технічно не виключена можливість забезпечення в найближчому майбутньому контролю держави за поведінкою членів мережеских спільнот. Можливо, що тоді настане кінець ери Інтернету як засобу вільного простору життя людей.

Якщо узагальнити означені вище можливості Інтернету як засобу соціальної комунікації, то можна зробити висновок: Інтернет вже набув такого розвитку, що став одним із найпотужніших різновидів комунікації і засобів впливу як на думки (свідомість), так і на дії індивідів і груп людей.

Безумовно, Інтернет-середовище не є простим відображенням соціальних складових реального життя. Комунікативні схеми, стратифікаційні моделі тощо в цьому середовищі не запозичуються з „офлайну”, але породжуються всім віртуальним контекстом. А до факторів формування особистості ми можемо тепер додати й Інтернет, повноцінно включений у життєвий кругообіг. До того ж такий, що об’єднує кілька різних суспільств у їх вузкому розумінні. Наприклад, об’єднання кількох націй і народів.

Література:

1. **Конецкая В. П.** Социология коммуникаций. – М.: Международный университет бизнеса и управления. 1997. – 304 с.
2. **Valkenburg, P. M., & Peter, J.** (2007). Online communication and adolescent well-being: Testing the stimulation versus the displacement hypothesis. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12 (4), article 2. <http://jcmc.indiana.edu/vol12/issue4/valkenburg.html>
3. **E. Hall**, *Understanding Culture Differences*. Yarmouth. ME: Intercultural Press, 1990.
4. **Чугунов А. В.** Исследования Интернет аудитории: мировой и российский опыт.
5. **Кастельс М.** Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М., 1999. — С. 494 – 505.

Функція держави у системі міжнародних відносин щодо проблем національної безпеки

Фікрат Мехдізаде,
аспірант кафедри політології
Інституту міжнародних відносин
Міжрегіональної академії управління персоналом

Вирішення питання національної безпеки України тісно пов'язане з визначенням вектора рольової функції держави в системі міжнародних відносин, її майбутнього з урахуванням сучасного стану теоретичних напрацювань та нових явищ світового розвитку.

Геополітичний вибір вектора рольової функції держави в системі міжнародних відносин завжди передбачає відповідь на такі запитання: які цілі держава ставить перед собою; що хоче змінити; яку ціну готова заплатити за досягнення своїх цілей; які засоби планує задіяти; чи має можливості для реалізації своїх цілей; які фактори можуть сприяти чи, навпаки, стати на заваді досягненню цілей? Перші три запитання тісно пов'язані з національними інтересами і конкретизують їх, тоді як питання про спроможність держави піти на певні жертви для досягнення своїх цілей чи захисту своїх цінностей належить до якісних характеристик самої держави.

Економічно, політично і соціально стабільна держава завжди докладатиме зусиль для збереження своїх базових цінностей. Але не завжди для їх поширення вона готова на певні жертви. Р. Швелер визначив це явище як співвідношення ціни, яку країна готова платити за захист своїх цінностей, з ціною, яку вона готова платити за їх поширення.

Деякі країни цілком задоволені тим, що мають, тож платитимуть високу ціну за захист своїх цінностей і підуть лише на обмеженні поступки в тому, що пов'язано з поширенням цінностей. Інші – не здатні або не бажають захищати навіть те, що мають, вже не кажучи про здобуття чогось нового. Крім того, є країни, готові ризикувати всім, що мають, заради того, чого вони хочуть мати. І, нарешті, є країни, що платитимуть велику ціну за захист своїх здобутків і готові заплатити ще більше за поширення своїх

цінностей.

Слід мати на увазі, що така схема може спрацьовувати тільки тоді, коли ми отримаємо відповіді на два головні питання.

Перше стосується соціально-правових, демократичних держав і полягає в тому, як їх громадяни ставляться до стратегічних і тактичних завдань зовнішньої політики та чи знайдуть ті чи інші рішення уряду підтримку провідних політичних сил країни і широкого загалу виборців. Друге питання: яка саме держава здійснює захист і поширення своїх цінностей. Гегемоністична держава проводить внутрішню і зовнішню політику, не переймаючись схваленням як своїх громадян, так і світової спільноти. В умовах політично неструктурованого суспільства вона використовує силові важелі для придушення будь-якої негативної реакції свого населення, а ідеологічні засоби створюють міфи на підтримку будь-яких авантюристичних рішень правлячого угруповання. І, навпаки, соціально-правова, демократична держава не може здійснювати свою внутрішню і зовнішню політику, не враховуючи ставлення широких верств населення до тих чи інших рішень уряду. Так, зовнішньополітичні спрямування правлячої еліти США на утримання статусу єдиної наддержави і збереження своєї гегемонії у світі не мають твердої зовнішньої політичної бази. Конкретні дії американського керівництва теж дуже критично сприймаються в самих США. Чимало американців оцінює зовнішню політику уряду як „політику риторики і компромісу”, внаслідок чого Америка набуває репутації „псевдогегемона”. Але війна в Іраку і проголошення незалежності Косова суттєво коригують таку оцінку.

Кожна держава світу має власне місце серед суб'єктів міжнародних відносин. Воно не може бути постійним, „офіційно закріпленим”, проте відтворює реальні міжнародні стосунки на певний час. Так, держава може бути: наддержавою, глобальним лідером; великою світовою державою; регіональним лідером; державою-партнером; державою-аутсайдером. Виникнення наддержав стало ознакою біполярного протистояння двох систем після Другої світової війни. Саме ці держави перебрали на себе надвійськову потугу й одержали умови консолідувати інші країни і диктувати свою волю як партнерам, так і країнам, що лишилися за межами біполярного утворення. Проте для міжнародних взаємин більш прийнятним є статус „великої держави”.

Офіційно у міжнародному праві немає чіткого визначення цього поняття. Зазвичай його застосовують до країн з особливим, привілейованим статусом серед інших країн. З їх позицією вимушені рахуватися інші країни світу, а їхнє слово в міжнародних структурах, як правило, має більшу вагу, ніж слово інших („рядових”) членів міжнародної спільноти. Якщо заглибитися в історію, то побачимо, що цього статусу в різні часи набували Португалія та Іспанія (XVI століття), Англія і Голландія (XVII століття). Навіть Швеція, яка спільно з Францією досягла перемоги у Тридцятилітній війні, без застережень визнавалась Європою (XVIII

століття) „великою державою”.

Під час Віденського конгресу 1814 - 1815 років міністр закордонних справ Франції Ш. Тайлеран вперше офіційно формалізував цей статус і визначив функції „великих держав”, до складу яких тоді входили Австрія, Англія, Росія, Пруссія і Франція. Він писав: „Великі держави, діючи узгоджено, впорядковують кожен окрему частину континенту, приводячи її у відповідність до загального порядку”. Інші учасники конгресу змушені були погодитися з цим.

„Великі держави” й надалі нав'язували свою волю іншим країнам. Так було після Берлінського конгресу 1878 року, Паризьких мирних угод 1918 - 1919 років, а також під час переговорів „великої трійки” у Тегерані, Ялті і Потсдамі.

Формальною ознакою „великої держави” в сучасних умовах можуть бути: постійне членство у Раді Безпеки ООН; військова та економічна потуга; приналежність до „клубу ядерних країн”; дипломатична „вага”; приналежність до країн „великої вісімки”. Статусу „великої держави” ніхто нікому офіційно не надає. Проте його можна набути за умов зростання реальної ваги (економічної, політичної, дипломатичної, військової) в сучасному світі. Причому роль військової складової в умовах глобалізації та інтеграції світових процесів постійно знижується. Крім того, посилюється нова тенденція: статус „великої держави” замінюється на статус „члена потужного регіонального чи глобального утворення”.

Реальна оцінка статусу держави в структурі сучасних міжнародних відносин дозволяє визначити роль, яку вона відіграє зараз і планує відігравати в майбутньому.

Рольова функція держави в системі міжнародних відносин залежить як від політичного курсу, так і від підтримки цього курсу широкими верствами населення. Рим, Візантія, Іспанія, Велика Британія, Франція, Австрія, Росія, Туреччина свого часу були великими імперіями, проте жодна з них в сучасних умовах не може повернути собі такий статус.

Історія демонструє розмаїття можливостей щодо визначення конкретної рольової функції. Наприклад, Швейцарія тривалий час відіграє роль „світового банку”, що дозволяє їй почуватися комфортно в нинішній системі міжнародних відносин. Навіть Друга світова війна оминула цю країну саме завдяки її особливому статусу.

Пошук своєї, чітко визначеної ролі в системі міжнародних відносин в сучасному світі набуває вирішального значення для розбудови стратегії національної безпеки держави на тривалу перспективу. За певних історичних умов держава може обмежити свої відносини з навколишнім світом і перетворитись на державу-фортецю. Такі періоди своєї історії пережили Китай, Японія, Радянська Росія після революції 1917 року; триває цей період в Ірані та Північній Кореї. Проте такий шлях призводить лише до виключення країни з процесу світового розвитку, втрати передових технологій і, зрештою, до тривалого аутсайдерства.

Зважаючи на ситуацію, що склалася в Україні, актуальним є визначення ролі нейтральної позаблокової країни, або країни, яка виконує роль буфера чи моста між Європою та Азією в певних історичних системах міжнародних відносин. У той чи інший час, залежно від обставин, високі посадові особи або заперечують позаблоковість та нейтральність України, посиляючись на те, що Конституція не закріпила цей статус і Україна може бути членом будь-якого міжнародного союзу чи організації, або посиляються на „Декларацію про державний суверенітет України” 1990 року, де підкреслюється намір України в майбутньому стати постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати (на своїй території), не виробляти і не набувати ядерної зброї. Згодом ці положення були дубльовані в Акті про проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року).

Але час іде, змінюється розклад сил у світі, відбувається переоцінка рольової функції української держави. Керівництво України (Президент, Прем'єр-міністр, Голова Верховної Ради) звернулися з проханням до НАТО розглянути на саміті НАТО в Бухаресті питання щодо Плану дій стосовно членства в Альянсі (ПДЧ). Україна не отримала запрошення до ПДЧ. Але в Декларації за результатами саміту була визначена дата отримання цього статусу в грудні 2008 чи на весні 2009 року [1].

Поряд з прагненням отримати членство в НАТО, є й інша альтернатива – нейтралітет. На його пріоритетності наполягають окремі політичні сили в Україні, а також значна частина населення. При цьому вони апелюють до конкретних історичних фактів реалізації нейтральної рольової функції окремими державами світу. І це потребує дати інтерпретацію нейтралітету.

У класичному вигляді нейтралітет являв собою персоніфікацію міжнародної політики держави в умовах традиційної політики „балансу сил”. Країна намагалася набути нейтрального статусу, коли опинялась між різними центрами силового протистояння. Головною її метою було збереження територіальної цілісності й державної незалежності. Як правило, постійно нейтральна країна брала на себе зобов'язання на випадок війни не приєднуватися до жодної воюючої країни, не надавати їм безпосередньої військової підтримки. У мирний час постійно нейтральна країна не має вступати до військових союзів і блоків.

Постійний нейтралітет може бути результатом або багатостороннього міжнародного договору, або декларації. Так, швейцарський нейтралітет був наслідком кривавих наполеонівських війн, коли територія цієї країни стала об'єктом зацікавленості Австро-Угорщини і Франції, а потім ще й Німеччини та Італії. Віденський конгрес 1815 року, пізніше доповнений Паризьким актом, закріпив постійний нейтралітет цієї країни та надав гарантії недоторканності її території.

Статусом постійно нейтральної країни користується також Австрія відповідно до федерального конституційного закону про нейтралітет від

26 жовтня 1955 року.

Історія знає періоди, коли та чи інша країна набувала нейтрального статусу. Наприклад, Бельгія (за Лондонським договором 1831 та 1839 років), Люксембург (за Лондонським договором 1867 року), але ці країни за різних обставин втрачали свій нейтралітет.

Причому, визнання нейтралітету країни міжнародною спільнотою є важливою обставиною. Як відомо, постійно нейтральною є держава, чия незалежність і цілісність гарантуються міжнародними договорами. Слід також мати на увазі, що постійний нейтралітет відрізняється від евентуального, тобто нейтралітету під час війни, коли держава бере на себе зобов'язання не брати участі в тому чи іншому збройному конфлікті. Евентуальний нейтралітет базується на Положеннях 5 і 13 Гаазької конвенції 1907 року і на Лондонській декларації про право морської війни 1909 року. Згідно з цими документами, воюючим сторонам забороняється вести воєнні дії, оглядати чи затримувати судна в територіальних водах нейтральної країни, а також використовувати їх для облаштування військових баз. Воюючим країнам заборонялося спорядження чи озброєння своїх суден, заснування на території нейтральних країн або в їх портах „призових” суден. Нейтральні країни не могли передавати у своїх водах військові кораблі, боєприпаси чи інші військові матеріали воюючим державам.

Особливою формою нейтралітету було висунуте Росією, а потім підтримане Данією і Швецією (під час війни північноамериканських штатів з Великою Британією 1780 року), поняття збройного нейтралітету, що регулювало відносини нейтральних і воюючих країн у сфері судноплавства й торгівлі під час війни.

Тобто, за своїм змістом, постійний нейтралітет є значно ширшим поняттям, що включає евентуальний нейтралітет як постійну складову, але не обмежується ним і передбачає заборону для постійно нейтральної країни будь-яких дій, які в майбутньому можуть призвести до участі у війні. Такий нейтралітет має чітке антивоєнне спрямування і передбачає дві взаємопов'язані складові: неучасті та невтягнення. Традиційний нейтралітет передбачає необмежене право нейтральної країни на самооборону від збройного нападу.

Остаточне утвердження біполярної системи міжнародних відносин після Другої світової війни сформувало новий тип нейтралітету. Це стало негативною реакцією країн, які звільнилися від колоніальної залежності, на біполярний поділ світу, що передбачало їх відмову брати участь у силовому протистоянні двох систем. Започаткований Белградською конференцією 1961 року, Рух неприєднання розробив свою модель поведінки, що стала змістом нового типу нейтралітету, а саме: неучасть у військово-політичних блоках (антиблоковість), боротьба за роззброєння (в тому числі і ядерне) та здійснення активної політики подолання економічного і соціального відставання від провідних країн світу (модернізація). Політика

неприєднання передбачала нейтралістську альтернативу блоковому протистоянню на засадах принципів мирного співіснування. Десятиріччя, що минули після заснування Руху, призвели до поляризації країн, зміни пріоритетів. Навіть ядерна зброя поповнила арсенали деяких країн, які свого часу дотримувалися „політики неприєднання”.

Таким чином, кожний історичний період формував свою систему міжнародних відносин і свій тип нейтралітету.

До цього слід також додати національні особливості країни, що стає на шлях нейтралітету. Так, нейтралітет Швеції, не зафіксований ні конституційним актом, ні міжнародною угодою, більше скидається на зовнішньополітичну самоідентифікацію країни в сучасному світі. Ця країна давно перестала відігравати роль великої країни, а певна відмінність від центрів силового протистояння об'єктивно підштовхувала її до впровадження нейтралістської зовнішньої політики.

Симптоматичною є тенденція до переосмислення нейтральними країнами своєї ролі в сучасному світі. Так, колишній голова дипломатичного відомства Австрії В. Шюссель, виступаючи на міжнародному семінарі у Відні (липень 1998 року), заявив, що нейтралітет Австрії в його класичному розумінні відходить у минуле, і в австрійському суспільстві усвідомлюють, що країна не може залишатися осторонь спільних зусиль міжнародної спільноти. Він дав зрозуміти, що Австрія має взяти курс на Північноатлантичний альянс, який „підтвердив свою роль гаранта миру” [2]. Цю позицію він підтвердив 2002 року після створення антитерористичної коаліції. Але це лише наміри: Австрія й досі не стала членом НАТО.

Визначаючи залежність нейтралітету від характеру системи міжнародних відносин, можна прогнозувати майбутнє „нейтральних країн” в умовах глобальних змін геополітичної ситуації у світі.

Нейтралітет і війна – взаємопов'язані складові однієї дилеми. Якщо традиційний нейтралітет відповідав умовам „війна всіх проти всіх” і, як правило, потребував міжнародного визнання та міжнародних гарантій, то Рух неприєднання був спробою вижити в умовах можливого глобального ракетно-ядерного конфлікту. Загроза такого конфлікту зменшилася, але ще не втратила своєї гостроти. Сучасна система міжнародних відносин не відповідає умовам багатопольного протистояння „війни всіх проти всіх”. Водночас традиційні війни відходять у минуле. За всіма ознаками, головною загрозою миру і безпеці є нині локальні війни і збройні конфлікти, що виникають усередині держав. У цьому випадку нинішні форми нейтралітету втрачають свій сенс.

Інтеграційні процеси в сучасному світі створили потужні міжнародні структури, які вже зараз перебирають на себе вирішення долі будь-якої держави, незважаючи на норми міжнародного права та міжнародні домовленості. При цьому роль силових засобів досягнення цілей змінюється, а самі війни набувають рис збройних конфліктів п'ятого і шостого покоління. За таких умов нейтралітет навряд чи стане дієвим

захистом проти дій регіональних і глобальних гравців, якщо вони визнають нейтральну країну порушником „прав людини” чи „режиму нерозповсюдження ядерної зброї”. Так само, як і визнання нейтралітету в сучасних умовах залежатиме від рішення не окремих держав, а саме цих впливових регіональних і глобальних структур безпеки.

Тенденція до політизації військово-політичних блоків і милітаризації економічних союзів створює умови, коли нейтральний статус країни буде нівельований розвитком військово-політичних відносин.

Україна за цих умов має самопроголошений нейтралітет і позаблоковість: вона зробила спробу поєднати різні історичні типи нейтралітету для забезпечення своєї безпеки. Причому специфіка українського підходу полягає в тому, що ці положення реанімуються різними політичними силами залежно від ситуації та їх цілей. Можливою альтернативою може стати пропозиція провідних українських вчених про запровадження Україною на певний історичний термін політики „активного нейтралітету” [3]. Геополітичне положення України, яка протягом сторіч перетворювалась на арену протистояння між Сходом і Заходом, в умовах невизначеності внутрішніх і зовнішньополітичних пріоритетів об'єктивно підштовхує країну до виконання ролі буфера між різними політичними гравцями. Але ж країна-буфер не може вирішити ні довгострокових завдань, ні досягти тимчасових вигод, бо її маневр на міжнародній арені жорстко обмежується протистоянням різноспрямованих сил. Вони є головними регуляторами, що визначають „правила гри” та чітко контролюють їх виконання. При цьому інтереси „буфера” до уваги не беруться, і він отримує удари з обох сторін, доки не втратить своїх властивостей (читай – державності). В ролі буфера держава відіграє пасивну роль, вирішує не свої завдання – її використовують інші у своїх цілях. Так само, як і цю роль держави обирають, як правило, не з власної волі, а внаслідок певного збігу обставин (обмежена державність, невизначеність пріоритетів, брак єдності в суспільстві тощо).

Можна навести приклад надзвичайно чіткого визначення „буферної держави”, запропонованого Л. Зірінгом: „Держави не вибирають, чи бути їм буфером. Ця роль дістається їм через вороже оточення, яке вони не контролюють. Буферні держави – слабкі актори, які перебувають між потужнішими амбіційними і часто агресивними утвореннями. Цілі буферної держави встановлюються цими зовнішніми суперниками. Вони суть жертвні елементи у більшому суперництві. Буферні держави є часткою системи балансу сил, а не міжнародного права. Однак за обставин, коли значно змінюється модель регіональних взаємин, буферні держави зазвичай стають першими жертвами – так вони розплачуються за тимчасовий еквілібріум між більшими державами” [4].

Держава може на міжнародній арені відігравати й роль моста між різними геополітичними утвореннями. Для цього вона має, як і у випадку з державою-буфером, перебувати на лінії зіткнення інтересів активних

міжнародних гравців. Але ця роль відрізняється від попередньої проведенням активної зовнішньої політики; внутрішньою злагодою між головними політичними і соціальними суб'єктами; наявністю транзитного потенціалу. Причому транзитний потенціал є чи не найголовнішою умовою для виконання державою ролі країни-моста. Сам по собі транзитний потенціал передбачає не тільки наявність розгалуженої інфраструктури (технічних можливостей забезпечувати великий плин сировини, товарів тощо через територію країни), а й політичну та економічну стабільність, спирається на вже існуючі транзитні можливості, а також на зацікавлення імпортерів у використанні саме цих транспортних коридорів і маршрутів транспортування нафти, газу тощо, що проходять територією саме цієї, а не іншої країни.

Не зовсім повчальним є приклад трьох країн Балтії, які після набуття незалежності, незважаючи на складні стосунки з Росією, повністю використали свої транзитні можливості і впродовж останніх років не зменшували, а, навпаки, збільшували транспортні потоки через свої території. Але це становище з часом змінилося.

І тим не менше, підтримка транспортного потенціалу країни завжди тісно пов'язана із здійсненням активної зовнішньої політики, яка має чітко визначену економічну складову й націлена на тривалу перспективу.

Якщо інтернаціоналізація національних економік робить світогосподарчі зв'язки постійно діючим чинником економічного піднесення держав, що перебувають на різних щаблях розвитку, то глобалізація перетворює ці зв'язки на вирішальний чинник прогресу національних економічних комплексів, чиї подальші зміни останнім часом визначаються переважно завданнями гарантованого збуту продукції за національними кордонами. Мабуть, ніколи ще у світовій історії експортний імператив не був таким значущим, як нині. А в XXI столітті залежність економічних успіхів будь-якої держави від її активності на світовому ринку лише посилюватиметься. Справа в тім, що сучасні підходи до процесів інтеграції виходять з необхідності включення не тільки в дуже різні інтернаціональні виробничі ланцюги, а й у процеси обміну сировиною, товарами, капіталом. У цьому відношенні транспортні коридори стають своєрідними нервовими закінченнями державного організму, які спонукають його економіку і політику до відповідних дій. Вони також функціонують як „кровоносні потоки”, що постачають держави необхідною сировиною, товарами, людськими ресурсами тощо. Саме тому формування та забезпечення безперервної діяльності транспортних коридорів завжди включається до сфери „великої політики”, де зіштовхуються протилежні інтереси, а конкретні дії держав (чи окремих груп) можуть істотно впливати на остаточні рішення стосовно транспортних коридорів, і, як наслідок, на весь хід розвитку регіону.

Наприклад, активні зусилля Російської Федерації виключити з діючої схеми українські потужності транспортування нафти і газу до

Східної Європи за рахунок введення в дію нових магістральних нафто- і газотрубопроводів поза територією України („Блакитний потік”, „Ямал - Західна Європа” та інші) переслідують різні економічні та політичні цілі. Процеси глобалізації висунули на порядок денний питання про трансрегіональну безпеку як важливу складову системи глобальної безпеки.

В загальному вигляді позиція держави щодо участі у конкретному проекті створення транспортного коридору неодмінно засновуватиметься на таких чинниках, як геостратегічні і гео економічні інтереси; особливості географічних характеристик регіону; військово-політична обстановка в регіоні тощо. У такий спосіб будь-який проект створення транспортного коридору має передбачати заходи із забезпечення його безпеки, а також зобов'язання сторін щодо їх фінансування. Ці заходи можуть включати: співробітництво спецслужб у питаннях забезпечення безпеки транспортних коридорів; спеціальні завдання для збройних сил щодо запобігання морському піратству і захопленню об'єктів інфраструктури терористами; вироблення чіткої схеми проходу танкерів поруч із зонами збройних конфліктів, створення системи оповіщення на всьому маршруті їх проходження; можливе конвоювання суден через зони конфліктів, що прилягають до морського узбережжя; створення спеціальних мобільних груп охорони трубопроводів.

Зростання геополітичної та гео економічної ролі транспортних коридорів значною мірою є аргументом у виборі можливих альтернатив стосовно реалізації рольової функції української держави. Її інтерпретація, при цьому, використовується як прихильниками вступу до НАТО, так і прихильниками нейтрального статусу держави.

Таким чином, для України проблема рольової функції в системі міжнародних відносин перетворилася чи не на головне завдання її національної безпеки, яка набуває життєво важливого значення.

Література:

1. **Попов А.** Сердечный ответ берлинскому Чемберлену // 2000. – 11.04.2008.
2. Нейтралітет йде у минуле? // Голос України. – 1998. – 3 липня.
3. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку: Монографія НІСД і НУІРВ. – К.: НІСД, 1999. – С. 10.
4. **Ziring L.** Buffer States on the Rim of Asia: Pakistan, Afghanistan, Iran and the Superpowers // Soviet – American relations with Pakistan, Iran and Afghanistan. Hafeez Malik (ed) – L., 1987. P. 14 – 15.

До проблеми забезпечення інформаційної безпеки України

Володимир Остроухов,

доктор філософських наук,
завідуючий кафедрою соціальних технологій
Державного університету
інформаційно-комунікативних технологій

Валентин Петрик,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри соціальних технологій
Державного університету
інформаційно-комунікативних технологій

У статті розкриваються такі поняття, як „інформаційна безпека” та її різновиди – „інформаційна безпека особистості”, „інформаційна безпека суспільства”, „інформаційна безпека держави”, „інформаційна безпека інформаційно-технічної інфраструктури”, а також поняття, тісно пов'язані з інформаційною безпекою. У висновку пропонуються рекомендації щодо навчально-методичного і наукового забезпечення інформаційної безпеки нашої держави.

Визначенням інформаційної безпеки та її різновидів переймалися такі вчені, як В. Крисько, А. Манойло, А. Петренко, Д. Фролов, Г. Почепцов, О. Литвиненко, А. Тарас, В. Толубко, М. Дзюба, Я. Жарков, М. Онищук, Б. Кормич [1 - 8] та інші. Розглядалася ця проблема і нами [9 - 10]. Слід зазначити, що визначення розкривалися частково й по-різному. Це й зумовлює **актуальність дослідження.**

Головна мета статті - визначення понятійного апарату щодо інформаційної безпеки та її різновидів, а також розробка деяких шляхів забезпечення інформаційної безпеки України.

Об'єкт дослідження – інформаційна безпека.

Предмет дослідження – понятійний апарат щодо інформаційної безпеки та навчально-методичне і наукове забезпечення інформаційної безпеки України.

Розглянемо такі базові терміни, як „інформаційна безпека” та її різновиди:

- 1) інформаційна безпека особистості;
- 2) інформаційна безпека суспільства;
- 3) інформаційна безпека держави;
- 4) інформаційна безпека інформаційно-технічної інфраструктури.

Інформаційна безпека – це стан захищеності об'єкта (особистості, суспільства, держави, інформаційно-технічної інфраструктури), при якому досягається його нормальне функціонування незалежно від внутрішніх і зовнішніх інформаційних впливів.

Інформаційний вплив – організоване цілеспрямоване застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій для внесення змін у свідомість населення (корекція поведінки) та (або) інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта.

Інформаційно-психологічний вплив – вплив на свідомість особи чи населення з метою змін (корекції) їх поведінки.

Інформаційно-технічний вплив – вплив на інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта для забезпечення реалізації необхідних змін у її роботі (зупинка роботи, несанкціонований відплив інформації, програмування на певні помилки, зниження швидкості опрацювання інформації тощо).

Інформаційна безпека особистості (у вузькому розумінні) – це стан захищеності психіки людини від негативного впливу, який здійснюється шляхом упровадження деструктивної інформації у свідомість і (або) у підсвідомість людини, що призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності.

Інформаційна безпека особистості (в широкому розумінні) це: 1) належний рівень теоретичної і практичної підготовки особистості, при якому досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів і гармонійний розвиток незалежно від інформаційних загроз; 2) здатність держави створити можливості для гармонійного розвитку і задоволення потреб особистості в інформації, незалежно від інформаційних загроз; 3) гарантування, розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості; 4) захищеність від різного роду інформаційних небезпек.

Інформаційна безпека особистості та суспільства тісно пов'язані.

Інформаційна безпека суспільства — можливість безперешкодної реалізації суспільством та окремими його членами своїх конституційних прав, пов'язаних з можливістю вільного одержання, створення й поширення інформації, а також ступінь їх захисту від деструктивного інформаційного впливу. Необхідний рівень інформаційної безпеки забезпечується сукупністю політичних, економічних, організаційних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення й нейтралізацію обставин, факторів і дій, які можуть завдати збитків чи зашкодити реалізації інформаційних прав, потреб та інтересів країни та її громадян.

Інформаційна безпека інформаційно-технічної інфраструктури — це

стан її захищеності, який забезпечує її ефективне використання і захист від можливого інформаційно-технічного впливу. Інформаційна безпека інформаційно-технічної інфраструктури поділяється на безпеку: 1) машинно-технічних засобів; 2) програмного забезпечення; 3) засобів та режиму захисту від несанкціонованого витоку інформації.

Інформаційна безпека держави — це стан її захищеності, при якій спеціальні інформаційні операції, акти зовнішньої інформаційної агресії, інформаційний тероризм, незаконне зняття інформації (за допомогою спеціальних технічних засобів) та комп'ютерні злочини не завдають суттєвої шкоди національним інтересам.

Спеціальні інформаційні операції (CIO) — це сплановані дії, спрямовані на ворожу, дружню чи нейтральну аудиторію, які передбачають вплив на її свідомість і поведінку за допомогою використання організованої інформації та інформаційних технологій для досягнення певної мети.

Акти зовнішньої інформаційної агресії (АЗА) — легальні та (або) протиправні акції, реалізація яких може чинити негативний вплив на безпеку інформаційного простору держави.

Інформаційний тероризм (ІТ) — небезпечні діяння з інформаційного впливу на соціальні групи осіб, державні органи влади та управління, пов'язані з поширенням інформації, яка містить погрози переслідуванням, розправою, вбивствами, а також спотворення об'єктивної інформації, що спричиняє появу кризових ситуацій у державі, нагнітання страху і напруги в суспільстві.

Комп'ютерна злочинність — протиправні діяння у сфері використання електронних обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем та комп'ютерних мереж, за які Кримінальним кодексом (КК) України передбачено відповідальність.

Чим досконаліша інформаційна безпека держави, тим важче вести проти неї інформаційні війни.

Інформаційна війна (ІВ) — вид протиборства між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними чи іншими структурами), який здійснюється з метою досягнення односторонніх воєнних, соціально-політичних чи економічних переваг над супротивником.

Завдання ІВ: 1) здійснення деструктивного ідеологічного впливу; 2) створення атмосфери бездуховності, негативного ставлення до культури та історичної спадщини в суспільстві конкурента; 3) маніпулювання громадською думкою і політичною орієнтацією населення для створення політичної напруги та стану, близького до хаосу; 4) дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями і рухами з метою розпалення конфліктів, стимулювання недовіри, підозри, загострення ворожнечі, боротьби за владу, провокування, застосування репресивних дій з боку влади щодо опозиції; 5) зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади та управління, інспірація помилкових управлінських рішень; 6) уведення населення в оману щодо роботи

державних органів влади, підрив їх авторитету, дискредитація їх дій; 7) провокування соціальних, політичних, національно-етнічних та релігійно-конфесійних зіткнень; 8) ініціювання страйків, масових заворушень, інших акцій протесту і непокори; 9) підрив міжнародного авторитету держави, її співпраці з іншими державами; 10) створення чи посилення опозиційних угруповань чи рухів; 11) дискредитація фактів історичної, національної самобутності народу, зміна системи цінностей, які визначають спосіб життя і світогляд людей; 12) применшення та нівелювання визнаних світових досягнень у науці, техніці та інших галузях, перебільшення значення помилок, наслідків хибних дій та некваліфікованих урядових рішень; 13) формування передумов до економічної, духовної чи військової поразки, втрати волі до боротьби й перемоги; 14) представлення свого способу життя як поведінки та світогляду майбутнього, які мають наслідувати інші народи; 15) спонукання осіб чи певних груп до організації акцій громадської непокори, інших радикальних протиправних дій; 16) підрив морального духу населення і, як наслідок, зниження обороноздатності та бойового потенціалу.

Характер деструктивних впливів на інформаційний простір, тобто на процеси отримання, опрацювання, збереження й поширення інформації будь-якого виду визначає три форми ІВ: 1) вплив на форму повідомлень, механізми їх передачі, зберігання, опрацювання даних тощо; 2) блокування передачі повідомлень; 3) вплив на зміст повідомлень шляхом проведення СІО та АЗА.

Визначають сім складових елементів ІВ: 1) стратегія і тактика нейтралізації органів управління противника (командна війна); 2) розвідувальна війна; 3) електронна війна; 4) психологічна війна; 5) комп'ютерна війна; 6) ІВ в економічній сфері; 7) ІТ.

Основними компонентами ІВ у військовій сфері прийнято вважати: 1) розвідку; 2) контррозвідку (насамперед протидію розвідці противника, включаючи маскування і дезінформацію); 3) радіоелектронну боротьбу; 4) автоматизоване управління військами і зброєю; 5) з'ясування державної приналежності військових об'єктів, їх ідентифікацію; 6) навігаційне забезпечення своїх військ (сил) і засобів; 7) морально-психологічне забезпечення дій власних військ (сил), психологічну боротьбу з противником.

ІВ, СІО та АЗА є різновидами інформаційної боротьби (ІБ). Її у наукових колах прийнято розрізняти в широкому і вузькому розумінні. Так, у широкому розумінні ІБ — це форма боротьби, що становить сукупність спеціальних (політичних, економічних, дипломатичних, технологічних, військових та інших) методів, способів і засобів впливу на інформаційну сферу конфронтуючої сторони і захисту власної в інтересах досягнення поставлених цілей.

У вузькому розумінні ІБ (у військовій, оборонній сферах) — це комплекс заходів інформаційного характеру, що здійснюються з метою захоплення й

утримання стратегічної ініціативи, досягнення інформаційної переваги над супротивником і створення сприятливого пропагандистського підґрунтя при підготовці й веденні бойової та іншої діяльності збройних сил.

У військовій сфері визначають два види ІБ – інформаційно-технічну та інформаційно-психологічну. Головними об'єктами впливу та захисту інформаційно-технічної боротьби є системи телекомунікацій і зв'язку, радіоелектронні засоби тощо. Об'єктом інформаційно-психологічного впливу залишаються свідомість і психіка населення й особового складу збройних сил, спецслужб противника та системи формування суспільної думки і прийняття концептуальних рішень.

Інформаційно-психологічний вплив передбачає цілеспрямовану розробку та поширення спеціальної актуальної інформації, здатної безпосередньо чи опосередковано впливати на суспільну свідомість, психологію і поведінку населення, військовослужбовців. При цьому інформація психологічного і пропагандистського типу може бути не тільки усного, друкованого, письмового, аудіо- та візуального походження, а й екстрасенсорного, телепатичного та іншого, розрахованою на підсвідомість реципієнта.

ІБ ведеться на трьох рівнях: стратегічному, оперативному і тактичному. На стратегічному рівні інформаційне протистояння планують і координують найвищі органи державної влади. На оперативному і тактичному рівнях ця діяльність проводиться силами і засобами збройних сил, спецслужб, а також суспільно-політичних інститутів держави.

Висновки

Існує нагальна потреба виконати науково-дослідну роботу „Шляхи і механізми забезпечення інформаційної безпеки”, замовником якої має бути, на нашу думку, РНБО України. До її виконання необхідно залучити: Національну академію Служби безпеки України, Інститут Служби зовнішньої розвідки України, Інститут військової розвідки Міністерства оборони України, Національний інститут стратегічних досліджень, Військовий інститут Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Національну академію оборони України, Інститут міжнародних відносин, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій.

Для навчально-методичного забезпечення інформаційної безпеки держави необхідно запровадити у вищих спеціальних навчальних закладах системи Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Головного управління розвідки МО України, Військовому інституті Київського національного університету ім. Т. Шевченка та Державному університеті інформаційно-комунікаційних технологій спецкурс для підготовки кваліфікованих фахівців із захисту інформаційного простору від деструктивного інформаційного впливу, а також налагодити взаємодію щодо обміну науковими і навчально-методичними розробками з протидії

СІО та АЗА.

Нині існує немало літератури щодо різних аспектів здійснення спеціальних інформаційних операцій, актів зовнішньої інформаційної агресії та іншого деструктивного інформаційного впливу, але ця література або чисто популярна, або суто наукова (монографії, дисертації). До того ж більшість таких праць виконано російськими публіцистами і вченими, і тому в них, природно, не враховується специфіка інформаційної безпеки України. Отже нагальною є необхідність розробки відповідної навчальної літератури (посібники, підручники), методичних розробок (програми навчальних курсів) для підготовки висококваліфікованих фахівців.

Слід зазначити, що 2007 року вийшов друком посібник „Соціально-правові основи інформаційної безпеки” – перша вітчизняна праця, призначена для підготовки фахівців з протидії деструктивному інформаційному впливу. Вона може використовуватися й практикуючими психологами, представниками соціальних служб і силових відомств. У цій праці автори подали своє бачення змісту й сутності інформаційного протиборства, виходячи з аналізу і узагальнення різних точок зору щодо цієї проблеми. У ній здійснено й аналіз технологій проведення інформаційних війн, спеціальних інформаційних операцій та актів зовнішньої інформаційної агресії, а також розкрито основні загрози національній безпеці України в інформаційній сфері. У праці розглядаються основні функції суб’єктів системи забезпечення інформаційної безпеки України.

Нині готується до друку новий навчальний посібник – „Інформаційна безпека в епоху глобалізації: соціально-правові аспекти”, у якому глибше розглядаються проблеми захисту держави, суспільства та особи від деструктивних інформаційних впливів.

Література:

1. **Крысько В. Г.** Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). – Мн.: Харвест, 1999.
2. **Манойло А. В., Петренко А. И., Фролов Д. Б.** Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. – 2-е изд., стереотип. – М.: Горячая линия. Телеком, 2006.
3. **Почепцов Г. Г.** Пропаганда и контрпропаганда. – М.: Центр, 2004.
4. **Литвиненко О. В.** Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії: Монографія. – К.: Сатсанга, 2000.
5. Методы и приёмы психологической войны / Сост., ред. А. Т. Тарас. – М.: АСТ, – Мн.: Харвест, 2006.
6. Інформаційна безпека держави у контексті протидії інформаційним війнам: Навчальний посібник // За заг. ред. В. Б. Толубка. – К.: НАОУ, 2004.
7. Нарис теорії і практики інформаційно-психологічних операцій /

Дзюба М. Т., Жарков Я. М., Ольховой І. О., Онищук М. І.: Навч. посібник// За заг. ред. В. В. Балабіна. – К.: ВІТІ НТУУ „КПІ”, 2006.

8. **Кормич Б. А.** Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2003.

9. **Петрик В. М., Остроухов В. В.** та ін. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: Навчальний посібник. – К.: Росава, 2006.

10. **Петрик В. М., Кузьменко А. М., Остроухов В. В.** та ін. Соціально-правові основи інформаційної безпеки: Навчальний посібник. – К.: Росава, 2007.

Європейський вибір України як фактор впливу на її цивільно-військові відносини

Вадим Скворцов,
старший викладач
кафедри міжнародних відносин
Національної академії оборони України

У статті здійснюється спроба проаналізувати вплив фактора європейського вибору України на цивільно-військові відносини в умовах глобалізації.

В сучасному світі примат національного інтересу щодо формування зв'язків із зовнішнім світом, внутрішньої та зовнішньої політики будь-якої держави практично не викликає заперечень [1, с. 91]. Тим часом в Україні, державній незалежності якої лише 17 років, процеси усвідомлення своїх національних інтересів, уточнення геополітичних цілей і пріоритетів, визначення місця й ролі держави та суспільства в різних інтеграційних схемах, пошук оптимальних варіантів забезпечення національної безпеки триває, і небезболісно. На жаль, як в українському суспільстві загалом, так і в його політикумі не спостерігається однастайності щодо змісту національних інтересів. При цьому громадяни, на загал, позитивно ставляться до участі України в євроінтеграційному процесі. Так, за результатами опитування, проведеного Центром ім. О. Разумкова в червні 2007 року, 50,4 % респондентів підтримували ідею вступу України до ЄС [2]. Що ж стосується української державно-політичної еліти, то жодна з провідних політичних партій не висловлюється проти євроінтеграції. Різниця лише в баченні шляхів, способів і темпів її реалізації.

Європейські прагнення суспільства і держави закріплені в багатьох законодавчих актах України. Найважливішим з них є Закон України „Про Основи національної безпеки України”, а точніше його Стаття 6 „Пріоритети національних інтересів” [3].

Реалізація цього прагнення, в принципі, цілком можлива. Однак для цього необхідно вирішити чимало складних питань. Аналіз однієї з них і є метою цієї статті, а саме: яким чином процес євроінтеграції як зовнішньополітичний фактор впливає на цивільно-військові відносини в Україні?

Українські науковці (зокрема, О. Бодрук, А. Бірюченко, С. Василенко, В.

Гречанинов, А. Гриценко, О. Деменко, Г. Заворітня, О. Ковальова, О. Лисенко, С. Олійник, Г. Перепелиця, А. Соболева, Ю. Шмаленко, І. Храбан) приділяють цій проблемі чимало уваги. Та все ж лишається немало проблем, які вимагають прискіпливого дослідження.

Для подальшого розгляду означеної нами проблеми необхідно уточнити деякі поняття та їх операційні співвідношення.

Гармонізація цивільно-військових відносин (ЦВВ) у державі – це процес вирішення суперечностей, узгодження інтересів і встановлення ефективного механізму взаємин між усіма гілками державної влади та громадянським суспільством, з одного боку, та воєнною організацією держави – з іншого. А також між суспільством у цілому і тим його сегментом, що самоідентифікується та диференціюється державою і суспільством у якості його „військової складової” як умови забезпечення національної безпеки держави.

У країнах з демократичним типом політичного режиму механізм гармонізації ЦВВ склався історично. Нині він має загальновизнане визначення – демократичний контроль над Воєнною організацією держави (ДКВО).

Якщо розглядати ДКВО як родове поняття, то видовим стосовно нього може вважатися демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави (ДЦКВО). Термін „цивільний” (Ц) означає контроль над Воєнною організацією держави (ВО) з боку інститутів громадянського суспільства. Цивільний контроль як особлива складова ширшого поняття ДКВО, можливий тільки в державах консолідованої демократії (див. схему).

Схема

Співвідношення ознак „демократичний” і „цивільний” у складних термінах стосовно контролю над Воєнною організацією держави
Прикметними рисами держав консолідованої демократії, у першу

чергу, є: безперечна реалізація принципу верховенства закону і взаємодія держави з інститутами громадянського суспільства [4]. Відповідний механізм гармонізації ЦВВ повинен мати чітке визнання як з боку держави, так і з боку суспільства.

Що стосується демократичної держави, то є тільки один спосіб формального встановлення моделі ДКВО – прийняття законодавчої бази для її створення і функціонування. Така законодавча база в Україні є. В першу чергу, це: Конституція України [5, Стаття 1], Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” [6], Закон України „Про Основи національної безпеки України” [3].

З боку суспільства має бути неформальне визнання і схвалення моделі ДКВО, що проявляється в традиції її виконання переважною більшістю громадян – представників усіх шарів суспільства (соціальних груп).

Формальним закріпленням реалізації європейського вибору має стати набуття членства в європейських міжурядових та неурядових організаціях.

Зміст впливу зовнішнього фактора євроінтеграції у формалізованому вигляді виражено в нормативно-правових актах відповідних інтеграційних утворень [7, с. 56 – 58.]

Назвемо найвпливовіші регіональні європейські організації та їхні вимоги стосовно ЦВВ в країнах-учасниках.

Рада Європи. Україна з 1995 року вже є членом РЄ, що підтверджує її європейський вибір. Критерії членства, визначені у Статуті цієї організації [8, Преамбула, Статті 3, 4], лишають поза сумнівом зміст впливу цього фактора на політичну систему країн-членів у бік подальшої демократизації, та, відповідно, гармонізації цивільно-військових відносин.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Вона об'єднує всі без винятку країни Європи, а також США, Канаду, азійські та закавказькі республіки колишнього СРСР. Україна приєдналась до цієї організації в січні 1992 року і стала однією з її активних учасниць. Верховна Рада України ще 1993 року схвалила Постанову „Основні напрями зовнішньої політики України”. В цьому документі підкреслюється, що співпраця з ОБСЄ сприяє „повномасштабному входженню України до загальноєвропейського простору” і використанню в цілях забезпечення її національних інтересів механізмів цієї міжнародної організації [9.]

На Будапештському форумі в грудні 1994 року держави-члени ОБСЄ ухвалили Кодекс поведінки, що стосується воєнно-політичних аспектів безпеки [10]. Для нас важливо, що розділ VII (пункти з 20 по 33) Кодексу присвячені „демократичному політичному контролю над військовими, воєнізованими й внутрішніми силами безпеки, а також службами розвідки й поліції”. Таким чином, участь України в ОБСЄ та виконання вимог Кодексу поведінки є ще одним кроком у напрямі реалізації європейських та демократичних прагнень, гармонізації ЦВВ.

Але, безумовно, **вінцем євроінтеграції та її остаточною формальним підтвердженням має стати повноправна участь України в Європейському Союзі (ЄС).**

Але: чи ждуть Україну в ЄС?

Як свідчить дослідження, проведене міжнародним агентством TNS Opinion & Socia у травні 2007 року, в усіх країнах ЄС підтримується подальше розширення Союзу. При цьому понад 55 % опитаних у шести найбільших країнах ЄС – Великій Британії, Іспанії, Італії, Німеччині, Польщі та Франції – підтримують вступ України до ЄС, якщо Україна виконає необхідні для цього умови. Прикметно, що найбільшою підтримкою користується можливий вступ України до ЄС серед європейської молоді – так думку поділяє 63 % людей віком 18 - 30 років [2]. Це підтверджує те, що Україні не слід очікувати нездоланих перешкод з боку європейської громадськості у цьому питанні.

Що є найважливішою умовою для здобуття Україною членства в ЄС?

Відповідь на це запитання сформульовано в Договорі про Європейський Союз: „...Засадничими принципами Союзу є спільні принципи всіх держав-членів – свобода, демократія, шанування прав людини та її засадничих свобод, верховенство права (правова держава)...” [11, Стаття 6]. „Будь-яка європейська держава, що шанує принципи, сформульовані в частині першій Статті 6, може звернутися з поданням щодо набуття членства в Союзі” [11, Стаття 49]. Отже без подальшої демократизації суспільства українській державі вирішити завдання євроінтеграції неможливо.

Тут варто ще раз нагадати загальноновизнаний постулат: демократичний устрій держави та гармонійні цивільно-військові відносини в суспільстві, що встановлюються й підтримуються за допомогою демократичного контролю над воєнною організацією держави, діалектично взаємопов'язані. Вони є такими ж атрибутами демократичної держави, як свобода слова, верховенство закону тощо.

Існує тісний взаємозв'язок цивільно-військових відносин, типології моделей контролю над Воєнною організацією держави, демократії та інституційної структури ЄС.

По-перше, ЄС – це міждержавне об'єднання, в якому держави зберігають незалежність і суверенітет з централізованою координацією питань, що становлять спільний інтерес. Інституційна система ЄС має структуру, що містить взаємопов'язані та взаємодіючі елементи. Інституційна структура в Євросоюзі характеризується переважно за допомогою „трьох опор”, що відображають різні сфери інтеграції. Базовою „опорою” є економічна. Друга „опора” – сфера зовнішньої політики та безпеки. Третя – внутрішні справи і судочинство [12, с. 44].

По-друге, проблеми, що стосуються другої і третьої „опор”, розв'язуються на рівні національних урядів (міждержавне співробітництво). Сегмент ЦВВ і КВО політичної системи держав в інституційній структурі

ЄС стосується переважно саме цих „опор”. Загальносоюзні структури на міждержавному рівні інтеграції можуть ухвалювати свої рішення та рекомендації, однак вони не мають прямої дії стосовно суверенних держав. Держави-члени ЄС беруть їх до уваги, але їх виконання залежить від того, чи будуть вони закріплені в законодавстві, рішеннях урядів, судів тощо кожної держави.

По-третє, однозначним є те, що політичний режим у країні-члені Союзу повинен бути демократичним. Проте форми їх державного устрою не належать до компетенції ЄС.

Виходячи з вищезазначених положень, можна висловити такі міркування.

З огляду на те, що ЦВВ і КВО в будь-якій державі є „похідними” від типу політичного режиму, то в країнах-членах ЄС вони обов'язково демократичні. Це відображається в самому терміні „**демократичний контроль над Воєнною організацією держави**”. Відтак у цих країнах модель КВО має бути саме ДКВО. Вона є родовою.

Оскільки існування та функціонування ефективної моделі ДКВО є необхідною умовою подальшого розвитку та консолідації демократії, то в країнах-членах ЄС складаються передумови розвитку громадянського суспільства. Участь його інститутів у демократичному контролі над Воєнною організацією держави є умовою якісно іншої моделі, а саме моделі демократичного **цивільного контролю (ДЦКВО)**, що є видовою моделлю стосовно родової моделі ДКВО. Відповідно, модель ДЦКВО дозволяє вирішувати суперечності не тільки між усіма гілками державної влади та силовими структурами, але й між громадськістю та воєнним сегментом суспільства, що є необхідною умовою гармонізації ЦВВ.

Конкретні моделі ДКВО в кожній країні-члені ЄС визначаються багатьма факторами, найважливішими з яких є форми державного ладу та правління, але державний лад та форми правління суверенних країн не є предметом компетенції Союзу.

За характерною ознакою демократії – верховенства права, у будь-якій демократичній державі модель ДКВО має бути закріплена в національному законодавстві (але не обов'язково в одному спеціальному законі – як в Україні).

Із зазначеного випливає лише одна жорстка вимога до ЦВВ: модель контролю над воєнною організацією в державі-члені має бути демократичною, а саме – ДКВО.

У багатьох нормативно-правових актах України, наприклад, у Законі „Про Основи національної безпеки України” [3], Указі Президента України від 8 липня 2002 року про затвердження рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 року „Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)” [13], не кажучи вже про політичні заяви та декларації політиків різного рівня, європейські та євроатлантичні інтеграційні прагнення розглядаються

поряд, як заємопов'язані.

Який вплив на реалізацію прагнення до інтеграції в ЄС, встановлення ефективної моделі ДКВО та гармонізацію ЦВВ може справити можлива інтеграція в НАТО?

Спочатку поставимо кілька конкретних запитань і спробуємо дати на них відповіді.

1. Чи може країна вступити до ЄС, якщо вона не є членом НАТО? – Так, може. Це, наприклад, Австрія, Ірландія, Кіпр, Мальта, Фінляндія, Швеція.

2. Чи має країна – член НАТО більше шансів стати членом ЄС у порівнянні з іншою європейською країною? – За інших рівних умов – так! Чому?

Відповідаємо.

Порівнюємо обидва союзи з позицій демократичного виміру.

Хто був засновниками обох союзів?

З Преамбули Договору про ЄС. Глави всіх дванадцяти держав-засновників (усі перелічені) „...підтверджуючи свою відданість принципам свободи, демократії, верховенства права [правової держави], шанування прав людини та засадничих свобод, ...вирішили заснувати Європейський Союз...” [11].

З Преамбули Північноатлантичного договору: „...Сторони цього Договору, підтверджуючи свою відданість цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй та своє прагнення жити у мирі з усіма народами і урядами, сповнені рішучості захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особи й верховенства права...” [14].

Обидва договори підписали демократичні держави. Політичні вимоги стосовно дотримання принципів демократії у країнах-засновниках як НАТО, так й ЄС були подібними.

Хто може приєднатися до союзів?

Зміст вимог Статей 6 і 49 Договору про ЄС (див. вище).

Зміст вимог Північноатлантичного договору: „...Сторони можуть за одностайною згодою запросити приєднатися до цього Договору будь-яку іншу європейську державу, здатну втілювати у життя принципи (див. вище) цього Договору і сприяти безпеці у північноатлантичному регіоні” [14, Стаття 10].

Як бачимо, до обох Договорів можуть приєднатися тільки демократичні європейські держави.

Якими є критерії набуття членства в союзах?

З одного боку, основним, першим „політичним” із Копенгагенських критеріїв для набуття членства в ЄС є: „...стабільність інститутів, які є гарантами демократії, верховенство закону, прав людини; повага прав меншин і їх захист” [15, с. 38 – 42].

З іншого боку, є деякі **неофіційні** критерії для претендентів вступу

до НАТО. Очікується, що вони будуть: демонструвати відданість принципам верховенства права та прав людини; встановлювати належний демократичний та цивільний контроль над своїми збройними силами [14, с. 70 - 71].

Цей підпункт має особливе значення, тому розглянемо його докладніше.

Звернемо увагу на модель контролю. У багатьох інших документах, а також у заявах політиків і посадових осіб йдеться про „демократичний цивільний контроль” над збройними силами (ДЦК) або просто про „демократичний контроль” (ДК) чи „цивільний контроль” (ЦК), „демократичний політичний контроль” (ДПК) тощо як загальну вимогу до держав-членів. (До речі, певна різниця між термінами свідчить, що оперативний категоріальний апарат у цій галузі знань і практичної діяльності ще остаточно не склався).

Виходячи з наведених положень, маємо підстави для висновку, що вимога „демократичного та цивільного контролю” (ДЦК) є, швидше за все, вдалою спробою сформулювати назву зразка моделі, до якої повинні прагнути не тільки держави-кандидати в члени, але і деякі „старожили” НАТО. До речі, саме термін ДЦК використовується для означення моделі контролю у Законі України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” [6].

Звернімо увагу на об'єкт контролю. Тут існує розбіжність між сформульованими вимогами НАТО та Закону України. Це питання: „над ким контроль”? Над Збройними Силами (за документами НАТО), але над Воєнною організацією держави (за Законом України)? Це важлива обставина, адже прагнення України відповідати неофіційним критеріям членства в НАТО було одним із спонукальних мотивів прийняття Закону. На нашу думку, скоріше за все це обумовлено бажанням України відповідати не тільки вимогам Альянсу, але й найвищим стандартам демократії, згідно з якими ДЦК поширюється на всю Воєнну організацію, а не тільки на одну її складову – Збройні Сили. Для НАТО з часу заснування важливо було позиціонуватися в якості воєнно-політичного союзу. Головною метою Альянсу, у першу чергу, є „...здійснення колективної оборони та підтримання миру і безпеки...” [14, Преамбула]. Саме тому вимоги до Збройних Сил та оцінка їх якості є першочерговою компетенцією Альянсу. Звідси: жорсткі вимоги не обов'язково мають поширюватися на інші складові Воєнної організації держави, бо вони призначені для виконання внутрішніх функцій.

Розглянемо ще одне питання. Чому, на відміну від ЄС, у НАТО існують тільки неофіційні критерії щодо членства?

На нашу думку, для цього є кілька причини.

Перша випливає з попередньої тези. Так, у чинній Стратегічній концепції Альянсу 1999 року підкреслюється: „Забезпечення адекватного військового потенціалу ...в спільній обороні залишається головним

стратегічним завданням Альянсу” [16, Пункт 28]. Для НАТО найголовніше – забезпечення безпеки та колективної оборони членів. Отже може скластися ситуація, коли це головне призначення організації виявиться вирішальним, а тому інші відійдуть на другий план.

Друга причина пов'язана з першою. Пригадаймо недавні події. 1994 року президенти та керівники урядів країн-членів НАТО ухвалили політичне рішення про можливість розширення Альянсу за рахунок демократичних країн Східної Європи. 1995 року фахівці здійснили дослідження з метою визначення „чому” і „як” прийматимуть до Альянсу нових членів. Результати було передано зацікавленим країнам-партнерам (за програмою ПЗМ) і оприлюднено [17, с. 185]. Саме результати цього дослідження стали основою неофіційних критеріїв членства. С. Лунн, Генеральний секретар Парламентської асамблеї НАТО, так описує засідання, на яких підбивалися підсумки досліджень. „...НАТО оголосило, що демократичний контроль над Збройними Силами держави (ДКЗС) є однією з умов, виконання якого Альянс буде враховувати при оцінці готовності своїх майбутніх членів... Хоча НАТО надавало особливого значення ДКЗС, у рамках Альянсу не існувало будь-яких прикладів єдиної моделі. ...Один з учасників Альянсу на такому засіданні зазначив: „Як тільки ми наблизимося до згоди за критеріями, хтось із нас повинен буде піти” [18, с. 112 - 113].

З викладеного вище випливає, що основні вимоги ЄС і НАТО до своїх членів збігаються. У першу чергу це стосується політичних критеріїв, а саме – політичного режиму, який повинен бути демократичним. Що стосується ЦВВ, то на цей час спільною вимогою як ЄС, так і НАТО є: модель контролю над ЗС має бути демократичною. Подальшим шляхом вдосконалення ДКВО та гармонізації ЦВВ у країнах-членах цих організацій є консолідація демократії, у першу чергу – за ефективною участю громадянського суспільства.

Поставимо ще дуже актуальне запитання. Чи може сприяти участь країни в програмі План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ) досягненню мети євроінтеграції держави (набуттю членства в ЄС)?

Із змісту ПДЧ, у якому „... претендентам пропонується перелік заходів, з якого вони можуть вибрати ті, що, на їх думку, є найціннішими...” [19], випливає, що саме зміст індивідуального плану та його виконання країною, у принципі, може бути використаний для досягнення, у тому числі, й політичних критеріїв, таких як демократизація держави і суспільства, дотримання громадянських прав і свобод, верховенства закону тощо, які є аналогічними в ЄС і НАТО.

Ніхто не наполягає на тому, що членство чи в НАТО, чи в ЄС є необхідною умовою демократизації сучасної України. Навпаки, саме демократизація є необхідною умовою членства як у НАТО, так і в ЄС. Але, за умови поєднання цих цілей, цей непростий шлях можна пройти легше і швидше.

Прикладом здійснення впливу міжнародного фактора інтеграції на

ЦВВ, об'єднання зусиль демократичних країн у цьому питанні є створення Женевського центру демократичного контролю над збройними силами (ДКЗС). Цей міжнародний фонд утворено 2000 року за ініціативою швейцарського уряду. У його Раді беруть участь 47 держав і кантон Женева, серед них є представники всіх держав-членів ЄС і НАТО. Для нас особливе значення має розроблений Центром для країн СНД модельний закон „Про парламентський контроль над воєнною організацією держави” [20]. Це переконливий доказ впливу міжнародного фактора інтеграції на КВВ в Україні, оскільки Закон України 2003 року „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” спирається на рекомендації цього документа. До речі, серед усіх країн СНД такий закон прийнято тільки в Україні.

Отже завдяки посиленню співпраці і творчому врахуванню вимог міжнародних міжурядових та неурядових організацій, у тому числі й стосовно ЦВВ, може бути реалізована самоідентифікація та диференціація України в європейській цивілізації і серед демократичних держав світу. Тут можемо перефразувати В. Маяковського: говоримо „європейський вибір” – маємо на увазі „демократизація”; говоримо „демократизація” – маємо на увазі „європейський вибір”. Або: говоримо „демократизація” – маємо на увазі „гармонізація ЦВВ”; говоримо „гармонізація ЦВВ” – маємо на увазі „демократизація”.

Висновки

1. Європейська інтеграція України та демократизація суспільства – це ідеї, навколо яких сьогодні спостерігається відносний консенсус як з боку наукової спільноти, так і серед громадян та української державно-політичної еліти. Ці процеси є вагомими факторами впливу на політичну систему та сегмент ЦВВ у державі.

2. Важливою умовою євроінтеграції (набуття членства в ЄС) є, серед інших, подальша демократизація країни. Вирішення ж цього завдання неможливе без ефективної моделі ДКВО та конкретних дій щодо гармонізації ЦВВ у суспільстві.

3. Порівнюючи вимоги міжурядових та міжнародних організацій офіційної Європи до ЦВВ і КВО в європейських державах, слід зазначити наступне. Найбільш чітко ці вимоги сформульовано в Кодексі поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки, прийнятому ОБСЄ 1994 року. Отже повне виконання вимог цього Кодексу покриває собою виконання вимог інших інтеграційних об'єднань (у тому числі ЄС і НАТО), до участі в яких прагне Україна. Вимоги ЄС і НАТО стосовно демократичного політичного режиму в державі-члені, моделі ДКЗС та гармонізації ЦВВ збігаються, тому виконання критеріїв членства за цими параметрами однієї з організацій фактично є виконанням критеріїв іншої. З боку неурядових міжнародних організацій дуже корисними для вдосконалення моделей КВО та гармонізації ЦВВ є детальні, але неофіційні рекомендації

Женевського центру демократичного контролю за Збройними Силами.

4. На сьогодні формальна правова модель ДКВО в Україні, закріплена в Законі України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави”, відповідає офіційним і неофіційним стандартам європейських структур, у тому числі ОБСЄ, РЄ та ЄС, відповідно модель ДКЗС - вимогам НАТО до своїх членів та рекомендаціям Женевського центру ДКЗС. Вона не тільки не стримує прагнення України до інтеграції у світову демократичну спільноту та ЄС, але й сприяє цьому процесові.

5. Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” може стати цілком діючим тільки за умов сформування повноцінного громадянського суспільства. А доти можна говорити про реальний демократичний контроль тільки з боку державних інститутів. Та вже сам факт існування цього Закону є каталізатором демократичних перетворень у країні і сприяє гармонізації ЦВВ.

6. Конституційна реформа у різних пропонованих її варіантах не зможе призвести до повного морального старіння законів, але може призвести до зміни функцій суб'єктів контролю. Якщо це станеться, то необхідно буде прийняти принаймні нові редакції законів „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави” та „Про Основи національної безпеки України”.

7. Існує необхідність розширити співробітництво із законодавцями держав-членів НАТО, ЄС, СНД та міжнародними міжурядовими й неурядовими організаціями для пошуку шляхів гармонізації ЦВВ та удосконалення законодавства в цієї сфері.

Перспективи подальших розвідок

На нашу думку, найважливішим напрямом подальших наукових пошуків є створення уніфікованої системи фундаментальних та операційних понять згідно з положеннями формальної логіки та тенденцією до поширення використання термінів англослов'янського походження в українській мові. Без вирішення цієї проблеми прогрес у наукових дослідженнях у сфері ЦВВ може стати проблематичним.

У статті ми лише згадали про вплив на КВВ одного зі складових фактора глобалізації – європейської інтеграції України. Тим часом ця проблема потребує глибоких досліджень, зокрема щодо напрямів і механізмів імплементації міжнародних нормативно-правових актів стосовно ЦВВ та КВО в законодавство України, впровадження норм законодавства в повсякденне функціонування держави, її воєнної організації та суспільства в цілому.

Література:

1. Зовнішня політика України - 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. За ред. Г. М. Перепелиці. - К.: ВД „Стилос”, 2007. - 272 с.
2. Україна - ЄС: до нового етапу співробітництва. Валерій Чалий. 28 грудня 2007 // Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова // <http://www.uceps.org/ua/show/1542/>
3. Закон України „Про Основи національної безпеки України” № 964 - IV від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 39. - Ст. 351. С. 1202 - 1210.
4. **Linz J., Stepan A.** Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. P. 5.
5. Конституція України. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222 - IV від 08. 12. 2004. // Відомості Верховної Ради України. - 2005, № 2, Ст. 44.
6. Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” № 975 - IV від 19.06.2003 р. / Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 46. - Ст. 366. - С. 1481 - 1492.
7. Политический анализ и прогнозирование: учеб. пособие / А. С. Ахременко. — М.: Гардарики, 2006. — 333 с.
8. Статут Ради Європи, Лондон, 5 травня 1949 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України. - 2006 р., № 5, (№№ Книга 2), с. 435, ст. 1270.
9. Постанова Верховної Ради України „Про Основні напрями зовнішньої політики України” від 02. 07. 1993 № 3360 - XII / „Голос України” від 24.07.1993.
10. Кодекс поведения, касающийся военно-политических аспектов безопасности. Принят на Форуме СБСЕ по сотрудничеству в области безопасности в Будапеште 3 декабря 1994 года. - Отдельное издание ОБСЕ. - Серия „Программа немедленных действий”, 1994. - № 7. - 14 с.
11. Договір про Європейський Союз. Дата прийняття: 1992. 02. 07. (Консолідована версія) / Довідник з Європейської інтеграції / http://eu-directory.ea-ua.info/index.php?act=show&doc_id=6&id=74
12. Європейський Союз: Підручник / Колектив авторів. Видання друге, доповнене та виправлене. - К.; НАОУ, 2008. - 397 с.
13. Указ Президента України від 8 липня 2002 року № 627/2002 Про затвердження рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 року „Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)” (виклад) / Міжнародні міжурядові організації: Навчальний посібник / Видання друге, доповнене та виправлене. / Під загальною редакцією О. І. Пошедіна. - К.; НАОУ, 2008. - 280 с.

14. Північноатлантичний договір. Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 р. / НАТО – Публікації <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/805.htm>

15. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. Аналітичне дослідження. – К.: Інститут євроатлантичного співробітництва, 2007. – 84 с.

16. Стратегічна концепція Альянсу 1999 року / НАТО – Публікації / <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/819.htm>

17. НАТО: Довідник. – Брюссель, 2006. 383 с.

18. **Симон Лунн**. Демократический контроль вооруженных сил в теории и на практике. / Connections The Quarterly Journal – Том I, № 4, Декабрь, 2002г. – С. 111 - 137.

19. План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ). (Запроваджено 24 квітня 1999 року на саміті НАТО у Вашингтоні) / НАТО – Публікації / <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/1663.htm>

20. Модельный закон „О парламентском контроле над военной организацией государства” / Демократический контроль над военной сферой в России и странах СНГ. Под. ред. А. И. Никитина. – М.: Эслан, 2002. 248 с. С. 181 – 192.

Імідж України в контексті глобальних трансформаційних процесів

Микола Іщенко,
доктор філософських наук,
завідуючий кафедрою політичних наук і культурології
Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького

Оксана П'єцух,
магістр філології,
викладач Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького

Глобалізація процесів урбанізації, індустріалізації, модернізації та інтеграції всіх форм життя обумовлює створення нових соціальних умов, модифікованих суспільно-політичних і культурних реалій. У результаті виникає невідповідність і конфліктність між існуючими нормами і модернізаційними процесами в Україні, що погіршує її міжнародний імідж. Відтак постає завдання оптимізації іміджу нашої країни шляхом модернізації свідомості і світосприйняття її громадян.

За умов ринку модифікація суспільства стає однією з глобальних проблем, з якими зустрічається цивілізація на сучасному етапі свого розвитку. Така модифікація являє собою докорінні зміни, спричинені інноваційними процесами, які поширюються на всі сфери життєдіяльності суспільства. Фактично створюється нова реальність, зокрема й віртуальна реальність. Завдяки певним технічним засобам створюється особливий світ, недоступний для сприйняття незмінною свідомістю, що може негативно впливати на мислення необізнаних у цій сфері людей. Часом новостворені суспільно-технологічні явища і процеси не знаходять підтримки серед широких верств населення.

Відповідно до викликів глобалізації має оновлюватися імідж України, а це складний, багатоаспектний процес.

Пошлемось на Е. Тоффлера, котрий сформулював основні принципи нової цивілізації, до якої нинішнім суспільствам доведеться адаптуватися. Це, зокрема, дестандартизація, деспеціалізація, деконцентрація, демаксимізація, децентралізація. Вони характерні для усіх сфер, в

яких існує суспільство – техносфери, соціосфери, інфосфери [1, с. 277] і ноосфери.

Прискорення глобалізаційних процесів стимулює світовий ринок та модифікацію соціальних, інформаційних та біотехнологій, продуктів і систем в всьому світі. Це призводить до економічної, культурної та освітньої інтеграції, стає одним з головних чинників, залучених до вирішення кризових ситуацій.

І дотепер спірним залишається питання про переваги та вади цих процесів. Їх прихильники вбачають у них можливість подальшої взаємодії держав за умови розвитку глобального інформаційного суспільства, в якому постійно розширюється та зміцнюється взаємодія учасників для створення інтегративного інформаційного простору та запобігання глобальній інформаційній кризі. Для України це одна з найважливіших сфер подальшого розвитку суспільства. Краще розуміння бажаних модифікаційних процесів у цій сфері безпосередньо впливає на розвиток держави, визначає її імідж та місце на світовій арені.

У своїй історії український народ завжди віднаходив потенціал до виживання, до створення нових форм культури і суспільства, що дозволяли долати різні кризи. Вихід з теперішнього кризового стану, що полягає у невідповідності сучасного суспільства глобальним викликам, можливий завдяки органічному міжкультурному полілогу. Такий полілог сприяє пошуку інтеграційних форм, які могли б забезпечити гармонійний синтез загальносвітових політичних і культурних стандартів, зразків і технологій життя, з одного боку, та власного досвіду і традицій, з іншого.

Участь України в контактуванні різних культур при міжкультурному полілозі дає можливість взаємообміну з багатьма культурами продуктами їх діяльності. Обмін може мати місце у сфері політики, в економічній, соціальній та культурній сферах; він є інтегративним. Він поєднує у собі фактори, які комплексно впливають на всі сфери розвитку суспільства. Неприйняття і нерозуміння необхідності кардинальних змін призводить до обмеженості громадської свідомості і уповільнення розвитку країни, до погіршення її іміджу у тих держав, що підтримують з нею міжнаціональні відносини.

Як зазначає В. Шепель, самопізнання своєї духовності і культур інших народів є однією із вихідних умов підготовки до створення собі гідного іміджу [2, с. 15]. Глобальний соціокультурний взаємообмін для впровадження принципів нової цивілізації можливий тільки у межах ефективного полілогу культур. Недостатній культурний розвиток і невідповідне вивчення культури призводить до деструктивізму на шляху розвитку суспільства. Це спричинює занепад націй та етносів, а також відчуження народів, небажання вступати у міжкультурну комунікацію та сприймати виклики сучасного глобального інформаційного суспільства.

Важливим при взаємодії націй є визнання іншої культурної самобутності, толерантне ставлення до плюралізму істин та ціннісних

орієнтирів, уміння вести поміркований діалог і йти на розумний компроміс. Сучасні зміни і трансформації все більше підкоряються глобальній логіці міжкультурної комунікації для всебічного обміну досвідом, впровадження новітніх соціально-політичних і наукових технологій та соціальних процесів дестандартизації, деконцентрації і демаксимізації.

Орієнтація України на міжнаціональну кооперацію і спрямування до єдиного світового і європейського ареалу актуалізує вивчення не тільки своєї політичної, економічної і культурної ситуації, але й особливостей всіх сфер існування інших народів. Актуалізується проведення компаративного аналізу традицій, звичаїв, що існують у межах культур для гармонізації міжкультурної інтеракції і розуміння інших культур у трансформаційних та інтеграційних процесах, а також досвіду впровадження інновацій, набутого іншими державами.

При обговоренні перспектив майбутнього членства України у Європейському Союзі важливо широко використовувати європейський досвід для досягнення кращих результатів, особливо для оптимізації політичної ситуації. Аналіз ставлення європейських держав до вступу України до ЄС свідчить про схвалення і підтримку курсу країни на євроінтеграцію, але відзначається також необхідність невідкладних змін та вирішення багатьох питань у внутрішній діяльності країни.

Саме неоднозначний, здебільш негативно представлений імідж України, її соціально-політичні та економічні проблеми уповільнюють процес приєднання до єдиного європейського простору. На думку іноземних експертів, необхідним залишається вирішення питань удосконалення політичної, економічної сфер, системи освіти і охорони здоров'я. Але відзначається й налаштованість України на демократичні перетворення і досить швидкі темпи економічного розвитку, а також високий потенціал до подальших трансформацій. Цілком очевидно, що на сучасному етапі свого розвитку Україна позбувається пережитків минулого для гармонійної імплементації новітніх трансформацій, залучаючи при цьому досвід країн-партнерів.

Українські громадяни у контексті міжнаціональної інтеракції одержують можливість збагачувати свою культуру та постійно підвищувати рівень інформаційної компетентності при розумінні новітніх суспільних явищ, а також переймати досвід інших націй. Засвоюючи досвід інших, українська нація зможе краще презентувати у світі притаманні їй особливості і досягнення.

Входження України в процес інтеграції культур і націй відкриває перспективи для розширення комунікаційного простору, усунення комунікаційних бар'єрів, створюючи можливості для ефективного полілогу культур. Бурхливим стає розвиток тих суспільно-політичних, економічних і культурних явищ, які безпосередньо ґрунтуються на міжкультурній взаємодії і призводять до модернізаційних процесів у всіх суспільствах. Яскравим прикладом такої інтеракції є підвищення інтересу до української

культури та до особливостей її культурного сприйняття представниками інших культур і народів.

Однак процеси глобальної соціальної тектоніки і культурної динаміки автоматично не призводять швидкої зміни світосприйняття. Цивілізація залишається розмаїттям самобутніх культур, а сучасна тенденція спрямована на розширення диференціації культурних надбань кожної нації. Самобутні культури перебувають у постійному контакті. Полівекторні контакти складають основу розвитку новітніх суспільно-політичних, економічних, культурних, наукових явищ і процесів, до яких людство ще не зовсім пристосувалося, не змогло досягнути і трансформуватися разом з ними.

Ще вимагає глибокого наукового дослідження ідея уніфікації культурної та мовної систем різних народів і виникнення єдиної світової культури і мови. Питання про переваги і вади створення глобальної світової культури ускладнюється, так само, як і намагання створити єдину світову мову для розуміння і ефективної комунікації між представниками різних національностей. Адже єдина світова культура, розширюючи межі міжкультурної інтеракції, водночас може призводити до асиміляції культур, до занепаду притаманних кожній культурі цінностей, зникнення набутої століттями національно-культурної самобутності.

Культура мислення, мовні особливості, втілені у комунікації української нації, є рефлексією існуючої суспільно-культурної різноманітності. Їх применшення стало б регресивним фактором у процесі розвитку рідної мови, що безпосередньо впливає на розвиток народу. Адже без розвитку мови і культури неможливий і прогрес суспільної свідомості. Тобто глобальні інтеграційні і модернізаційні процеси мають відбуватися на основі порозуміння і толерантного ставлення всіх учасників цих суспільних явищ та уникнення деструктивного впливу процесів уніфікації.

Масштабна модифікація і інтеграція всіх сфер життя людства стає базисом для формування і становлення нового етапу у розвитку цивілізації – інформаційного суспільства, з його власними закономірностями і взаємозв'язками, новітніми технологіями, а також з новою інформаційною картиною світу і новою свідомістю. Зазначимо, що ідею інформаційного суспільства вперше висловив ще у середині 1940-х років японський вчений Й. Масуда. Але тоді ця ідея не знайшла широкої підтримки – її не всі зрозуміли. Тоді суспільство ще не було готовим сприймати інтелектуальні і технологічні інновації та впроваджувати їх у повсякденне життя. Але через кілька десятиліть людство стало свідком так званої інформаційної революції, наслідком якої стала поява інформаційного суспільства та інформаційної культури.

Розвиваючи теорію інформаційного суспільства, Д. Белл і Е. Тоффлер охарактеризували основні риси нової форми суспільного розвитку. Е. Тоффлер назвав її „третьою хвилею”. Основними ознаками нового суспільства Д. Белл визначає перетворення теоретичних знань на джерело

інновацій і визначальний фактор політики. Саме набута теоретична база знань допомагає краще розуміти сучасний стан політичного і суспільного життя та прискорює пристосування до модифікованої реальності. Р. Інглегарт зазначає, що „...зараз більшість людей уже живе не у механістичному середовищі, а проводить більшість свого часу в спілкуванні з людьми і символами. Зусилля людей все менше концентруються на виробництві матеріальних товарів, замість цього акцент ставиться на комунікації і на опрацюванні інформації, при цьому у якості найважливішої продукції є інновації і знання” [3, с. 259].

Імідж українського народу, образ України в Європі і в усьому світі набуває все більшого значення для нашої держави. Тому основним об'єктом діяльності українського суспільства стає створення і обмін інформацією. Вільна циркуляція інформації серед українців, а також її розповсюдження за межами України складає один з найважливіших чинників суспільно-політичного, економічного, культурного і особистісного розвитку. Відбувається повсякчасний обмін вербальними символами при передачі інформаційних повідомлень. На перший план виходить питання методології розуміння знакових систем, а також закладених у символи прагматичних цілей і завдань поліпшення іміджу України у світі.

У процесі інформаційних трансформацій створюються технології, в яких з'являються і розвиваються нові інформаційно-знакові системи, які не є зрозумілими для всіх. Рефлексія нових суспільно-політичних, економічних і культурних явищ та процесів за допомогою новостворених знакових систем не завжди знаходить розуміння серед населення, яке ще не пристосувалося до сучасних процесів дестандартизації і демасофікації.

В Україні новітні трансформації нерідко сприймаються як чужоземні, навіть ворожі. Особливо часто виникає суперечність у розумінні міжкультурної комунікації і інтенцій міжнаціональної інтеракції, бурхливий розвиток яких призводить подекуди до нерозуміння міжнародних комунікаційних систем.

Актуальною проблемою на шляху сприйняття нового іміджу України є те, що українська культура створила власну унікальну систему символів. Вона не завжди доступна для інших націй, що призводить до упередженості у ставленні до України. Але труднощі з розумінням соціокультурних особливостей складають проблему і для українського суспільства. Адже трансформаційні процеси і новостворені інформаційні системи викликають появу таких нових форм політичних, економічних і культурних явищ, для сприйняття яких необхідна модернізація суспільної свідомості та її пристосування до нових реалій. Необхідною умовою трансформаційних процесів у свідомості людей є дестандартизація, усунення застарілих стереотипів щодо сприйняття оновленого іміджу України і Європи.

У науці стандарти і стереотипи розглядаються як ціннісні орієнтири, консервативні і незмінні уявлення. Полегшуючи орієнтацію людини у

світі, стереотипи являють собою стандартизований, схематизований, спрощений, позитивно чи негативно поданий образ об'єкта, явища чи процесу. Стереотипи як вірування, зумовлені певною культурою, містять у собі „ядро правди”, поширюються на широкі верстви населення [4, с. 312] і супроводжують кожну подію чи явище та диктують, навіть нав'язують ставлення до отриманої інформації. Причиною виникнення стереотипів вважається брак чи недостатність даних про країну чи націю, а також нерозуміння соціально-політичних подій і явищ у ній.

Імідж України набуває негативного забарвлення тому, що частина її населення ще й до цих пір сприймає реальність за допомогою архаїчних стандартів і стереотипів. Для багатьох українських громадян негативні стереотипи створюють певний інформаційний бар'єр на шляху нової інформації. Вони заважають формуванню нової інформаційної картини світу, підлаштовують нову соціально-політичну і культурну реальність під вже існуючі канони. Нові реалії не сприймаються відповідно до викликів часу. Вони незрозумілі для широкого загалу, не приймаються і не призводять до трансформацій суспільної свідомості, а, навпаки, уповільнюють модернізацію всіх сфер суспільно-політичного життя і свідомості мас.

У різних термінах технотронне, техногенне чи інформаційне суспільство як нова форма цивілізаційного розвитку потребує створення нових соціальних інститутів, відносин, цінностей, тобто нового укладу життя в нашої державі. Прискорювачем переходу до інформаційного суспільства вважається бурхливий розвиток науки і техніки, поява нових засобів передачі інформації. Сучасні глобалізаційні трансформації суспільства, новітні науково-технічні досягнення прискорюють передачу інформації, розширюють її можливості у маніпуляції індивідуальною і громадською свідомістю. Мас-медіа у цьому відношенні імітують дійсність, створюючи певні візуально-вербальні картини, які безпосередньо впливають на психіку і поведінку людей, створюючи суспільні стереотипи.

Подальший розвиток інформаційного суспільства і управління ставленням до нього детермінується модифікаціями мас-медійних процесів за рахунок впровадження в них новітніх медійних і комп'ютерних технологій, які допомагають ефективнішому поширенню інформації. Така трансформація ЗМІ призводить до появи нового світосприйняття, формування нових концептуальних структур у суспільній свідомості. В результаті відбувається медіатизація мислення всіх верств населення, що супроводжується структуруванням свідомості щодо реального життя.

Масофікація і медіатизація як процес і результат глобального впливу на мислення людей за допомогою різноманітних медіа виражається у формуванні картини світу, яка являє собою когнітивні структури пізнання і сприйняття дійсності. При цьому формується особлива медіа-картина світу, яка є продуктом безперервної інформаційної експансії, спрямованої на пізнання світу, та спричиняє постійну маніпуляцію змістом свідомості

особистості.

В умовах ринку інформаційне суспільство та його засоби масової комунікації стають основним середовищем, у якому відбувається більшість важливих суспільно-політичних подій, цікавих для української нації. В останні роки ЗМІ трансформувалися у механізм продукування широкого спектра повідомлень та впливу на мислення і спосіб життя людини. Такий вплив прискорюється і призводить до модифікацій, посилює процеси інтеграції, а подекуди і дезінтеграції у соціально-політичному житті.

Українські ЗМІ просто зобов'язані пригадати і втілити в життя національно-патріотичну, державницьку мудрість у ставленні до іміджу України. Монополізуючи доступ до широких верств населення, вони повинні постійно доносити правдиві повідомлення до населення. Не випадково М. Маклуен використовує термін „середовище повідомлення” для пояснення того, як різні форми подання інформації зазвичай більш важливі, ніж сама інформація як така [5]. Тому залучення ЗМІ є необхідною умовою поліпшення іміджу України, адже за їх допомогою створюється нова інформаційна реальність, розширюється її вплив на формування нових стандартів життя.

Україна не може без втрат залишатись осторонь формування нової інформаційної цивілізації, яка радикальним чином змінює соціокультурний простір, створює нову інформаційну культуру. Культура інформаційного суспільства налаштована на демасофікацію і дестандартизацію масової свідомості, прискорює прагнення суспільства до різноманітності [1], до децентралізації і деконцентрації інформаційного простору. В результаті виникають непорозуміння, адже не відразу настає адаптація до нових умов існування.

Технологія оновлення іміджу України є одночасно відповідальною політикою і високою наукою. Тут потрібен пошук ефективних шляхів оптимізації масової свідомості, інформаційного оснащення привабливого іміджу України, відповідальність за які має взяти на себе наука. Залучення методології науки як основи науково-пізнавальної та практично-перетворюючої діяльності суспільства сприяє формуванню вихідних методологічних ідей для всебічної модернізації суспільного життя, для модифікованого сприйняття та інтерпретації новітніх політичних, економічних і культурних трансформацій в Європі і світі.

Сучасні умови цивілізаційного розвитку створюють підґрунтя для створення загальних законів, які могли б детермінувати адекватне сприйняття новоствореної реальності. Вирішення кризових ситуацій можливе у процесі інтегративного методологічного підходу, при використанні досліджень у різних галузях знання. Тобто йдеться про синергетичну парадигму у вивченні глобальних кризових ситуацій та шляхів їх подолання як методологію наукового пізнання на основі нового світосприйняття і світорозуміння.

Тому одним з пріоритетних напрямів формування української

національної ідеї та адекватної синергетичної наукової парадигми має стати втілення в ній як національних особливостей, так і світових досягнень. Необхідне дослідження сильних і слабких сторін розвитку як з власної точки зору, так і аналіз ставлення інших держав до національного рівня життя і створення оновленого іміджу України на світовій арені. Сприйняття нинішніх соціально-політичних реалій найкраще можна коригувати в контексті політичного дискурсу, що циркулює у межах України.

Впливаючи на дискурс як складне комунікативне явище, можна раціонально оновлювати знання про світ, соціально-політичні і культурні особливості та політико-правові акти, необхідні для розуміння інформації. Політичний дискурс як текст у сукупності з прагматичними, соціокультурними та психологічними факторами і стереотипами виступає уже в якості соціальної дії та інтеракції, за якої люди спілкуються у реальній соціокультурній ситуації [6, с. 159]. А це розширює та зміцнює як внутрішньонаціональну, так і міжнародну взаємодію культур і народів.

Синергетичний методологічний підхід до особливостей політичного дискурсу допомагає кращому розумінню свідомості українських громадян і виявленню політичних, соціальних і культурних стереотипів. Представлені за допомогою політичного дискурсу реалії у країні мають бути доступними і зрозумілими для широкої громадськості. А подана у ЗМІ інформація, що існує в межах політичного дискурсу, покликана сприяти подоланню суперечностей між інноваційними суспільними процесами і застарілим світосприйняттям.

Дискурсивна практика в Україні зазвичай відображає інтереси та потреби політичних партій чи політичних лідерів. Дискурсивні повідомлення не бувають нейтральними, вони завжди ідеологічно навантажені. Саме підготовленість населення до нової репрезентації інформації дозволяє ефективно і раціонально сприймати інформаційні інновації у суспільстві.

Щодо створення позитивного іміджу і стереотипів про Україну на міжнародній арені. Завдяки багатосторонньому розвитку міжнародної кооперації та інтеграції, а також більш відкритій політичній діяльності і впровадженню модернізаційних технологій, представники інших країн почали сприймати нас як суверенну, цивілізовану державу. Створюється новий імідж української нації як такої, що може захищати свої права і є сукупністю політично активних, свідомих громадян, справжнім громадянським суспільством.

Висновки

1. Одним з пріоритетів України має бути створення і рекламування її позитивного іміджу на міжнародній арені відповідно до викликів глобалізації. Імідж України як прогресивної держави може стати потужним консолідатором українського народу.

2. На сучасному етапі політичного, економічного і соціального оновлення Україна, як невід'ємна складова світової спільноти, зустрічається з проблемою ефективної трансформації усіх сфер життя.

3. Ця необхідність, зумовлена глобальними інтеграційними процесами, зокрема євроінтеграцією, вимагає постійних змін для прискорення всебічного гармонійного розвитку наших громадян.

4. Для глибинних трансформацій в Україні необхідне всебічне вивчення соціально-політичних, економічних і культурних надбань країн Європи і світу і розумної імплементації останніх до українського суспільства.

5. Нагальною проблемою в Україні залишається модифікація суспільної свідомості, подолання застарілих стандартів і стереотипів, а також розуміння та впровадження модернізаційних трансформацій та приєднання до глобального інформаційного суспільства.

Література:

1. **Тоффлер Э.** Третья волна. – М.: АСТ, 1999. – 784 с.
2. **Шепель В. М.** Имиджелогия: Секреты личного обаяния. – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1994. – 320 с.
3. **Инглегарт Р.** Культурный сдвиг в зрелом индустриальном обществе // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М.: Academia, 1999. – 640 с.
4. **Wolf H. E.** Stellungnahmen deutscher Jugendlicher zu westlichen und anderen Gruppen // Kolner Zeitschrift fur Soziologie und Sozialpsychology. – 1966. – № 18. – S. 300 - 328.
5. **Mc Luhan, M. Quentin, F.** The Medium is the Message. – San Francisco: Hardwired, 1964. – P. 8 - 9.
6. **Дейк Т. А. ван, Кинч В.** Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – С. 153 - 211.

Політичні пріоритети розвитку Близького Сходу в контексті глобальних процесів

Нахла Юсеф,

кандидат технічних наук,

доцент кафедри політології

Українсько-арабського інституту

міжнародних відносин та лінгвістики ім. Аверроеса

при Міжрегіональній академії управління персоналом

Кінець XX століття знаменував важливу віху в історичному розвитку країн Близького Сходу, що дає можливість підбити деякі підсумки чи, принаймні, констатувати певні істотні зміни, характерні для еволюції арабського світу.

Арабський світ у своїй новітній історії пережив великі потрясіння. З одного боку, вони провокувалися породженими колоніальною спадщиною внутрішніми обставинами, що супроводжувалося численними повстаннями, революціями, війнами, реформами. З іншого боку, вони ініціювалися зовнішніми причинами, викликаними ідеологічним протистоянням між двома світовими соціальними системами, їх суперництвом, боротьбою за політичний вплив у стратегічно важливому регіоні. Ці аспекти міжнародної політики часів „холодної війни” доповнювалися запеклою боротьбою найбільших західних споживачів нафти за її близькосхідні джерела. Усе це тісно перепліталося з внутріарабськими перипетіями і чинило величезний комплексний вплив на хід подій на Близькому Сході, визначало їх гостроту і особливу специфіку [1].

Напевно, арабський світ уже пережив найбурхливіший період своєї новітньої історії, пов'язаної з боротьбою за владу, зі становленням національних режимів, стабілізацією форм правління, вибором шляхів розвитку і реалізацією програм модернізації відтворювальних механізмів.

В останні роки близькосхідний регіон набув першорядного міжнародного стратегічного значення. Адже тут зосереджена більша частина світових запасів вуглеводнів. Окрім того, політична і соціальна нестабільність в регіоні, поширення міжнародного тероризму, відповідальність за який найчастіше покладається на представників ісламського світу, робить Близький Схід критично важливим, оскільки від розвитку його економіки,

політичної та соціальної стабільності в ньому залежить економіка і стабільність практично усієї світової спільноти, особливо в умовах глобалізації. Палестинський академік Г. Шарабі наголошує: „Ми — це 300 мільйонів чоловік, які проживають на найважливішій території світу, і те, що тут відбувається, впливає на увесь інший світ. І навіть якщо ми поступаємося, то все ж залишаємося у грі” [9].

Глобалізаційні процеси охоплюють нині дедалі більше країн. Їх вплив на країни близькосхідного регіону посилюватиметься відповідно до темпів економічного, політичного, інформаційного, соціального та культурного розвитку світової спільноти. Тому для згаданих країн у найближчому майбутньому постане необхідність здійснення докорінних перетворень, передусім у політичній та економічній сфері. Але культурні та релігійні особливості регіону обумовлюють необхідність здійснення комплексних змін. Усвідомлення цього факту елітою країн Близького Сходу, зокрема — науковою, знаходить відображення в публікаціях, у проведенні науково-практичних конференцій, результати яких вагомо впливають на рішення провідних світових центрів політики і на правлячі кола арабських країн.

Останнім часом проблема аналізу сучасної арабської політичної думки стосовно шляхів та форм широкомасштабної трансформації близькосхідного регіону привертає увагу фахівців в усьому світі.

Події, що розгорнулися в регіоні Арабського Сходу на межі XX – XXI століть, змушують зробити невтішний висновок: на наших очах відбувається розпалення старих конфліктів і поява нових. Серед найгостріших слід назвати арабо-ізраїльський конфлікт та новий сплеск палестино-ізраїльського протистояння. Більш ніж негативними стали для регіону наслідки „антитерористичної операції”, ініційованої Вашингтоном, яка викликала ще більше зростання напруженості. Розширення дуги нестабільності на Сході продовжилося з „реанімацією” кризи навколо Іраку, що вилилося, у кінцевому рахунку, у воєнну операцію США та їх союзників навесні 2003 року.

Ці складні міжнародні процеси впливають на внутрішньополітичну обстановку практично у всіх країнах регіону Арабського Сходу. Владі нерідко приходится складати іспит на здатність вижити в умовах, коли існують як зовнішні загрози, так і внутрішня нестабільність.

Для політичної системи на Арабському Сході характерна вагома роль глави держави, який має у своїх руках важелі правління як у внутрішньополітичних, так і в міжнародних справах. У країнах з республіканською формою правління при зміні влади вона найчастіше дістається або дітям колишнього глави держави, або представникові правлячого клану. Це дає підстави ліберально налаштованим колам на Заході говорити про незначну роль виборів як демократичного інституту у політичному житті країни. А отже про неспроможність громадян шляхом голосування впливати на свою долю. При цьому на Заході не враховують політичну традицію Сходу, де виборність, багатопартійність,

свобода преси та інші атрибути демократії ніколи не були метою, а лише засобом, а відтак і вдаватися до них слід лише в міру необхідності. Тому характерна (чи, принаймні, та, що декларується) для західних демократій система цінностей при імплементації в східні суспільства зустрічає безліч перешкод [2].

Для політичної еліти Арабського Сходу початку XXI століття важливим стає завдання зміцнення існуючої системи влади і передача її або в спадщину, або за принципом „керованої демократії”, коли результати виборів легко прогножуються, а головне - мають другорядне значення, тому що не призводять до істотної зміни політичного курсу в країні. В умовах хиткої політичної системи роль стабілізуючого фактора відіграють армія і спецслужби. У ряді країн вони є міцною опорою політичної еліти, а в деяких випадках і самі входять до неї.

В країнах з монархічною формою правління процес передачі влади відбувається в цілому без потрясінь. Консерватизм у системі державного ладу і методах управління країною компенсується наочними успіхами в економіці і зростанням добробуту підданих. До того ж, такі країни, як Марокко та Йорданія традиційно підтримують з США добрі відносини, що говорить про можливу допомогу Вашингтона у випадку, якщо хтось вирішить зазіхнути на владу правлячих еліт [3].

Цікаві політичні процеси відбуваються у двох ключових країнах Арабського Сходу - Сирії та Єгипті.

Біля державного керма у Сирії стала людина, рішуче налаштована на те, щоб країна упевнено увійшла в третє тисячоліття під прапором реалізації планів міжарабської інтеграції. В особі Сирії США, що мріють перекраяти політичну карту Близького Сходу на свій розсуд, зустріли сильну відсіч. Дамаск на сьогодні є, мабуть, останнім бастионом панарабізму. Так, у конституції Сирії записано, що „будь-яка небезпека, якій піддається будь-яка арабська держава з боку колоніалізму і сіонізму, є водночас і небезпекою, що загрожує всій арабській нації”. Прагнення Сирії до створення регіональних союзів, причому не тільки за участю арабських країн, зустрічає протидію США, які не хочуть появи на Близькому і Середньому Сході нового „центру сили”. Незалежний курс Дамаска йде врозріз з відверто експансіоністськими прагненнями Вашингтона щодо Близького Сходу, що багато в чому визначає характер сирійсько-американських відносин, які й досі залишаються складними.

На тлі зміцнення відносин Сирії з Єгиптом, офіційний Каїр болісно сприймає погрози Ізраїлю на адресу Дамаска. Сирія була і залишається однією з ключових країн арабського світу, а тому будь-які ворожі дії проти неї сприймаються єгипетським керівництвом і громадськістю як спроба послабити її позиції [4].

Вашингтон щороку виділяє Єгиптові близько 2 млрд. доларів безоплатної допомоги. Тому, прагнучи зміцнити своє регіональне лідерство на Арабському Сході, Єгипет у доступному для огляду майбутньому

приречений на тісне співробітництво з США. І Захід, і Ізраїль, і, зрозуміло, арабські країни зацікавлені в тім, щоб у Єгипті панували мир і спокій. Цього вимагає особлива роль Єгипту, який виконує роль посередника між арабським світом і Заходом, особливо в тому, що стосується насущних політичних питань арабської спільноти. У цьому сенсі нинішній правлячий режим Єгипту багатьох влаштовує.

Як би там не було, співробітництво і Сирії, і Єгипту з Заходом продовжуватиметься, оскільки серйозні економічні інтереси Європи і США в цьому регіоні завжди будуть пересиливати невдоволення щодо невідповідності внутрішньополітичних реалій цих арабських країн західним стандартам.

І все ж, незважаючи на властиву Сходу консервативність і відданість традиційним принципам державного будівництва і управління, в деяких країнах Арабського Сходу результати реформ з модернізації політичної системи стали реальністю [5]. Та цей процес нерідко наражається на серйозні перешкоди. В останні роки влада арабських країн зустрілася зі складним завданням захисту національної безпеки. Хвиля терактів, що прокотилася по арабських країнах у 2002 - 2003 роках (вибухи в Тунісі, Марокко, Саудівській Аравії), і викликане цим ускладнення загальної ситуації в регіоні змушує правлячі кола арабських країн „затягувати гайки”, ставлячи під державний контроль діяльність деяких ЗМІ і громадських організацій.

Після розпаду СРСР країнам, що перебували у сфері його впливу, стала нав'язуватися американська модель бачення світового устрою. Найчастіше такі ідеологічні акції здійснюються шляхом економічної експансії, насадження американських соціокультурних цінностей, нарощування військової присутності в зоні кризи, яка штучно нагнітається.

Нерідко перед збільшенням своєї військової присутності в тому чи іншому регіоні чи перед силовою акцією (не завжди легітимною з точки зору міжнародного права) США висувають бездоказові обвинувачення, що нерідко є прямим втручанням у внутрішні справи країн регіону. Основним аргументом США все частіше стає теза про обмеження демократичних свобод як джерело всіх проблем. Так, на думку голови держдепартаменту США К. Райс, більшість країн Близького Сходу страждають від дефіциту свободи, і саме це є причиною породження тероризму. Причому, як правило, йдеться про країни, що не хочуть йти у фарватері американської політики [6].

Тим часом, саме політика США є каталізатором радикалізації певних сил на Арабському Сході. Підтримка Вашингтоном силових акцій Ізраїлю стосовно арабів, окупація Іраку, зростання кількості американських військових баз, насильницьке впровадження за допомогою економічних важелів західних елементів культури - усе це сприймається арабами як спроба реколонізації. Місіонерська роль, яку взяли на себе США, сприймається в арабських країнах як бажання зруйнувати багатовікову

систему цінностей регіону, що виросла на постулатах ісламу і вірності традиціям.

Такий розвиток подій може дестабілізувати обстановку в регіоні, оскільки здатний породити потужний соціальний протест у широких колах населення. Тому у тих, хто уважно стежить за розвитком подій у світі, не викликає подиву зростання антиамериканських настроїв, що досягли в останні роки небувалих масштабів.

Усвідомлюючи, що країни Арабського Сходу до початку XXI століття підійшли з різним багажем політичних і економічних досягнень, Єгипет 2003 року виступив з ініціативою щодо розвитку системи міжарабських відносин. Відповідний документ передбачає цілий комплекс заходів для створення нових структурних об'єднань в арабській спільноті з метою диверсифікованості багатосторонніх зв'язків і підвищення ефективності взаємодії між країнами.

Очевидно, що нині не всі арабські країни готові стати на шлях серйозних перетворень, що дозволять наздогнати промислово розвинуті країни. Арабський світ широкий і різноликий. Як і в будь-якій великій спільноті, у ньому є і бідні, і багаті. Та водночас є спільне розуміння, що без рішучих кроків не досягти бажаного результату. Це допоможе добитися серйозних політичних зрушень. Так, рішення Лівії в грудні 2003 року відмовитися від виробництва зброї масового ураження викликало позитивні відгуки у світі, у тому числі й в арабських країнах [7].

Отже політична модернізація в арабських країнах відбувається. Але, як свідчить практика останніх років, найефективніше цей процес проходить в країнах, де необхідні умови визрівають усередині політичної еліти самої країни, а не насаджуються ззовні [8].

Близький Схід потребує змін. Це розуміють не тільки в Європі та США, які мають свої геостратегічні та економічні інтереси у цьому регіоні, а й самі араби. Тривалий палестинсько-ізраїльський конфлікт, диктаторський режим С. Хусейна, загальне економічне відставання навіть від азійських країн, які теж ще недавно перебували на периферії світової економіки, вже давно підштовхують арабську політичну думку до необхідності докорінних перетворень в країнах регіону. Але теракти 11 вересня стали значущою віхою в історії арабських країн, перетворивши цю необхідність на обов'язок. Антитерористична кампанія, очолювана США, не залишила арабським державам вибору — реформувати чи ні закостенілу економічну і політичну систему арабського світу. Як зазначає О. Малащенко, віце-голова наукової ради Московського центру Карнегі, у статті „Між реформами і колапсом”, „події, що відбулися внаслідок атак на Всесвітній торговий центр у Нью-Йорку, перетворили мусульманську спільноту з суб'єкта світової політики на її об'єкт, який можна перемагати, повчати, виховувати, „дотягувати” до світових стандартів і взагалі ігнорувати” [10]. США тиснуть на уряди арабських країн, вимагаючи швидшої демократизації та модернізації їх суспільств, проте й велика кількість політично активних арабів, широкі

кола інтелектуалів, громадських діячів, які відіграють важливу роль у формуванні арабської громадської думки, теж добре розуміють потребу в реформуванні. Особливо це стало відчутним після опублікування 2002, а потім і 2003 року Доповідей про людський розвиток в арабському світі (Arab Human Development Report) під егідою Програми розвитку ООН та Арабського фонду економічного та соціального розвитку. Ці ґрунтовні дослідження провела група арабських вчених для з'ясування причин відставання арабських країн від іншого світу. У Доповідях висвітлюється ситуація у 22 арабських країнах, загальне населення яких становить 280 мільйонів осіб. Вчені роблять невтішні висновки щодо широкого спектра проблем, які потребують вирішення у найближчому майбутньому.

Зокрема, за останні 20 років зростання доходів на душу населення в арабських країнах станом на 2002 рік становило близько 0,5 % і було найнижчим у світі, за винятком Південної Африки. Продуктивність праці знизилася на 0,2 %, внаслідок триваючого зростання населення і дефіциту ресурсів рівень безробіття склав як мінімум 15 %, що утричі перевищує середні світові показники [11]. У Єгипті, наприклад, не може знайти постійної роботи 90 % молоді, у Ємені — 60 %, у Йорданії та Марокко — 50 %. Щоб запобігти соціальному вибуху, у найближчі 20 років цим країнам необхідно буде створити 90 мільйонів робочих місць — удвічі більше, ніж за останнє півстоліття [12].

Населення арабських країн, яке вже не вірить у свої корумповані, репресивні та неефективні уряди, відчуває потребу у перетворенні політичної та економічної систем. Частина арабської еліти усвідомлює, що настав час активних дій, що необхідно залучати арабів до політичного процесу, від якого вони були ізольовані протягом багатьох десятиліть. Назріла потреба в публічному обговоренні насущних проблем та пошуку конкретних шляхів виходу із ситуації.

Тим часом особливе несприйняття в усіх верствах арабських країн викликав запропонований американцями план „Великий Близький Схід”, спрямований на комплексне реконструювання усього регіону. Оскільки окрім глибоко укоріненої недовіри арабів до будь-яких пропозицій Вашингтона головною претензією до плану стало ігнорування головної проблеми, без вирішення якої неможливі жодні партнерські відносини чи навіть діалог арабо-ісламського світу із Заходом — врегулювання палестинсько-ізраїльського конфлікту. Без розв'язання цієї проблеми всі спроби США будь-яким чином вплинути на процеси в арабському світі викликають і надалі викликатимуть у арабів лише жорсткіше протистояння і неприйняття, а також страх втратити свою національну, культурну ідентичність та суверенітет [13 - 15].

Головна ідея плану — необхідність скорегованих, продуктивних та спільних дій арабських урядів. Його автори вважають, що неспроможність урядів діяти в такий спосіб відбиває фундаментальні вади арабських режимів. І першою серед них є законодавча система, яка „як не захищає

права людини усередині країни, так і не захищає національні інтереси на міжнародній арені” [16]. По-друге, окрім того, що виконавча влада є корумпованою, некомпетентною, вона ще й створює перешкоди на шляху створення інститутів, необхідних для ефективного управління; особливо це стосується законодавчих органів та органів юстиції. Внаслідок цього Арабська ліга є „не більше, ніж суперструктура, що слугує місцем зустрічі для менш ніж достойних арабських режимів” [16]. Таким чином, краще було б почати реформи з перетворення Ліги арабських держав на орган, спроможний забезпечити якісне і продуктивне управління.

Взагалі слід зазначити, що на сьогодні чимало арабських політологів дотримуються думки, що у створенні концепції реформування країн регіону та стимулюванні процесів міжарабської інтеграції було б доцільно звернутися до досвіду Євросоюзу. Оскільки головною метою арабських країн нині є регіональна інтеграція, яка у майбутньому мала б призвести до економічного, а згодом і політичного об'єднання, то для цього необхідно модернізувати економічну і політичну системи, а також зміцнювати єдність та солідарність громадян. У цьому контексті добрим прикладом міг би стати Євросоюз, який недавно перетворився на монетарне та економічне об'єднання і продовжує прагнути до більшої єдності у політичній і безпековій сферах [16].

Процес трансформації Близького Сходу та Північної Африки потребує комплексного, системного аналізу. При цьому особливо корисним є використання надбань арабської суспільно-політичної думки. Це має сприяти визначенню та реалізації й оптимальної моделі близькосхідної політики, зокрема, України, яка має враховувати сучасні провідні тенденції розвитку політичних та ідеологічних процесів арабського світу.

Близький Схід є дуже рухливим у політичному й економічному сенсі конгломератом, де продовжується активна кристалізація поглядів на майбутній устрій держав, національних ідей, підходів до вирішення найактуальніших проблем господарського відродження і соціального прогресу. Такі масштабні завдання не можуть не викликати запеклої боротьби думок усередині конкретних країн, протистояння в них різних політичних сил, прямого протистояння ідеологій, які проповідуються різними суспільними угрупованнями, відповідно до їх власних інтересів. Існують серйозні суперечності на регіональному рівні, починаючи від прикордонних конфліктів і заперечення приналежності національних територій і кінчаючи розбіжностями між бідними і багатими арабськими країнами. Це, поряд з іншими обставинами цього ж ряду, провокує приховану напругу, а часом і відкриті прояви невдоволення з боку тих, хто в арабському світі вважає себе обділеним і заслуговує більшої допомоги з боку заможних країн. Не випадково арабські країни десятиліттями не можуть домовитися про створення спільного ринку, укладання митних угод, здійснення спільних програм у різних галузях, що принесло б їм успіхи в економічному розвитку та забезпеченні національної безпеки.

Проте вже не раз арабські країни демонстрували своє уміння мобілізувати наявні ресурси і раціонально розпоряджатися ними, солідарно діяти в екстремальних ситуаціях, взагалі акумулювати творчу енергію для реалізації національних цілей, переборюючи несприятливі обставини [17 - 19].

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що хоча арабські суспільства ще з багатьох причин не готові до кардинальних змін суспільно-політичної та економічної систем, однак вже не відкидають такої можливості в умовах мусульманського світу.

Литература:

1. Багдасаров С. Б., Чавушьян А. Н. Военный и военно-экономический потенциал стран Ближнего и Среднего Востока // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
2. Данилов Л. И. Кто есть кто в Иорданском Хашимитском Королевстве // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
3. Закария М. Г., Яковлев А. И. Нефтяные монархии Аравии на пороге XXI в. - М., 1998, 119 с.
4. Капитонов К. А. Ближний Восток в лицах // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
5. Ковтунов А. Г. Проблемы интеграции стран Магриба // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
6. Федорченко А. В. Экономика переселенческого общества (израильская модель) // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
7. Филоник А. О., Ахмедов В. М., Руденко Л. Н., Соловьева З. А., Ульченко Н. Ю. Рынки Ближнего Востока // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
8. Хамзин К. З. Водные ресурсы бассейна реки Иордан и арабо-израильский конфликт // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
9. Sharabi H. A time of discontent // Al-Ahram Weekly. — 2004. — 22 - 28 April.
10. Малащенко А. В. Между реформами и коллапсом // Россия в глобальной политике. — 2003. // <http://www.globalaffairs.ru>.
11. Кэмп Д. Как решить арабскую проблему // <http://www.evrey.com/sitep/object/print.php?>
12. Стругин А. В. Америке живут не кретины, а мечтатели // Российские вести. — 2004. — 21 - 27 апр.

13. Выдержки из второго Доклада о человеческом развитии в арабском мире. Знание как религиозный долг // Россия в глобальной политике. — 2003. — // <http://www.globalaffairs.ru>.

14. **Sid-Ahmed M.** The Bibliotheca Alexandrina symposium // Al-Ahram Weekly. — 2004. — 18 - 24 March.

15. **Nafie I.** Path to the summit // Al-Ahram Weekly. — 2004. — 18 - 24 March.

16. **Fergany N.** Learning from Europe // Al-Ahram Weekly. — 2004. — 29 April - 5 May.

17. **Nafaa H.** Tunis, paralysis, success? // Al-Ahram Weekly. — 2004. — 11 - 17 March.

18. От конфронтации — к диалогу // Азия и Африка сегодня. — 2004. — № 4 — С. 22.

19. **Волович О.** Невдалий саміт у Тунісі // День. — 2004. — 26 травня.

Інглінги: скіфські королі Європи?

Валерій Бебик,

доктор політичних наук, проректор
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини „Україна”

Державотворчі процеси в Україні потребують ґрунтовного дослідження не тільки проблем сьогодення, але й аналізу культурно-цивілізаційних шарів вітчизняної політичної історії, оскільки від цього залежить базова ідеологічна парадигма, яку належить покласти в основу управління суспільним розвитком. У цьому зв'язку для відповідного соціально-психологічного забезпечення процесів реконструкції політичної свідомості (як масової, так і елітарної) і модернізації системи управління суспільством варто уважно поглянути на праукраїнське походження не тільки шумерської, єгипетської і грецької „доісторичної” політичної еліти [1], але й політичної еліти країн Західної Європи початку I тисячоліття нашої ери, де наші предки теж зуміли „відзначитися” в якості верховних жерців і королів.

Задовго до римлян і норманів

В. Черчилль, спираючись на римські хроніки, стверджував, що до приходу римських легіонів Юлія Цезаря на Британські острови (I ст. н. е.) там хазяйнували **кельти** (**колти**) [17]. Вони, як відомо, в древності проживали на величезній території від Волги аж до Балкан і Атлантики і вклонялися Богові Сонця, що звався **Коло**.

Показово, що серед петрогліфів, знайдених в Україні, на **Кольському** півострові в Росії, у Стародавньому Єгипті та в Китаї (**інське** письмо), а також на півночі Європи, є гомоморфно тотожні зображення **Кола-Сонця**. Саме так, між іншим, іменувалась козацька рада у запорожців, **хороводний** танець на Балканах тощо.

Ці „дивні” збіги дали підстави російському дослідникові В. Дьоміну дійти висновку, що „археологічні та археографічні пам'ятки однозначно підтверджують генетичну спорідненість доіндоєвропейської, протокитайської і древньоєгипетської культур” [7]. Історики ж В. Верстюк, О. Дзюба і В. Репринцев стверджують, що індоєвропейська спільнота сформувалася на території сучасної України у X – VII тис. до н. е. [4].

Російський сходознавець Л. Васильєв доводить, що **арії** вийшли з берегів Дніпра (II тис. до н. е.) [3]. Судячи з археологічних артефактів, вони дійшли не тільки до Індії, а й до Британських островів. Археологи, зокрема, підтверджують, що британські **пикти** (довгі кургани, що згодом з'являться і у **варягів**) дуже нагадують ще давніші **арійські** поховання, знайдені, наприклад, в районі Червоного Хутора поблизу Києва [2]!

На території **Норвегії** люди з'явилися приблизно у X - VIII тис. до н. е. (після останнього льодовикового періоду), а близько IV тис. до н. е. вони вже практикували на цих землях збиральництво і рибальство [6; 10; 12; 14].

Звідки вони могли прийти? Напевне, звідти, де льодовик не переривав лінії життя. Єдине місце в Європі, де це було можливим, – Україна [2]. Лише наприкінці кам'яного віку (XV ст. до н. е.) рільництво стало основним заняттям жителів Південної **Норвегії** – **норманів (оріїв?)**, тоді як у Північній **Норвегії** домінували **саами** – рибалки і мисливці [6].

До речі, не виключено, що назва Балтійського моря має праукраїнське (**арійське/орійське**) походження. І справа не лише в тім, що в Одеській області є місто Балта, де здавна проживало праукраїнське плем'я **балтів**. Плем'я балтів, до речі, і нині проживає на півночі Індії.

Славетна Полтава стоїть на річці Лтава. Символічно, що ці географічні назви мають одні й ті ж етимологічні корені – „болото”, „багно”, „глина”.

А Полтавщина – це вже серце землеробської **Оратти**, а згодом – Великої Скіфії (VII - III ст. до н. е.). Але, на відміну від Чорного моря, яке перетворилося з озера на море внаслідок різкого підвищення рівня води (VI тис. до н. е.), на Балтиці процес перетворення болотяних озер на море відбувався плавно, без „великих потопів” [6; 8].

Норвезькі дослідники, власне, не знають, звідки взяли назви „**нормани**” і „**норвежці**”. За їхніми свідченнями, „...починаючи приблизно з 200 р. н. е., існувала одна північноєвропейська мова (санскрит **аріїв/оріїв?**), з якої в подальшому розвинулись нинішні національні мови країн Північної Європи” [6; 10; 14; 16]. Але якщо взяти до уваги, що в цих самоназвах народів присутні **орійські** корені (що підтверджується наявністю на тамтешніх землях скіфських курганів), то версія про переселення землеробів-оріїв на Північ Європи після звільнення тамтешньої землі від вічної мерзлоти видається правдоподібною.

І це дає нам підстави для висновку, що праукраїнська культура, яка була базовою для доіндоевропейської культури, є давнішою за всі інші культури, які стартували у світовому цивілізаційному марафоні лише з III тис. до н. е. (Шумер, Єгипет, Єгипет, Китай тощо).

Останні українські королі Європи

Можливо, це і видається фантастикою, але правління в королівствах на території Англії, Данії, Швеції, Норвегії протягом 900 років династії **Інґлінґів (Ynglings)** суттєво корелює поняття „вітчизняної політичної еліти” для країн Північної Європи. Чому? Та тому, що це була королівська

династія з української **Ольвії** (басейн річок **Інгул** та **Інгулець**), яка колонізувала у I ст. н. е. практично всю Північну Європу [9]!

До речі, за свідченням З. Рагозіної (1903 р.), **Ольвія** і **Візантія** у ті часи мали один державно-політичний статус. Та й Геродот вважав, що **Ольвія** була не містом, а країною, в якій одних тільки річок скільки протікає: Істер (Дунай), Тіра (Дністер), Гіпаніс (Буг), Борисфен (Дніпро), Танаїс (Дон) [11].

Династія **Інглінгів** була започаткована **Одином** – верховним жерцем-друїдом, який був також і королем. Його нащадкам підкорялися удільні королі з роду **Інглінгів** і аборигенні королі Північної Європи (**Ідгілси**, **Онели**, **Охтере**) [18; 19; 20; 21; 22].

За свідченням російської дослідниці Г. Кисельової, переселяючись на північ через Причорномор'я і по Дніпру в напрямку Балтії і Скандинавії, наші предки засновували держави і князівства: Сігтуна, Упсала і, зрештою, Стокгольм [9]. Отже так само, як італійську столицю – Рим, шведську столицю – Стокгольм теж заснували предки українців! Чи не звідси й „дивовижний” збіг кольорів національних прапорів України і Швеції?!

До речі, автор „Історії шведської держави” О. Далін (1805 – 1807 рр.) свідчив, що представники династії **Інглінгів** залишалися королями і князями і на своїй „малій” батьківщині [5] (**Україні – В. Б.**).

А в „Історії Скандинавії, написаній Кембриджем, „Від доісторичної епохи до 1520 р.” (видана Х. Кнутом 2003 року в Кембриджському університеті) згадується королівський рід **Скі(л)фінгів** (Скіфів?), що входив до королівської династії **Інглінгів**.

Все це було б знову-таки „збігом”, якби не загальновідомі факти:

а) **Ольвія** була – скіфсько-еллінською державою;

б) у середині I тис. до н. е. вважалося, що **Скіфія** сягає „від Ірану до Кельтики”;

в) найдавніша англосаксонська поема „**Беовульф**” згадує Скі(л)фінгів як таких, що прийшли в Скандинавію „під час варварського нашествия” [21];

г) етимологія слова „**інгул**”, як вважають філологи, має скіфську природу: „**ін**” – печера, „**гуль**” – річка. Появу назви пояснюють тим, що скіфи-кочовики зимували в долинах і плавнях цих річок, копаючи печери і в такий спосіб утворюючи перші поселення в цих краях. А там і досі знаходимо населені пункти **Інгул**, **Інгулецьке**, **Інгуло-Кам'янка** тощо.

Як же сприйняли північні європейці прихід войовничих скіфів – „варварів”? Ісландський історик С. Стурлусон (1179 – 1241 рр.) у праці „**Сага про Інглінгів**” свідчить: „Країна в Азії на схід від Танаксвіля [Дону] називається Країною Асів, ...а столиця країни звалась Асгард. Правителем там був той, хто звався Одином.

Там було велике капище [**Кам'яна Могила?**]. За стародавнім звичаєм у нього було дванадцять верховних жерців [чи не звідси 12 апостолів у

християнстві?]. Вони повинні були творити жертвопринесення і судити люд.

Одін міг зробити так, щоби під час бою його недруги ставали сліпими або глухими чи переповнялися жахом, а їхня зброя ранила не більше трісочки, і його воїни кидалися в битву без кольчуги, ярилися, як скажені пси чи вовки, – кусали щити і були сильними, як ведмеді чи бики. Вони вбивали людей, і ні вогонь, ні залізо не шкодило їм. Такі воїни звалися **берсерками**” [12; 15].

Ось чому, на думку ісландського історика, **Інглінги** змогли підкорити місцеве населення: могли навчити здобуткам своєї цивілізації, довести своє лідерство жрецькими „психотехнологіями” і хоробрістю у битвах.

Після смерті 150 року **Одіна** верховним жерцем і королем став його син – **Інгве**, а нащадки, відповідно, стали іменуватися **Інглінгами**. „**Інгве**” – означало землевласник, землероб, той, що підкорює землі, робить необроблене поле плодоносним (**орій?**). Землероби називалися **інгевонами**, до речі, як і **англи**.

Ось тут ми й підходимо до обґрунтованого історичними джерелами висновку щодо появи назви країни, яка у XIX столітті стане світовою імперією – Англією (**England** – країна **Інглінгів**).

Що ж стосується скіфської еліти Північної Європи (а З. Рагозіна вважала, що українці є нащадками скіфів [11]), то вона у IX ст. н. е. після військової поразки від тамтешніх еліт повернулася на батьківщину у вигляді **варягів** [9]. А куди ж їм було подітися, як не йти на свою батьківщину – Україну?

Отже настав кінець тисячолітньому християнському міфу „покликання варягів на Русь”, оскільки ніхто Рюриковичів у Київську державу не кликав. Вони (на чолі з так званим воеводою Свенельдом) на це мали повне династійне право – поділити королівську владу з великим князем Ігорем та княгинею Ольгою. Тим більше, що зі Степу підпирала ще одна скіфська династійна гілка еліти, відома з історії як **половці**. Але це – окрема тема для розмови.

Література:

1. **Бєбик В.** Тисячолітня Україна: Енеїда – Шумер – Троя // Віче. – 2008. – №1, с. 69 – 70.
2. **Білоусько О.** Україна давня: євразійський цивілізаційний контекст. – К., 2002.
3. **Васильєв Л.** История Востока (в 2-х т.). – М., 1998.
4. **Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф.** Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К., 1995.
5. **Далин О.** История Шведского государства (пер. с швед.). – СПб. – 1805 – 1807.
6. **Даниельсен Р., Дюрвик С., Гренли Т., Хелле К., Ховланн Э.** История

Норвегии: От викингов до наших дней. – М., 2003.

7. **Демин В.** Звездная судьба народов России. – М., 1986.

8. История Дании с древнейших времен до начала XX века. – М., 1996.

9. **Киселева Г. Н.** Киевский воевода Свенельд // Вопросы истории. – 2006. – № 8.

10. **Матузова Е. А.** Древнескандинавские географические сочинения. – М., 1986.

11. **Рагозина З. Л.** История Мидии, второго Вавилонского царства и возникновения Персидской державы. – СПб., 1903.

12. Сага об Инглингах // Круг земной. – М., 1995.

13. **Страбон.** География // Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. Т. 1. Вып. 1.- СПб., 1893, с. 93 - 126.

14. **Стрингольм А.** Походы викингов, государственное устройство, нравы и обычаи древних скандинавов. – М., 1989.

15. **Стурлуссон Снорри.** Круг земной. – М., 1980.

16. **Хлевов А.** Предвестники викингов. Северная Европа в I - II вв. – СПб. – 2002.

17. **Черчилль У.** Рождение Британии. – Смоленск, 2005.

18. **Aberg, Alf;** translated by Gordon Elliot 1987. A Concise History of Sweden (Stockholm: LT in cooperation with the Swedish museums association and Yggdrasil), p. 13 - 14.

19. **Liljegren, Bengt.** 2004. Rulers of Sweden (Lund: Historiska media), p. 7 - 19.

20. **Nordstrom, Byron J.** 2002. The History of Sweden (Westport, Conn.: Greenwood Press), p. 13 - 23.

21. **Helle, Knut, ed.** 2003. The Cambridge history of Scandinavia: Prehistory to 1520, Vol. 1 (Cambridge: Cambridge Univ. Press), p. 116 - 117, 134 - 139, 194 - 195, 222 - 227.

22. **Demitz, Jacob Truedson.** 1996. Throne of a thousand years: chronicles as told by Erik, son of Riste, commemorating Sweden's monarchy from 995 - 96 to 1995 - 1996 (Ludvika; Los Angeles: Ristesson), p. 332.

Ольвійський форум про стратегії України в сучасному світі

Микола Іванов,

доктор політичних наук, професор
Миколаївського державного гуманітарного
університету ім. П. Могили

У червні 2008 року в Ялті відбулась міжнародна науково-практична конференція „Ольвійський форум – 2008: стратегії України в геополітичному просторі”. Її організували Миколаївський державний гуманітарний університет ім. П. Могили, Національний університет „Києво-Могилянська Академія”, Хмельницький національний університет, Одеський державний економічний університет, Український центр політичного менеджменту та інші освітні і наукові установи.

Мета Форуму – окреслити основні стратегії геополітичного розвитку України в контексті сучасного українського державотворення.

На пленарних засіданнях учасники конференції обговорили питання „Україна в пошуках національного наративу” та взяли участь в презентації двотомного видання „Поляки на півдні України: історія і сьогодення”.

В межах конференції відбулося засідання секції „Сучасна українська політика та державотворення: політологічні й соціологічні виміри світового і вітчизняного досвіду”. В її роботі взяли участь як досвідчені українські та зарубіжні вчені, так і молоді науковці. Було, зокрема, заслухано повідомлення доктора географічного факультету та регіональних студій Варшавського університету А. Гоктовського „Еволюція геополітичного значення Кримського півострова”. Вчений виклав свою точку зору на зміни геополітичної ролі Кримського півострова в його історичному розвитку.

Значне зацікавлення учасників Форуму викликала доповідь доктора політичних наук, ректора Ніжинського державного університету О. Бойка „Політичні маніпулятори: спроба типології”. Доповідач презентував також свою монографію з аналогічною назвою, в якій здійснено ґрунтовний аналіз основних рис суб’єктів маніпулятивного процесу як складової частини сучасного політичного життя.

В. Фуртатов, директор Інституту державного управління Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили,

розповів про проблеми вдосконалення та розвитку кадрового забезпечення системи державного управління в Україні. Очолюваний ним Інститут працює, зокрема, над виробленням нових підходів до зміцнення співпраці університету з органами державного управління і місцевого самоврядування.

Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили Ю. Седляр виступила з доповіддю „Контури нового світового порядку у теоретичному дискурсі міжнародно-політичної науки”. В цій доповіді, як і у виступі аспіранта кафедри державної служби цього ж університету Р. Чупріна „Участь громадськості у формуванні партійної політики: проблеми та перспективи”, було розглянуто складні питання визначення пріоритетних завдань внутрішньої політики української держави та її зовнішньополітичної стратегії.

На базі заслуханих доповідей та їх обговорення учасники конференції виробили відповідні рекомендації, які, разом з іншими матеріалами, видруковані в кількох збірках, які є фаховими виданнями у відповідних галузях науки.

Партійний чинник формування політичної еліти

Юрій Шайгородський,

кандидат психологічних наук, президент
Українського центру політичного менеджменту

Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації: Навч. посіб. / Національна академія державного управління при Президентові України, Українське товариство сприяння соціальним інноваціям; Ред. кол.: Е. А. Афонін (голова), Ю. С. Ганжуров, В. В. Лісничий, О. В. Радченко. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 416 с.

Обґрунтовуючи потребу наукового осмислення ролі політичних партій у формуванні політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації, слід зауважити, що без розуміння специфіки діяльності партій неможливо досягнути проблеми та окреслити перспективи демократичної системи. Адже досвід функціонування розвинених демократій доводить, що сучасні політичні партії, як і багато років тому, залишаються основними дійовими особами на політичній сцені та причетні до вирішення складних загальнодержавних завдань. А тому різні аспекти партійної розбудови постійно привертають увагу українських дослідників.

Нещодавно вийшла друком книга „Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації”, яка є творчим доробком групи вчених, очолюваної доктором соціологічних наук Е. Афоніним.

Розглядаючи методологічні засади дослідження політичних партій і партійних систем (розділ I), автори приділили велику увагу філософським, політологічним, правовим, соціологічним аспектам наукової проблеми. Авторський підхід до вивчення вітчизняних політичних партій ґрунтується на з'ясуванні їх сутності, ролі і статусу в представницьких демократіях, діяльності в структурах громадянського суспільства, у виборчих процесах, у системі владних відносин тощо.

Висвітлюючи процес генези політичних партій та науково-теоретичне обґрунтування їх ролі у державі, автори зазначають, що різноманіття шляхів формування партій обумовлює суттєві відмінності у структурно-функціональних, організаційних, ідеологічних, кадрових питаннях. Водночас на українських теренах спостерігаються й процеси універсализації

партійного розвитку.

За сучасних обставин постає питання про актуальність „масових партій”. Чи відживають вони свій час в епоху індустріальної доби? З одного боку, вказують автори, відбувається поглиблення кризи „великих” партій. Цю тенденцію спостерігаємо, зокрема, у Німеччині. Там політичні уподобання громадян віддаються представникам невеликих парламентських партій. Подальша диференціація соціально-політичних інтересів різних суспільних груп вимагатиме відповідного політично-партійного представництва їх інтересів. З іншого боку, формування та ускладнення політичної комунікації, в тому числі й „електронної” демократії, породжує проблему віртуалізації політичного життя. Внаслідок цього з’являються нові форми політичної нерівності, наприклад, між користувачами новими засобами комунікації та тими, хто не має змоги до них долучитися.

О. Радченко, один з авторів посібника, посилаючись на особливості виникнення та формування політичних партій в Україні, пропонує вирізняти класичну, персоналізовану, харизматичну, галузеву, олігархічну або кланову, корпоративну і технологічну моделі політичних партій. Можна погодитися з висновком автора, що нагальним завданням партійної розбудови в Україні є досягнення суспільного консенсусу щодо базових цінностей, які стосуються форм власності, державного устрою, типу політичної влади, прав людини тощо.

Особливо актуальними є роздуми про „загрози демократичного державотворення через надуживання політичними та економічними свободами”. Справді, тривала історія сучасних моделей демократичного устрою сформувала ефективні механізми стримувань і противаг, які забезпечують демократичну політичну систему від різних форм зловживання. Водночас в українських умовах „політична риторика нового часу вимагала певної демократичної атрибутики, і від надуживання економічними свободами нові олігархи перейшли до надуживання свободами політичними – створенням під себе політичних партій України”.

Досить часто здається, що в Україні за роки незалежності сформувалася політична система „блокованої демократії”. Цікаві думки щодо цього можна знайти у розділі II, де проаналізовано прямий і опосередкований зв’язок між специфікою конкретних політичних систем та особливостями функціонування політичних партій.

Не оминають автори посібника й проблеми пошуку ефективних моделей діяльності політичних еліт в умовах багатопартійності. Зокрема, на прикладі британської політичної системи розглядається специфіка функціонування адміністративно-управлінського механізму за умов жорсткої парламентської партійної дисципліни. На відміну від британського біпартизму, американські політичні партії функціонують як виборчі машини, забезпечуючи своїм представникам доступ до всіх органів влади. Дослідники прагнуть відповісти і на запитання щодо

актуальності біпартизму в Україні. На їхню думку, навряд чи доцільно на етапі складного процесу демократичних перетворень передавати всі важелі влади лише двом політичним силам. Досвід владної монополії однієї партії може стати у нагоді для забезпечення партійного середовища від негативних проявів.

Певною протидією в цьому плані стає виважена коаліційна співпраця: „Партійна більшість у парламенті визначає ту стратегію, яка відповідає суспільному інтересові, розробляє і втілює відповідний політичний курс, коригує його в разі необхідності і здійснює контроль за відповідністю дій уряду загальному спрямуванню державної політики. Таким чином відбувається реалізація державно-владної суб'єктності партій, що сформували правлячу більшість і забезпечується їх соціальна відповідальність”. Однак така модель далека від українських реалій. На сьогодні більшість парламентських партій в Україні мають переважно корпоративну ментальність, задовольняючи власні, а не загальнонаціональні інтереси. Внаслідок цього дискредитується не лише парламент як інструмент демократичного управління, а й демократична система взагалі. Причини такої ситуації автори прагнуть знайти шляхом дослідження генези та особливостей сучасних політичних партій України. Розглядаються різні сценарії створення партій, виокремлюються етапи їх становлення, аналізується ідеологічний спектр української багатопартійності: від лівих до правих екстремістів.

У розділі III висвітлено проблеми регіональної політичної асиметрії в Україні. Слушно зазначається, що „наявність асиметрії має глибокі історичні корені, відбиває факт свідомої диспропорційності у складі СРСР українських територій, що й дотепер знаходяться на різних стадіях економічного розвитку. У нинішній перехідний період асиметрія зростає”.

Цікавим є аналіз динаміки регіонів України за коефіцієнтом регіональної політичної асиметрії. Так, до максимально лівополярних віднесені Луганська, Донецька області, Севастополь, Автономна Республіка Крим; до лівоасиметричних – Запорізька, Одеська, Миколаївська, Харківська, Дніпропетровська області; до політично симетричних – Херсонська, Кіровоградська, Полтавська, Житомирська, Чернігівська, Черкаська області; до правоасиметричних – Сумська, Закарпатська, Вінницька, Хмельницька, Київська, Чернівецька області та Київ.

Партії та партійні еліти України досліджуються також з точки зору проблем проведення реформи адміністративно-територіального устрою країни. З цим пов'язується надання реальної влади місцевому самоврядуванню. Пропорційний принцип проведення виборів до органів місцевого самоврядування 2006 року віддзеркалив на регіональному рівні ситуацію з Верховною Радою: якщо у парламенті більшість депутатського корпусу складають жителі Києва, то майже дві третини депутатського складу обласних рад – це переважно представники обласних центрів.

На сторінках посібника йдеться про політичну асиметрію як чинник конфліктогенності в діяльності партій і партійних лідерів. Ця проблема розглядається в контексті концепції кліважів. Кліваж при цьому визначається як довготривалий структурний конфлікт, що призводить до утворення позицій, які охоплюються конкурентними політичними організаціями. Традиційно виділяють чотири лінії соцієтальних конфліктів: центр - периферія, держава - церква, місто - село, праця - капітал. Для українських умов проаналізовано кліважі історичні, перехідні, вірогідні та актуальні.

У розділі IV („Політико-управлінська еліта як суб'єкт становлення та розвитку політичних партій і політичних систем“) розглядаються механізми формування еліти та її роль у політичних процесах. Заслуговує на увагу спроба виокремити сутнісні ознаки еліти та контреліти. При цьому підкреслюється, що в українських трансформаційних умовах не завжди відбувається розподіл функцій між владною та опозиційною елітами, наголошується на існуванні потенційних ризиків для опозиції, зважаючи на недостатній рівень політичної культури в українському суспільстві.

Привертає особливу увагу розділ V („Умови та чинники розвитку політичної системи України“), в якому осмислюється проблема політичної модернізації, її типології, суперечностей та варіантів для України. Детально розглянуто проблеми становлення якісно нової політико-управлінської еліти. Зокрема, авторитаризм класифікується як проміжна форма на шляху переходу від тоталітаризму до демократії. За цих умов роль політико-управлінської еліти у формуванні світоглядно-ідеологічних цінностей демократичної політичної системи України стає дуже важливою.

У розділі VI посібника наведено статистично-аналітичні матеріали, що містять результати народного волевиявлення в Україні. Зазначений матеріал не лише ілюструє наукові висновки попередніх розділів, а й налаштовує на роздуми щодо прогностичних сценаріїв розвитку процесу політичної модернізації в Україні. Очевидно, ця проблема стане предметом розгляду інших навчальних посібників, беручи до уваги дискусійність та невирішеність багатьох проблем, пов'язаних з розвитком політичних партій і становленням нової політичної еліти України.

Рецензований посібник – це своєрідне енциклопедичне видання, присвячене теоретичним і практичним аспектам ролі політичних партій у формуванні сучасної політико-управлінської еліти. Книга буде корисною не лише для слухачів Національної академії державного управління при Президентові України, а й для широкого загалу читачів, небайдужих до процесів демократичної розбудови України.

Об'єктивно про політику, політичні процеси і політичне життя суспільства

Андрій Кудряченко,
доктор історичних наук,
завідуючий відділом
Інституту стратегічних досліджень

Політологія. Навчальний посібник, 3-є видання, доповнене і уточнене / Авт. колектив: Грицяк Н. В., Дем'яненко Б. Л., Дем'яненко В. М. – Київ, 2008. – 754 с.

Прискіпливий погляд на становище вітчизняного суспільствознавства свідчить, що реальне сходження України як незалежної держави значно активізувало наукові дослідження, присвячені різним проблемам як трансформаційних перетворень, так і питанням пізнання сучасного суспільства в контексті цивілізаційних змін, практики політичної та економічної модернізації. Нинішня хода української держави висуває перед вітчизняними суспільствознавцями ціле коло невідкладних завдань щодо не лише дослідження проблем сучасного державотворення, оптимального входження України в систему міжнародних відносин, але й значного посилення освітньої діяльності щодо залучення широких кіл громадськості, зокрема, учнівської та студентської молоді, до вивчення явищ, що детермінують формування засадничих складових демократичного розвитку країни.

Становлення української державності та утвердження демократії, подолання рудиментів тоталітаризму потребує опанування громадянами азів об'єктивної, науково-достовірної інформації про політику, політичні процеси і політичне життя суспільства.

В Україні поступово усувається дефіцит наукових праць, публікуються підручники, навчальні посібники - різні за тематикою, ступенем систематизації, рівнем наукового аналізу й логічною структурою викладу навчального матеріалу. Проте вони не вичерпують усього методологічного й методичного потенціалу висвітлення політологічної проблематики, зокрема, проблем посткомуністичної реальності, не задовольняють повністю потреби в диференційованому підході до вивчення політичної науки різними категоріями студентів та учнів. Саме тому навчальний посібник, який підготували авторитетні, досвідчені викладачі, покликаний

значною мірою заповнити існуючі у цій царині лакуни.

Звичайно, навчальний посібник не претендує на всеосяжність висвітлення політологічної тематики, проте він систематизує, доповнює, поглиблює і розвиває концептуальні засади навчальних тем з нормативного курсу такої навчальної дисципліни, як політологія.

Аналіз матеріалів книги свідчить, що автори доречно використали напрацювання зарубіжних і вітчизняних учених-політологів, передовий досвід викладання нормативної дисципліни у багатьох київських ВНЗ, педагогічну практику й напрацювання професора Н. Грицяк у Національній академії державного управління при Президентові України та багаторічний досвід викладання цієї дисципліни доцентів Б. Дем'яненка і В. Дем'яненко у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Г. Сковороди.

Вельми доречним стало залучення авторами значного фактологічного матеріалу, практики становлення демократичних інститутів і процедур на вітчизняному ґрунті, що уможливило висвітлення особливостей політичної трансформації українського суспільства на рубежі XX – XXI століть.

Автори, пропонуючи варіант розроблених і апробованих матеріалів рецензованого видання, виходили із засад комплексного вивчення студентами суспільних наук, які передбачають оволодіння ними, поряд з політологією, низкою історичних, філософських, економічних та соціологічних навчальних дисциплін. Третє видання вигідно відрізняється як від попередніх його варіантів, так й від аналогічних видань інших авторів. Комплексність, взаємоузгодженість та належна послідовність викладу матеріалу і навчальних тем разом із солідними методичними засадами, що супроводжують кожну з них, роблять навчальний посібник незамінним для навчання всіх студентів політологічного фахового спрямування та неполітологічних спеціальностей гуманітарного профілю.

Позитивними складовими при розгляді тем навчального курсу є прагнення авторів не лише розкрити у доступній для студента формі зміст найбільш уживаних політологічних термінів і концепцій в контексті сучасного розвитку світової та вітчизняної політичної думки, а й, що дуже важливо, продемонструвати специфіку їх прояву на ґрунті молодой української держави. Тим самим розв'язується проблема застосування теоретичних надбань до реалій політичної практики. До речі, авторам вдалося уникнути оцінних суджень щодо тих чи інших реалій, процесів, відійти від притаманної окремим виданням романтизації української політичної дійсності.

Оптимізації самостійної роботи студентів сприятимуть запропоновані після кожного розділу теми рефератів, запитання для дискусії, тестові завдання, завдання для самостійної роботи, а також перелік рекомендованої літератури і короткий термінологічний словник. Все це, як і інші позитивні складові, становлять суттєві риси матеріалів навчального посібника, вигідно відрізняють його в ряду такого роду навчальної літератури.

Текст навчального видання, методичні вказівки, які слушно завершують кожну тему навчального курсу, значно поліпшують сприйняття матеріалів посібника. Посібник, безумовно, відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України до такого роду праць.

Саме ці особливості, разом з ґрунтовною методичною складовою, сподіваємося, стануть у нагоді не лише учням і студентам навчальних закладів всіх рівнів акредитації, викладачам суспільних дисциплін, а й будь-якому громадянину, небайдужому до подій у світі і в Україні та до себе особисто як суб'єкта політичної практики.

Книжкова полиця

Автономов А. С. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учеб. – М.: Проспект, 2008. – 560 с.

Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. – Пер. з англ. Р. Семків. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. – 385 с.

Атаманчук Г. В. Сущность государственной службы: история, теория, закон, практика. – Изд. 2-е. – М.: РАГС, 2008. – 312 с.

Базов В. П. Військові злочини: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 336 с.

Балинська О. Правова комунікація: вербально-біхевіористський підхід: Монографія. – Л.: ПАІС, 2008. – 212 с.

Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – К.: ВД „Києво-Могилянська академія”, 2008. – 360 с.

Буроменський М. Суди у відносинах з журналістами та ЗМІ: Посібник для суддів / М. Буроменський, О. Сердюк, І. Підкуркова. – К., 2008. – 64 с.

Бущенко А. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського Суду з прав людини. – 2-ге вид., випр. і доп. – Х.: „Права людини”, 2008. – 432 с.

Верменич Я. Територіальна організація в Україні як наукова проблема: регіонально-історичний та політико-адміністративний виміри. – К., 2008. – 160 с.

Власов Н. А. Германия в начале XXI века. Учебное пособие. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. — 308 с.

Гаврилюк М. В., Лещенко М. П., Магдач З. Т., Мукан Н. В. Освіта в Європі: основні характеристики: Навчальний посібник / За ред. М. П. Лещенко. – Львів: Видавництво „Бескид Біт”, 2008. – 244 с.

Генерал Петро Григоренко: Спогади, статті, матеріали / Упоряд. та передм. О. Обертаса. – К.: Смолоскип, 2008. – 832 с.

Головатий М. Ф. Класи і партії: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: ДП „Видавничий дім „Персонал”, 2008. – 144 с.

Демиденко Г. Г. История учений о праве и государстве: Курс лекций. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х.: Право, 2008. – 432 с.

Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. – О.: „Юридична література”, 2008. – 240 с.

Кирилюк Ф. М. Історія зарубіжних політичних вчень нової доби: Навчальний посібник. - К.: „Центр учбової літератури”, 2008. - 414 с.

Кіндратець О. М. Політичні детермінанти сталого розвитку. Монографія. - Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2007. - 256 с.

Корогод Г. І. Перша Конституція України. Пилип Орлик і його діяльність в еміграції: Навчальний посібник. - Суми: ВТД „Університетська книга”, 2008. - 124 с.

Лазор О. Публічна самоврядна влада в Республіці Італія та Україні: особливості організації та функціонування: Монографія / О. Лазор, І. Шелепницька. - К.: „Дакор”, 2008. - 172 с.

Лапшина И. К. Разделенное правление в США. - М.: РОССПЭН, 2008. - 263 с.

Латигіна Н. А. Демократія: реалії versus утопії: Монографія. - К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. - 400 с.

Ліпкан В. А. Національна безпека України: Навч. посібник. - К.: Кондор, 2008. - 352 с.

Лоцихін О. М. Економічна функція сучасної держави. Теоретико-правові аспекти: Монографія. - К.: ТОВ „Юридична думка”, 2008. - 368 с.

Мавродин В. В. Образование древнерусского государства. 2-е изд. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. - 591 с.

Меркотан К. П. Трансформація інституту багатопартійності країн Європи в умовах сучасного політичного процесу: Автореф. дис. ...канд. політ. наук / Інст. держ. і права ім. В. М. Корецького НАНУ. - К.: 2008. - 16 с.

НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: Навчальний посібник / С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук та ін. - Луцьк: „Вежа”, 2008. - 258 с.

Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія. - К.: „Алерта”, „КНТ”, „Центр навчальної літератури”, 2008. - 472 с.

Пилипенко В. Є., Привалов Ю. О., Ніколаєвський В. М. Владна еліта у контексті суспільного розвитку. - К.: ПЦ „Фоліант”, 2008. - 158 с.

Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації: Навч. посіб. / Національна академія державного управління при Президентові України, Українське товариство сприяння соціальним інноваціям; Ред. кол.: Е. А. Афонін (голова), Ю. С. Ганжуров, В. В. Лісничий, О. В. Радченко. К.: Парламентське вид-во, 2008. - 416 с.

Прієшкіна О. В. Місцеве самоврядування в Україні: правове регулювання безпосередньої демократії: Навч. посіб. - К.: Кондор, 2008. - 337 с.

Рудик П. А. Коментар до конституційних змін: Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2008. - 220 с.

Салій І. Обличчя столиці в долях її керівників. - К.: „Довіра”, 2008. -

600 с.

Селіванов А. О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принципи верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституц. конфліктів у сфері публічної влади: Монографія. - К.: Вид. Дім „Ін Юре”, 2008. - 120 с.

Серант А. Зв'язки з громадськістю у системі місцевих органів влади: Монографія. - Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2008. - 200 с.

Сергійчук В. Що дала Україна світові. - К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. - 479 с.

Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні: Монографія. - Х.: „Право”, 2008. - 160 с.

Чернецька О. В. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад за законодавством України: Монографія. - К.: Видавничий дім „Скіф”, 2008. - 144 с.

Шляхтун П. П. Конституційне право України: Підруч. - К.: Освіта України, 2008. - 592 с.

Янбухтин Э. Технологии успешной избирательной кампании: „Единая Россия”. - М.: „Вершина”, 2008. - 144 с.

Міжнародна науково-практична конференція

„СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ”

*До 10-річчя Українського центру
політичного менеджменту*

15 - 16 жовтня 2008 року в Києві Український центр політичного менеджменту проводить міжнародну науково-практичну конференцію на тему: „Сучасні проблеми політичного менеджменту”.

Передбачається обговорення за такими напрямками:

- політичний менеджмент: сутність та управлінська специфіка;
- соціально-психологічні аспекти управління політичними процесами;
- політичні технології та маркетинговий аналіз політичного ринку;
- менеджмент політичних комунікацій;
- моделювання ефективних управлінських механізмів: український і зарубіжний досвід.

До участі у роботі конференції запрошуються політологи, соціологи, психологи, історики, фахівці у галузі державного управління.

Тексти виступів у вигляді статті за тематикою конференції прийматимуться до **8 вересня 2008 року**. Орієнтовний обсяг рукопису – 0,5 друк. арк.

Матеріали конференції публікуватимуться окремим збірником та в українському науковому журналі „Політичний менеджмент”.

Статті з позначкою „конференція” та заявку на участь просимо надсилати за адресою:

Український центр політичного менеджменту,

вул. Волоська, 3, Київ, 04070, Україна

e-mail: 011@politik.org.ua

Участь у конференції буде обумовлено окремим запрошенням.

Додаткова інформація за тел. (044) 238-6549, 238-6587 та на сайті Центру – www.politik.org.ua

Оргкомітет

Вийшов у світ № 4 (30) журналу „Соціальна психологія”

Черговий номер журналу відкривається теоретичною статтею доктора психологічних наук, члена-кореспондента АПН України В. Татенка „Сучасна психологія про душу, дух і ,звичайно, про психіку”.

Важливі проблеми методології розглядаються у статтях кандидата психологічних наук В. Горбунової „Проблеми дослідження імпліцитних теорій” і кандидата психологічних наук О. Дроздова „Спроба адаптації системного підходу до агресіологічних досліджень”.

У розділі „Політична психологія” результатами своїх досліджень діляться кандидат психологічних наук В. Жовтянська (стаття „Уявлення українського населення про соціальну ситуацію”) і доктор філологічних наук Л. Компанцева (стаття „Чорний PR у сучасній політиці”).

Увагу читачів часопису завжди привертають публікації, що стосуються актуальних проблем етнопсихології. Цього разу у відповідному розділі оприлюднено статті доктора психологічних наук Л. Орбан-Лембрик „Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі” і кандидата психологічних наук І. Данилюка „Культурна психологія як окремий напрям етнічної психології”.

Своїми міркуваннями щодо проблеми єдності тілесного і духовного в процесі соціалізації особистості ділиться з читачами доктор соціологічних наук М. Пірен (розділ „Психологія особистості”).

Важливі питання підвищення професійної компетентності порушують у своїх статтях кандидат психологічних наук О. Туриніна, кандидат психологічних наук А. Москаленко і кандидат психологічних наук О. Третяк.

Структурно-динамічна модель самоідентифікації викладача: проблема пошуку – тема однойменної статті кандидата психологічних наук В. Зливкова.

В цьому номері журналу низку публікацій вміщено у розділах „Соціологія”, „Психологія груп”, „Психологія управління”, „Вікова психологія”.

Наступний номер „Соціальної психології” вийде у вересні 2008 року.